

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo osakond
Arheoloogia õppetool

Arvi Haak

**VILJANDI PIKK TÄNAV
KESKAJAL JA VARAUUSAJAL**

Peaseminaritöö

Juhendaja mag. Heiki Valk

Tartu 2001

SISUKORD

Sissejuhatus	4
I Viljandi Pika tänava leiumaterjali analüüs	10
1. Keraamika	10
1.1. Importkeraamika	11
1.1.1. Tugevalt põletatud savinõud	12
1.1.2. Protokivikeraamika, varakivikeraamika ja kivikeraamika	18
1.1.3. Arutelu	25
1.2. Lihtkeraamika	27
1.3. Ehituskeraamika	34
1.4. Pika tänava piirkonna keraamikast (kokkuvõte)	34
2. Relvad ja laskemoon	36
3. Ratsavarustus ja hobuseriistad	38
4. Noad	40
5. Tööriistad ja töötlemisjäägid	43
6. Lukud ja võtmed	46
7. Isiklikud tarbeesemed	47
8. Ehitistega seonduvad leiud	50
9. Ehted ja rõivastuse metallosad	52
9.1. Kaelaehted	52
9.2. Käevõrud ja sõrmused	54
9.3. Sõled ja riietuse osad	55
10. Varia	58
11. Mündid	59

II Asustuse teke ja areng Pika tänava piirkonnas

keskajal ja varauusajal	60
1. Pika tänava piirkonna kihtide ajaline kuuluvus	60
1.1 Jäljed muinasaegsest inimtegevusest	61
1.2 13. sajandi – 14. sajandi alguse kihid	61
1.3 14. sajandi – 16. sajandi I poole kihid	64
1.4 16. sajandi II poole – 17. sajandi kihid	70
2. Ehitised ja tänavajoon	73
2.1 Viljandi tänavate sillutamisest	73
2.2 Hooned Pika tänava piirkonnas	79
3. Pika tänava tähtsus Viljandi linna kujunemisel ja linna struktuuris	83
Kokkuvõte	85
Kasutatud kirjandus	88
Lühendid	94
Summary: Pikk Street in Viljandi in the Medieval and Early Modern Period	95

Lisad:

- Joonis 1. Pika tänava asend Viljandis. Kindlustused, klooster ja linnakirik 1688. aasta skeemi alusel, kaasaegse tänavatevõrguga sidunud Andres Tvauri (2001)
- Joonis 2. A. Westrén–Dolli keskaegse Viljandi rekonstruktsioonjoonis (1929)
- Joonis 3. Pika tänava lõunaotsa kaevandite asendiskeem
- Joonis 4. Importkeraamikat Pika tänava piirkonnast. (1) Kölnis valmistatud kannu alaosa 16. sajandi II veerandist (IK 1991: 96a/2); (2) sieburgi tüüpi varakivikeraamilise kannu ülaosa 13. – 14. sajandi vahetusest (IK 1991: 40/2); (3) Reinimaal, arvatavasti Sieburgis valmistatud varakivikeraamilise kannu

jalaosa 13. sajandi keskpaigast (IK 1991: 42/2), (4) siegburgi tüüpi kivi-
keraamiline peekrike 15. sajandist või 16. sajandi I poolest (IK 1991: 79/2).

- Joonis 5. Importkeraamika põhiliste tootmispiirkondade leidude arvukus Pika tänava
leiumaterjalis.
- Joonis 6. Erinevate importkeraamika rühmade esinemissagedus Pika tänava piirkonna
leiumaterjalis
- Joonis 7. Osaliselt rekonstrueeritud porsunud savinõu Pika tänava lähistel tegutsenud
keraamikapõletusahjust (IK 1991: 35/1A), tüüp 3:2
- Joonis 8. Osaliselt rekonstrueeritud savinõu Pikalt tänavalt (IK 1991: 150/1A), tüüp 4
- Joonis 9. 3: 2 rühma keraamikat Pika tänava piirkonnast
- Joonis 10. 4. rühma keraamikat Pika tänava piirkonnast
- Joonis 11. Pikalt tänavalt leitud kabjanaelte tüübid
- Joonis 12. Püssikukk Pikalt tänavalt (IK 1991: 131/2)
- Joonis 13. Surulukkk Pikalt tänavalt (IK 1991: 43/3)
- Joonis 14. Pikalt tänavalt leitud nugade tüübid
- Joonis 15. Luust käepide Pikalt tänavalt (VM 10810: 199)
- Joonis 16. Kaunistatud kääriteri (?) Pikalt tänavalt (IK 1991 : 41/3)
- Joonis 17. Kihvripats Pikalt tänavalt (IK 1991: 131/3)
- Joonis 18. Valuvorm Pikalt tänavalt (IK 1991: 190/6)
- Joonis 19. Luukamm Pikalt tänavalt (IK 1991: 28/4)
- Joonis 20. Graveeritud ehisplaat Pikalt tänavalt (IK 1991: 127/6)
- Joonis 21. Pikalt tänavalt leitud nugade dateeringud
- Joonis 22. Pika tänava piirkonnast leitud mündid (tabel)
- Joonis 23. Pikk tn 5 vastas leitud munakivisillutis
- Joonis 24. Pika ja Munga tänava ristmikul asunud munakivisillutis
- Joonis 25. Pikk tn 5 vastas teisel pool tänavat leitud ahju jäänus

Sissejuhatus.

Viljandit teatakse kui omaaegset hansalinna, üht Eesti ala üheksast keskaegsest linnast. Keskaegse Viljandi kohta on kirjalikes allikais väga vähe teateid. Sellele vaatamata on 1980. aastateni kõik keskaegse Viljandi kohta tehtud järeldused põhinenud just kirjalike allikate teadetele ja linnaplaanidel. Samas oli see ainuvõimalik tee – arheoloogilisi kaevamisi vanalinna alal polnud toona veel toimunud. Esimestest uuringutest möödunud enam kui kahekümne aasta jooksul kogunenud arheoloogiline allikmaterjal on Viljandi keskaja kohta kahtlemata representatiivne. Kuna senistest väliuuringutest on enamuse moodustanud päästekaevamised, on kogunenud andmestikku senises uurimistöös vaid minimaalselt kasutatud. On selge, et olemasoleva leiuainese läbitöötamine annab olulist lisainfot Viljandi ajaloo kohta.

Pika tänava ala võib lugeda arheoloogiliselt enim uuritud piirkonnaks Viljandis. Eri aegadel on selle piirkonna tähtsus olnud erinev, seal on paiknenud mitu linnaelule väga olulist objekti. 13. sajandil asus seal keraamikatöökoda, 15. sajandi III veerandist aga frantsisklaste klooster kiriku (hilisem Jaani kirik, mis 17. sajandist sai linnakirikuks) ja selle ümbruses asunud kalmistuga.

Arheoloogilised uuringud Pika tänava piirkonnas algasid frantsisklaste kloostri alal toimunud ehitusarheoloogiliste kaevamistega 1980.–1981. aastal (Alttoa 1981, Selirand 1981a; 1981b; 1982a; 1982b). 1986.–88. aastal kaevati tühjaks Jaani kirik (Alttoa 1987). 1990. ja 1991. aastal toimusid päästekaevamised Jaani kiriku kalmistul ja Inkeri keskuse (Pikk tn 4) ning Jaani kiriku vahelisel soojatrassil (Valk 1991b, 1993a). 1998. aastal satuti Pikk tn 4 krundil keraamikapõletusahju jäänustele (Tvauri 1998). 2000. aastal kaasnesid elektrikaabli paigaldamisega küllatki mahukad uuringud (Haak 2001a). Väiksemad uuringud toimusid veel 1997. (Kodar 1997), 1999. (Sarv 2000) ja 2000. aastal (Tvauri 2001d).

Käesolev töö vaatleb Pika tänava arengut keskajal ja varauusajal, linna kujunemisest Põhjasõjani. Käsitletav tänavalõik asub Tartu värava ja Lossi tänava vahel. Selle piir-

konna kohta on esialgsete üldistuste tegemiseks kogunenud piisavalt arheoloogilisi andmeid. Tänavaalale kujunenud kultuurkiht sisaldab eriaegseid ladestusi, aga ka jälgi erinevatest üksikobjektidest. Peaseminaritöö põhineb ennekõike tänava alalt kogutud leiumaterjalil, mida järgnevalt ka põhjalikult käsitletakse. Tänaväärsete silmapaistvamate objektide leide vaadeldakse vaid põgusalt, niivõrd kui see võimaldab täpsemalt määratleda, dateerida ja interpreteerida tänavalt saadud leide ja siduda tänavaalale ulatuvaid eriilmelisi kihistusi.

Käesoleva töö allikmaterjaliks olevad arheoloogilised leiud on saadud 1991. ja 2000. aasta päästekaevamistel, samuti 1997. ja 1999. aasta järelvalvetöödel. Leiud kannavad Viljandi Muuseumi peanumbrit, kuid enamus neist säilib ajutiselt TÜ Arheoloogia kabineti kogudes. 1991. aasta leiukogu pole tänini peanumbrit saanud, mistõttu käesolevas töös viitan sellele lühendi IK 1991 abil (IK = Inkeri Keskuse trass, 1991 = kaevamiste toimumise aasta). 2000. aasta leidude peanumber on VM 10810 ja 1999. aasta leidudel VM 10749. Suuremal või vähemal määral olen kasutanud veel Viljandi Munga tänava (VM 10235), Jaani kiriku lõunakülje trassi (VM 10258) ja 1998. aastal leitud keraamikaahju (VM 10620) kaevamiste leiukogusid. Kahjuks ei õnnestunud tutvuda frantsisklaste kloostri kaevamistel ülesvõetud leidudega, seetõttu kasutasin neist ülevaate saamiseks kaevamisaruandesse kuuluvaid leiumaterjali analüüse (Selirand 1981a; 1982a) ja publitseeritud lühiartikleid (Selirand 1981b; 1982b). Allikmaterjali väärtusega on ka frantsisklaste kloostri arhitektuuriliste ja ehitisarheoloogiliste uuringute aruanne (Alttoa 1981), samuti uurimislooga seoses kord juba mainitud arheoloogiste uuringute aruanded. 1997. aasta välitööde kohta pole aruannet vormistatud, seetõttu tuli siinkohal kasutada Viljandi Muuseumis säilitatavaid kaevamiste käigus tehtud tähelepanekuid (Kodar 1997).

Kirjalikku ja graafilist allikmaterjali on antud teema seisukohalt väga napilt. Keskaegse ja varauusaegse Viljandi tänavatevõrku on kirjeldatud 1599. aasta Poola revisjonis (publitseeritud *Viljandi linn...*), kus otseselt Pika tänavaga on seostav vaid üks teade (*Viljandi linn...*, 148), kuid uuritava piirkonna, samuti tollase linnaelu kohta on esitatud väärtusliku informatsiooni. Viljandit kujutavaid ajaloolisi kaarte on äärmiselt vähe, linna

tänavatevõrku on esmakordselt kujutatud alles 18. sajandi lõpu plaanidel (nt EAA f 308 n 6 s 364). 18.–19. sajandi vahetusest pärineva kaardimaterjali põhjal võib kindlalt öelda vaid seda, et vanalinna ala tänavatevõrk on 18. – 20. sajandini püsinud praktiliselt muutumatuna. Mil määral vastab see keskaegsele ja varauusaegsele tänavatevõrgule, tuleb selgitada edasiste uuringutega.

Senised teadusuuringud Pika tänava piirkonna kohta ei ole väga mahukad. Üldiselt võib senise töö jagada kolme rühma. Kõigepealt tuleb esile tuua ajaloolise allikmaterjali esitamine ja interpreteerimine. Esimesena interpreteeris Poola revisjoni Viljandit puudutavat osa August Westrén–Doll (Westrén–Doll 1929). Artiklile lisatud skeemil avaldub ka esimene publitseeritud järelalus keskaegse Pika tänava piirkonna kohta. Westrén-Dolli nägemuse kohaselt oli praegusest Pikast tänavast tollal kasutusel vaid Munga tänava pikendusena käsitletud lõik Pika ja Munga tänava ristmikust piki linnamüüri kloostri (joonis 2). Seda joonist kasutas oma rekonstruktsiooniskeemi koostamisel ka Paul Johansen (Johansen 1955, joonis 3). Esitatud seisukohta kritiseeris Kaur Alttoa Viljandi vanalinna kaitsetsooni ajaloolises õiendis (Alttoa 1977) ja üldiselt samu seisukohti esitavas artiklis “Viljandi linna kujunemisest” (Alttoa 1978), lisaks esitas ta omapoolse Viljandi keskaegse tänavavõrgu rekonstruktsiooniskeemi (Alttoa 1978, joonis 2) ja olemasoleva materjali põhjal formuleeritud hüpoteesi Pika tänava arengu kohta. Alttoa oletas, et Pika tänava kujunemise eelduseks võis olla hilisema Riia värava juurest praeguse Pika tänava joonel kulgenud ja alla järve äärde suundunud muinasaegne sadamatee. Lisaks sellele tõi ta välja, et praeguse Pika tänava ja Lossi tänava ristumiskoha asustamise ja Lossi tänava kujunemise eelduseks on ordulinnuselt üle eeslinnuste linna suunduvate sildade olemasolu. Kirjalike allikate andmeid piirkonna kohta koondab ka frantsisklaste kloostri ja Jaani kiriku ajalooline õiend (Alttoa 1979).

Teise rühma moodustavad arhitektuuriliste, ehitusarheoloogiliste ja arheoloogiliste väliuuringute aruanded. Lisaks dokumenteerimisele sisaldavad need sageli kaevamistulemuste esmast interpreteeringut, vahel ka autori seisukohti piirkonna arengu kohta. Uurimistulemusi on publitseeritud ka ülevaateartiklitena (Selirand 1981b; 1982b; Tvauri 1999a; 1999b; 2000a; 2001c; Haak 2001b).

Kolmandasse rühma kuuluvad artiklid, kus on käsitletud piirkonna arengut tervikuna. Lisaks juba mainitud K. Alttoa Viljandi linna kujunemist käsitlevale artiklile kuuluvad siia Heiki Valgu kaevamistulemustel põhinevaid järeldusi esitavad artiklid (Valk 1993b, 1995).

Käesoleva töö eesmärgiks on Pika tänava piirkonna arengust võimalikult täpse ülevaate andmine, tuginedes nii arheoloogilisele allikmaterjalile kui ka nappidele kirjalikele allikatele. Uuritaval piirkonnal on oluline roll Viljandi linna kujunemisel. Võtan vaatluse alla Pika tänava lähiümbruse arengu keskaja vältel, samuti keskaegse linna hävinguga Liivi sõjas ja järgnenud Rootsi-Poola võitlustega kaasnenud muutused. 17. sajandi kohta on kultuurikihis säilinud minimaalselt infot, mistõttu rootsi aega puudutavad järeldused saavad olla vaid väga üldsõnalised.

Peaseminaritöö kirjutamisel olen kasutanud arheoloogiateaduses tavalist võrdlev-ajaloolist meetodit. Töö esimene peatükk käsitleb allikmaterjali, selles määratakse ja dateeritakse leiud. Peatükk jaguneb leiuliikide kaupa alajaotusteks. Põhjalikumalt olen käsitlenud dateerimist võimaldavat importkeraamikat ja kohalikku keraamikat. Importnõude ajaldamisel võtsin aluseks Inglise ja Saksa uurijate seas levinud tootmiskeskustel põhineva süsteemi (Gaimster 1997, Stephan 1983 jt), mida Eestis on rakendanud Erki Russow (Russow 1997; 2001). Nende tööde tulemusena on importkeraamika muutumas väga täpselt dateeritavaks leiuliigiks, mida saab kasutada kihtide, aga ka teiste leidude vanuse määramisel. Seetõttu on kivitõttu kivikeraamikale pühendatud osa, võrreldes tema osakaaluga leiuaineses, kõige mahukam.

Kohaliku keraamika käsitlemisel lähtusin Pihkvas välja töötatud kedrakeraamika stiilirühmadest (Beletski 1983, Kildjuševski 1986, Harlašov 1994), mida Eesti materjalile on kohandanud arheoloog Andres Tvauri (Tvauri 2000b). Kohapeal valmistatud savinõud moodustavad leiuainesest valdava enamuse. 13. sajandil asus Pika tänava piirkonnas pottsepatöökoda, nii on leiumaterjalis savinõukilde eriti rohkesti ja esindatud on ka praaktoodang. 13. sajandil keraamikatootmises toimunud muutused on seetõttu küllaltki

hästi jälgitavad. 14. sajandi – 16. sajandi kihid on uuritud alal õhemad ja leiuvaesemad kui varasemad ja hilisemad ladestused. Lihtkeraamika muutub taas väga arvukaks 16. sajandi teise poole tüsedas kultuurkihis. Seda tendentsi on täheldatud ka teistes Eesti linnades ja linnustes, mis langesid Liivi sõja ajal Vene vägede kätte (Tvauri 2000b, 107).

Keraamikakäsitlusele järgnevais alapeatükkides võtan vaatluse alla Viljandi Pika tänava alalt saadud esemeleiud, mis on liigitatud otstarvet aluseks võttes. Esemete dateerimisel kasutan lisaks tüpoloogilisele printsiiobile ka kultuurkihi stratigraafiat, sidudes esemeleiud kihtidega, mis on keraamika abil dateeritud. Omaette alapeatükis on esitatud ka leitud mündid.

Teises peatükis olen esitanud eelnevalt analüüsitud leiumaterjali interpretatsiooni. See peatükk jaguneb sisuliselt kolmeks. Esimeses alapeatükis määratlen uuritava alal leiduvad üksikasjalikku dateerimist stratigraafilised üksused, võttes aluseks leiumaterjali dateeringu ja stratigraafilise asendi. Teine alapeatükk seob dateeritud kihtidega piirkonnas säilinud hoonete ja tänavasillutiste jäänused, samuti kirjalike allikate teated ümbruskonna hoonestuse kohta ning kokkuvõttes esitan eelneva töö tulemusel kujunenud nägemuse Viljandi Pika tänava piirkonna asustuse arengust keskajal ja varauusajal. Seostades erinevaid arenguetappe, püüdsin leida vastuse küsimustele, millal ja miks kujunes Pika tänava piirkonnas Viljandi vanalinna ala seni teadaolevalt varaseim püsi-asustus, kuidas muutus piirkonna tähtsus ja mis aega kuuluvad varaseimad kindlalt tänavaga seostuvad kihid. Lisaks eeltoodule soovisin välja selgitada, kas piirkonna stratigraafia võimaldab täpsemalt dateerida 14. – 16. sajandi alguse kohalikku keraamikat ning kui kaua tegutses Pika tänava piirkonnas pottsepatöökoda.

Käesoleva töö valmimisel olid mulle abiks paljud inimesed. Siinkohal sooviksin tänada mag. Erki Russowit, kes andis nõu importkeraamika läbitöötamisel, aitas määrata problemaatilisi nõukilde ning soovitas vajalikku kirjandust. Mitmete metallesemete otstarbe selgitamisel abistas autorit lektor Ain Mäesalu. Erinevate aastate kaevandeid aitas ühtsele alusplaanile kokku sobitada Riina Vesi. Eraldi sooviksin tänada oma

juhendajat, TÜ Arheoloogia kabineti juhatajat Heiki Valku, kelle soovitusel kirjutasin peaseminaritöö just käesoleval teemal.

3. KESKENDUS

Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku. Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku. Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku.

Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku. Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku. Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku.

Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku. Arheoloogiline uurimine on teaduslik meetod, mille eesmärk on uurida inimese tegevuse jälgi, mis on säilinud ajast ja mis aitavad meil mõista minevikku.

I VILJANDI PIKA TÄNAVA LEIUMATERJALI ANALÜÜS

1. Keraamika

Keraamika, mis üldiselt tähendab savist vormitud ja seejärel põletatud esemeid, võib jagada kahte suuremasse rühma: tarbekeraamikaks ja ehituskeraamikaks. Käesoleva töö rõhuasetus on esimesel, õieti tarbekeraamika arvukama osa moodustavatel toidunõudel. Savist valmistatud värtnaketri ja savipiipe olen käsitlenud koos tarbeesemetega. Ehkki ehituskeraamikat on Pika tänava piirkonnast leitud arvestataval hulgal, on keskaegse materjali osa selles väike. Lisaks sellele võib arvestatavaid tulemusi saavutada frantsisklaste kloostri läbitöötamise järel, milleks käesoleva töö kirjutamisel polnud võimalust. Käesolevas töös vaatlen seega peaaesjalikult kohalikke ja sisse toodud savinõusid. Esimesena mainitud liik on konkurentsilt arvukaim, teine – paremini dateeritav, eriti keskaja hilisemate sajandite osas.

Eestikeelne keraamikaterminoloogia ei võimalda selgesti eristada madalal temperatuuril põletatud (harilikult kohalikku) keraamikat keskmisel ja kõrgel temperatuuril põletatud (peaaegu alati) importkeraamikast. Esimese rühma kohta on käesolevas töös kasutatud Andres Tvauri soovitatud sõna “lihtkeraamika”. Kuna termin “käsitsikeraamika” reeglina täpsustusi ei vaja – 13. sajandiks oli nõude käsitsi vormimine piisavalt “eriline”, nii et “käsitsikeraamika” võiks keskaja puhul samuti lihtkeraamikale vastanduda (vaid mõnede 13. sajandi importnõude osas võib oletada käsitsi vormimist), siis märgib termin “lihtkeraamika” käesolevas töös kedral valmistatud madalal kuni keskmisel temperatuuril põletatud glasuurimata savinõusid. Teised keraamikaliigid nagu “importkeraamika”, “punasavikeraamika” ja “glasuuritud (punasavi)keraamika” on seega “erilise” valmistusega ning vastanduvad “lihtkeraamikale”.

Arvestades peaseminaritöö eesmärki, ei ole keraamika uurimisel püütudki rakendada täppisteaduslikke meetodeid. Keraamika rühmitamise aluseks võtsin nende murdestruktuuri ja kattekihi omadused ning, niipalju kui üldiselt väikestest kildudest koosnev

materjal seda võimaldas, ka nõuvormid. Esimesena käsitlen importkeraamikat kui kõige paremini dateeritavat keraamikaliiki, järgneb lihtkeraamika käsitus.

1.1 Importkeraamika

Selles alapeatükis vaadeldav keraamika erineb kohapealsest ennekõike valmistamispiirkonna poolest, enamasti ka põletusastmelt, nii et tavapruugis on kogu alarühma vahel ebakorrektselt nimetatud kivikeraamikaks. Korreksem üldnimetus “importkeraamika” tekitab küsitavusi ennekõike nende keraamikaliikide puhul, mida võidi valmistada nii kohapeal kui ka sisse tuua (nt roheline glasuuriga punasavinõud, slaavipärase kedra-keraamika rühmad 2 ja 3: 1). Seega on raske leida selget, üheselt mõistetavat ja suupärast üldnimetust. Kuna autoril pole omapoolset varianti välja pakkuda, kasutab ta “importkeraamika” mõistet kui kõige laiahaardelisemat, viimasel ajal on see ka enimkasutatavaks terminiks.

Seega olen iga keraamikarühma tutvustusel kõigepealt ära toodud sellele rühmale iseloomulikud tunnused, millest keraamika rühmitamisel lähtusin. Alati olen esitanud (eeldatava) valmistamispiirkonna ning vastava keraamikarühma dateeringud seal, võimalusel ka analoogse keraamika dateeringud teistes Eesti linnades. Enamiku fragmentide täpsema dateerimise muutis raskeks asjaolu, et servatükke ning suuremaid kilde esines väga vähe.

Lisaks kirjanduses toodud joonistele oli võimalus kasutada ka E. Russowi koostatud näidiskogu Tartu importkeraamikast (asub TÜ arheoloogia õppetoolis), samuti aitas E. Russow määrata probleemseid nõukatkendeid, näidates paralleele Haapsalu materjalist (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001).

Pika tänava leiumaterjalis on esindatud nii tugevalt põletatud savinõud (Harte Irdenware) kui ka protokivi-, varakivi- ja kivikeraamika ning sellises järjekorras neid antud alajaotuses käsitletaksegi. Materjal on esitatud keraamikarühmadena, mis võivad pärineda ühest või mõnel juhul ka mitmest tootmiskeskusest. Kuna autoril puudub pikaajaline

kivikeraamikaga töötamise kogemus, on väga raskesti eristatavate tootmiskeskuste materjali käsitletud ühe keraamikarühmana (võttes eeskujuks E. Russowi peaseminari-töö). Ühte rühma koondatud keraamikat valmistati ühe piirkonna keskustes ligikaudu samal ajal, seega ei tohiks selline käsitusviis dateeringuid oluliselt ebatäpsemaks muuta. Ehkki materjal ei ole väga arvukas (225 enamasti väikest savinõukildu), peaks see uuritud ala ulatust arvestades andma küllaltki representatiivse pildi importkeraamika levikust Viljandis.

1.1.1 Tugevalt põletatud savinõud.

Tugevalt põletatud savinõud moodustavad uuritud importkeraamikast ligi veerandi. Rõhukas enamuses on tugeva põletusega hallid savinõud, ent esineb ka paffrathi tüüpi keraamikat, pisut punasavikeraamikat ja märksa enam sisepinnal pliiglasuuriga kaetud keraamikat. Ka Loode-Vene päritoluga hallist savist roheline glasuuriga nõud kuuluvad sellesse alajaotusse.

Tugeva põletusega hallid savinõud.

Sellesse rühma liigitatava keraamika välised tunnused võivad olla mitmekesised. Siduvaks tunnuseks on tugev põletusaste ning hall, sageli kihiline murre, millel on jälgitavad lisanditerad. Välispinna värvus kõigub hallist süsimustani, see võib olla ka sinakas. Ehkki selle alarühma nõusid valmistati mitmetes keskustes, on nõud küllaltki ühesuguse välimusega. Esimese nõuvormina levima hakanud kerapottidele järgnesid kannud, kolmjalg nõud ja kausid, hilisemal kasutusjärgul ka vaagnad. Levinumad nimetusevariandid on saksa kultuuriruumis *Harte Grauware*, ingliskeelses keskkonnas *blackware* ja rootsi uurimustes *svartgods*.

See keraamikatüüp on levinud väga pika aja jooksul: Lääne-Euroopas on selle mõiste alla koondatud 8.–17. sajandini, Eesti alal 13. sajandist 16.–17. sajandi vahetuseni esinev keraamika (Russow 2001, 62). Sageli on eeldatud hallide savinõude kasutamist kööginõudena, mida kinnitab ka selle rühma nõude arvukuse vähenemine 16. sajandi

algul, pliiglasuuriga kaetud punasavikeraamika ilmumisel (Russow 1991, 18; Russow 2001, 101).

Erki Russowi eristatud kolmest alarühmast (Russow 2001, 62–65) on Viljandis esindatud I ja II. **I alarühma** kuuluvad halli krobeline või helehalli kuni tumehalli poleeritud pealispinnaga nõud, nende murre ja pealispind on ühte värvi. Selline keraamika dateerub 13. sajandi II kolmandikust 15.–16. sajandini, ehkki massilisem kasutus Põhja-Saksamaa linnades jääb 13. sajandi II poolde ja 14. sajandisse. Valmistamispiirkonnaks on loetud Lübeckit koos Bremeni ümbruskonnaga (Russow 2001, 63). **II alarühma** nõudele on iseloomulik tumehall kuni must pealispind, mis on sile või vaid pisut kare, sageli on see poleeritud ja metalselt läikiva varjundiga. Murdes lisandiosakesi ei eristu, kuid murre võib olla ka kolmekihiline, Pika tänava materjalis esineb ka punakate toonidega murret. Selle alarühma nõusid valmistati eelkõige 14. sajandi algusest 15. sajandi keskpaigani. Reeglina pole kummagi alarühma nõudel kaunistusi. (Russow 2001, 64–65).

Teistes Eesti linnades esinevad hallid savinõud 13. sajandi keskpaigast 15. sajandi II pooleni (Russow 1997, 19, Russow 2001, 101). Lihulas kasutati selliseid nõusid 13. sajandi viimasest veerandist, ilmselt taandusid need 15. sajandi alguseks (Russow 2001, 91–94). Tallinna ja Tartu kohta ilmunud üldistustes pole vastavat keraamikaliiki eristatud, Ain Mäesalu suulisel teatel on hallid savinõud tema kaevamistel olnud küllaltki haruldaseks leiuks. Pärnu materjalis on hallid savinõud esindatud 14. sajandi algusest, nende kõrgegaeg jäi 14. sajandi II poolde ja 15. sajandisse. Pärnus (nagu ka Viljandis) domineeris II alarühma (mustja pealispinnaga) keraamika (Russow 2001, 107–108).

Viljandi Pika tänava leiumaterjalis hallid savinõud küllaltki arvukas keraamikaliik Peasjalikult on tegu musta poleeritud välispinnaga, seega teise alarühma kuuluvate nõukildudega, mõnevõrra esineb ka krobeline pinnaga I alarühma keraamikat. Ühtegi tervemat nõud leitud pole, vaid paaril juhul on võimalik täpsem dateering. Nii pärineb IK 1991: 166/2 all säiliv servatükk ilmselt 14. sajandist, ehkki nõu kuulumine sellesse keraamikarühma pole päris kindel. Sellise sangaga nõud, nagu IK 1991: 160/2 dateeritakse Schleswigis 14. sajandisse (Lüdtke 1985, 47, tahvel 15:1). Nõuvormidest

peaksid eelkirjeldatud sang, mõned leitud servatükkidest (IK 1991: 180D/2) ja põhja-servad (IK 1991: 56/2, 118/2, 183/2, 187/2) kuuluma kannudele, enamik kumera pinnaga kilde peaks pärinema kerapotist.

Kaasleidude põhjal pärineb uuritava alal enamik seda tüüpi keraamikast 13.–15. sajandisse dateeritud kihtidest, paar kildu (IK 1991: 71/2, 92/2, 93/2), mis leiti Liivi sõja aega dateeritud mustast kihist (Valk 1993a, kiht 2), on arvatavalt mingi segamisega seotud. Varaseim leid (IK 1991: 19/2) on helehalli poleeritud pinnaga ja kuulub seega I alarühma, see pärineb 13. sajandi I poolde dateeritud hallikaspruunist kihist (Valk 1993a, kiht 4). Rohkearvuliselt on hallide savinõude kilde 14.–15. sajandi kihistustes – “kirjus kihis” (Valk 1993a, kihid 3, 14, 36), samaaegsetes sissekaevetes ja täitekihis. Seega esineb nimetatud keraamikaliik Viljandi Pika tänava materjalis 13. sajandi keskpaigast (pole võimatu, et ka pisut varasemast ajast) 15. sajandi lõpu või keskpaigani, teistest Eesti linnadest saadud andmetel pole 16. sajandil selliseid nõusid enam kasutatud.

Paffrathi tüüpi keraamika

Heleda murdega ning metalliläikelise teralise välispinnaga keraamika eristamine on kogenematule uurijale raskusi valmistanud. Peamisteks selle rühma eristamise aluseks on hele mitmekihiline lõhestatud murre, samuti välispind, mis on alati teraline, halli, lilla või ka pruunika metalliläikelise kattekihiga kaetud. Nõuvormidest esineb vaid sangaga või sangata kerapotte. Potid on vormitud käsitsi, vahel on servaosal kedral toimunud järeltötluse jälgi. Serv on kolmnurkse profiiliga ja veidi väljapoole pööratud (Russow 2001, 20, foto 1; Lüdtker 1985, 62–63, joonis 22).

Selline keraamikaliik tuli kasutusele 11. sajandil, saavutas alates 12. sajandist suurema leviku ning püsis 14. sajandi keskpaiga või lõpukümnenditeni kuid eksportkauba hulgast kadusid vaadeldavat tüüpi nõud 13. sajandi I poolel või keskpaigas (Lüdtker 1985, 62–63, Russow 2001, 20). Valmistamispiirkonnana tulevad arvesse Põhja-Saksa alad, Reinimaa, Hannoveri ja Duingeni ümbruskond (Russow 1997, 16).

Haapsalus on paffrathi tüüpi savinõud vanimaks importkeraamika liigiks, 2 kildu kuuluvad eeldatavalt 13. sajandi I poolde (Russow 1997, 17). Haapsalust on leitud vaid paari-kolme kerapoti katkendeid, mis on 1280. aastatest varasemad Lihulas esines paffrathi tüüpi nõusid märksa rohkem (Russow 2001, 91, 98).

Viljandist leitud keraamikast kuulub nimetatud alarühma kaks kildu. Mõlemad on kollaka, lõhestatud murdega ja teralise välispinnaga. Servatükk (IK 1991: 161/2) on pruuni kattekihiga, see leiti kirjust kihist (Valk 1993a, kiht 36), mis dateerub 13. sajandi lõpust 15. sajandi alguseni. Halli kattekihiga küljetükk (IK 1991: 150/2) leiti pruunikast mullast (Valk 1993a, kiht 43), mis sisaldab 13. sajandisse kuuluvaid leide.

Punasavinõud

Punasavinõude kilde on Viljandist leitud arvukalt, eeskätt seostuvad leiud Liivi sõja aegse musta kultuurkihiga (Valk 1993a, kiht 2). Peamiseks nõuvormiks on roheline pliiglasuuriga kolmjalgnõud, mida esineb rohkesti just ülalmainitud mustas kihis. Ka Haapsalu materjalis kuuluvad punasekspõletatud, sisepinnal pliiglasuuriga kaetud savinõude killud peaaegu eranditult 16.–18. sajandi kihtidesse, viimatinimetatud sajandid on selle keraamikaliigi õitseae (Russow 1997, 25–26). Pisut teistsugune olukord valitseb Tallinnas, kus esimesed pliiglasuuriga punasavinõud ilmuvad 14. sajandi I poolel, 15.–16. sajand moodustavad aga pottsepakunsti kõrgaja, mil peaaegu kõik pliiglasuuriga kaetud *grapenid* arvatakse olevat kohapeal toodetud (Mäll & Russow 2000, 123–125). 17. sajandi kirjalikest allikatest on teada punasavinõude impordi keeld Tallinna, et odavate nõude sissevedu kohalikku tootmist ei kahjustaks (Kaplinski 1995, 107).

Viljandi sarnaneb punasavikeraamika esinemise osas pigem Haapsalule. Liivi sõjast varasemates kihtides on punasavikeraamikat teada vaid üksikutest kohtadest. Kõige problemaatilisem on kaevest IV leitud välispinnal roheline pliiglasuuriga, pruuni kuni tumepunase murdega keraamikakild (IK 1991, 36/2). Kui tegu on Lõuna-Skandinaavias valmistatud varase punasekspõletatud keraamikaga, tuleks see dateerida 13. sajandisse ja 14. sajandi I poolde, mis sobiks ka kaeve IV dateeringuga. Välistatud pole ka võimalus,

et see on tules värvi muutnud loodevene hallist savist välipudeli katke, mis sellisel juhul viitab Liivi sõja aegsele segamisele. Üks sisepinnal pruuni pliiglasuuriga, välispinnal joonornamendiga kild (IK 1991, 50/1) leiti 14.–15. sajandi kihi ülaosast. Väga tõenäoliselt pärineb see kild sangaga kolmjalgnõust (analoogne nõu nt VM 10324: 401). Ka Munga tänava materjalis oli üks sisepinnal pruuni glasuuriga kolmjalgnõust pärinev kild Liivi sõja eelses, tõenäoliselt 15. sajandi kihis (VM 10235: 36b). Seega võib väita, et pliiglasuuriga nõud on Viljandis kindlasti olemas 15. sajandi lõpul, saavutades leviku kõrgpunkti Liivi sõja järel. Teistsugune on olukord vaid kloostri, mille tegutsemisajaga seonduvad seal leitud 14 kolmjalgnõu osad ja kandenäsaga pann (Selirand 1981a, 12–13, Selirand 1982a, 15–16). Pliiglasuuriga nõude kasutusele tulek mujal Viljandis vajab veel põhjalikumat uurimist.

Punasavist nõukaaned

Pika tänava piirkonna leiumaterjalist on neid teada kolm, lisaks üks nõu sanga katke. Leitud kolmest kaanest on kaks (IK 1991: 139/3, 188/5) 15–16 cm läbimõõduga, kolmas (IK 1991: 175/4) aga 10 cm läbimõõduga ning õhem. Kõik kolm kaanefragmenti on kaunistatud ristuvatest joontest koosneva ornamendiga, mis on igal juhul pisut erinev. Kõige terviklikumalt säilinud katkendil (IK 1991: 188/5) on kaunistuseks kaks ringjoonega eraldatud siksakjoonte vööndit, servapoolne on vaid 1,5 cm laiune. Sang on olnud nelinurkne, selle kinnituskoha keskele on kaanese puuritud auk. Teisel katkendil (IK 1991: 175/4) on kaane servas samalaadne 1,5 cm laiune siksakjoone vöönd, kuid see asub kaane servast 0,5 cm kaugusel, ning on mõlemalt poolt ümbritsetud ringjoonega. Nõu sanga ja sisemise ringjoone vahelisel alal moodustub ristuvatest joontest XXX-muster. Kolmandal killul (IK 1991: 139/3) ulatub diagonaaljoontest ornament üle ringjoonte ka kaane ääretsooni. Kaarekujuline sanga fragment (VM 10235: 634) on kogu ulatuses kaunistatud kolmnurkadest ornamendiga.

Kirjandusest leitu põhjal on Viljandi omadele kõige sarnasemad nõu kaaned leitud Saksa linnadest ja Rootsist (Wahlöö 1976, kat.123–125, 243–245). Samasuguse kujuga, kuid neljaks sektoriks jagatud ja sektorite piires diagonaaljoontega kaunistatud keraamika

dateeriti 15.–16. sajandisse. Saksa uurijate arvates ei valmistanud selliseid kaasi pottsepad, vaid tellisepõletajad (ka tüübinimetuseks on *Zieglerware*) ja dateering on laiem, 12.–17. sajandini, ornameenteeritud kaantel pigem siiski 15.–17. sajand (Schultz 1990, 192). Siinkohal on huvitav märkida, et üks analoogse kujuga, kuid pisut teistsuguse ornamendiga nõu kaas (läbimõõt 16–17 cm) on leitud ka Tartust Lossi tänavalt (Mäesalu 1990, tahvel XXXIV: 4). Savikoostise põhjal on ilmne, et tegu on kohapeal valmistatud imitatsiooniga. Ain Mäesalu on puitkasti, millest leid pärineb, dateerinud 14. sajandi lõppu–15. sajandi algusse (Mäesalu 1990, 451). Viljandi leidudest üks (IK 1991: 139/3) asus 14. sajandi kultuurkihis, teine (IK 1991: 188/5) – 13.–15. sajandi täitekihis ja kolmas (IK 1991: 175/4) segatud kihis.

Nimetatud kaante funktsiooni kohta on vähemalt kolm oletust. Kui ühe järgi oli tegu lihtsalt nõukaantega, siis teise kohaselt katsid need kalorifeerahju kuuma õhu avasid (Valk 1993a, leiunimekirjas). Viimane variant ei ole muidugi välistatud, kuid arvestades asjaolu, et senileitud kalorifeerahju plaatidel on õhuava ümbritsetud sügava soonega, tundub kausikujuliste nõude kasutamine loogilisem. Siinkirjutajale tundub kõige tõepärasem Saksa uurijate seisukohta, et selliseid kaasi vajati ahjudes, kus küpsetus- või põletusprotsessi kulgu oli vaja kontrollida, näiteks leivaahjudes (Schultz 1990, 83; vestlus Ralf Mulsow ja Gunnar Mölleriga, 7. 6. 2001). Selle kasuks räägib ka kaante sageli tahmunud alapind. Seevastu vaid servast tahmunud kaant võidi kasutada koldesse asetatud *grapeni* kaanena, mis oli nõust laiem ning seetõttu tahmus (Kühlborn 1995, 51). Kui teistel Viljandist leitud katetel pole tahmumisjälgi, siis IK 1991: 139/3 on tahmunud just ja ainult servaosast.

Rohelise pliiglasuuriga hallist savist nõud

Selle keraamikarühma tunnuseks on roheline, kohati hallilaiguline kattekiht ja hall murre. Nõu välispinnal paiknevad sageli iseloomulikud lainelised, katkendlikud, kammstambiga veetud jooned. Enamik selliseid kilde pärineb lamedast välipudelist (Russow 2001, foto 86). Nõuvormidest esinevad veel kannud ja õlilambid (Tvauri 2000b, 108). Selle rühma kildude murdepind on halli värvi, sisaldades vahel küllaltki suuri lisanditeri. Sisepind on

kaetud pruunika kattekihiga ning on peaaegu alati murdepinnast heledam, sellel on näha kedrajälgi.

Käsitletavat keraamikat on valmistatud Venemaal. Massiliselt esineb sellist keraamikat Novgorodi 16.–17. sajandi elutegevuskihtides (Russow 2001, 87–88). Eesti arheoloogilises materjalis seostub see Liivi sõjaga (Tvauri 2000b, 108). Hilisem täpne dateering mündileiu abil jääb 17. sajandi keskpaika (Russow 2001, 88).

Viljandi Pika tänava materjalis seostub nimetatud keraamika musta rususe kihiga (Valk 1993a, kiht 2), mis dateerub Liivi sõja ja järgneva Poola–Rootsi sõja aega. Erandiks on kaks kildu otse looduslikul aluspinnal paiknevast pruunist kihist (Valk 1993a, kiht 4), mis markerivad mingit segamist.

1.1.2 Protokivikeraamika, varakivikeraamika ja kivikeraamika

Järgnevas käsitluses olen loobunud tehnoloogiliste faaside rõhutamisest ning keraamikarühmad on järjestatud tootmiskeskuste kaupa. Selle põhjuseks on asjaolu, et nii mõnegi keraamikarühma puhul pole jaotus varakivi- ja kivikeraamikaks täppisteaduslikke meetodeid kasutamata võimalik. Samuti jaguneks sellisel juhul näiteks Siegburgis toodetud keraamika teksti kolme grupina laiali, mis muudaks arengujoonte jälgimise keerulisemaks. Kus võimalik ja kronoloogiliselt oluline, ei ole ühe tootmiskeskuse erinevate tootmisperioodide materjali siiski ühe keraamikarühma alla koondatud, vaid esitatud eraldi rühmadena üksteise järel.

Pruunika teralise pealispinna ja hallika või kollase murdega varakivikeraamika

Sellesse rühma koondatud keraamikale on iseloomulik pruunikas, murdest tumedam sise- ja välispind, mis on igal juhul teraline. Murdestruktuur on lõhestatud, kohati on märgata ka klaasistumisilminguid. Nii sise- kui ka välispinnale nähtavasti iseenesest tekkinud pinnakatte tõttu on keraamika murdestruktuur kolmekihiline. Lisandi hulk on suur, see on jälgitav nii murdel kui ka välispinnal, kuid lisandiosakeste suurus jääb üldiselt 1 mm piiresse.

Sellise keraamika valmistamispiirkonnaks on loetud peamiselt Siegburgi, harvem Alam-Saksimaa lõunaosa, selle valmistamine algas 12. sajandil, jõudes 13. sajandil haripunkti ning võimalik, et episoodiliselt jätkus ka 14. sajandi alguses. Eestis on sellist keraamikat teada Haapsalust (Russow 1997, 33–34). Kuna autoril puudus võimalus võrrelda Siegburgi ja Alam-Saksimaa toodangut, pole siinset rühma Siegburgi protokivi-keraamikaga liidetud.

Viljandi Pikalt tänavalt leitud kuuest hallika või kollase murdega varakivikeraamika killust seostub neli (IK 1991: 37/2, 149/2, 161/2, VM 10810: 876) 13.–14. sajandisse dateeruvate kihtidega, E. Russowi poolt 13. sajandi keskpaika dateeritud nõu alaosa (IK 1991: 42/2, joonis 4: 3) 14.–15. sajandi sissekaevaga ja üks väike kild (IK 1991: 90/2) 16. sajandi II poole–17. sajandi alguse kihiga. Reeglina ei tohiks sellise keraamika valmistamine 14. sajandil jätkuda (Russow 2001, 24–25), seega pärinevad kaks viimatinimetatud kildu segatud kihist.

Punakaspruuni kattekihi ja kollase murdega varakivikeraamika

Antud alajaotusse on koondatud punakaspruuni kattekihiga varakivikeraamika, mille murre on kollaka või tellispunase tooniga, või siis kollaka ja halli kirju. Punakaspruun kattekiht (angoob) on alati välispinnal, ligikaudu pooltel juhtudel aga ka sisepinnal. Sisepinnal paiknev angoob on reeglina matt, välispinnal aga läikiv. Alarühm on Pika tänava materjalis üks arvukamaid.

Selliseid nõusid on valmistatud Alam-Saksimaa lõunaosa ja Põhja-Hesseni mitmetes erinevates asulates, millest esile tuuakse harilikult Coppengravet ja Bengerodet. Leiumaterjal dateeritakse 13. sajandi algusest või keskpaigast 14. sajandi keskpaigani, see dateering kehtib ka Lääne-Eestis (Stephan 1988, 108–109; Russow 2001, 48). Olukorda, kus angoobiga on enamasti kaetud vaid nõu välispind, on täheldatud ka Schleswigis (Lüdtke 1985, 68).

Viljandi Pika tänava materjalis leiduvast kümnest killust viis seonduvad 13.–14. sajandi kihistustega, kolm 14.–15. sajandi kirju kihiga ja üks segatud pinnaga. Mustast Liivi sõja aega dateeruvast kihist leitud kild võiks pärineda mingist segamisest. Lisaks küljetükkidele leiti vaid üks servatükk (IK 1991: 190/2), mis arvatavasti pärineb kannust.

Pruuni-kollaselaigulise pealispinnaga hall varakivi- ja kivikeraamika

Selle rühma keraamika pealispinnal on tumepruun ebaühtlaselt paiknevate heledamate pruunide laikudega või rohekas kattekiht, sisepind on enamasti murdega ühte värvi, vahel ka heledam pruun, ka seal võib esineda glasuuritäpikesi. Murre on hall või tumehall, üksikjuhtudel ka halliviiruline, enamasti klaasistunud.

Selle rühma savinõud pärinevad Lõuna-Alam-Saksimaalt, Duingeni ja Coppengrave pottsepakeskustest, kus taolisi nõusid valmistati 13. sajandi keskpaigast 16. sajandi keskpaigani, eksport lõppes arvatavalt 15. sajandi II veerandil. (Russow 2001, 50). Haapsalu materjal seostub eeskätt Coppengrave keskuse 14. sajandi toodanguga (Russow 1997, 39–40). Lihulas ja Pärnus tulid sellised nõud kasutusele 14. sajandi keskpaigas ja taandusid 15. sajandi alguseks (Russow 2001, 93–94, 107–108). Tallinnas on selle rühma nõud sootuks tagasihoidlikumalt esindatud, arvukamalt leiti neid vaid Suur-Kloostri 16 kinnistul asunud kloostri alalt (Mäll & Russow 2000).

Viljandi leidudest võiks Erki Russowi määrangul vähemalt üks kild (IK 1991: 86/2) pärineda 14. sajandi algusest, tumedast 13.–15. sajandi täitekihist leitud sang (IK 1991: 193/2) aga 14. sajandi keskpaigast või II poolest (vestlus Erki Russowiga 23. 4. 2001). Ka ülejäänud Viljandi materjal (kokku 7 kildu) pärineb 14. sajandist või 15. sajandi algupoolest. Stratigraafiliselt seostuvad leiud enamasti 13.–14. sajandi kihiga, kaks 14. sajandi algusse dateeritud kildu saadi kaevesse IX ladestunud mustast Liivi sõja aegsest rusukihist, mis ilmselt viitab segamisele. Seega võib Viljandis antud rühma keraamika dateerida 14. sajandi–15. sajandi alguse või I poolega.

Punakaspruuni pealispinnaga hallikihiline varakivi- ja kivitseraamika

Rühmale iseloomulikuks tunnuseks on hall, vahel kolmekihiline murre (keskel heledam hall, servad tumedamad) ja pruun, punakaspruun, üksikjuhtudel ka lillakaspruun kattekiht, mida reeglina esineb nii sise- kui ka välispinnal. Kattekihita sisepind on hall, vahel eristuvad kollased, nähtavasti lisandist tingitud täpid. Sisepinna kattekiht on tuhmim, välispinnal esineb vahel voolamisjälgi. Sagedaseks ja iseloomulikuks kaunistuseks on nõu kaela- ja kõhuosas paiknevad “treitud” mõikad, mis võivad olla näpuvajutustega katkendlikuks sämbitud (lähemalt Russow 2001, 48–49).

Selline keraamika on reeglina valmistatud Alam-Saksimaa lõunaosas. Tootmine algas 13. sajandi teisel veerandil, saavutas kõrgpunkti umbes 1280–1320 aasta vahel ja jätkus hiljemgi, kuid 14. sajandi teise veerandi alguseks eksport tõenäoliselt lõppes. Ka selle keraamikarühma varakivi- ja kivitseraamikat saab eristada vaid täppisteaduslike meetoditega (Russow 2001, 48–49; Stephan 1988, 109).

Viljandi Pika tänava materjalis on nimetatud alarühm arvukuselt kolmandal kohal (10 % importkeraamika leidudest, vt joonis 6). Stratigraafiliselt seostuvad leiud 13.–15. sajandi kihistustega, varaseim kild (IK 1991: 25/2) leiti hallikaspruunist 13. sajandi I poolde dateeritud kihist. Üks kild leiti ka Liivi sõjaga seonduvast mustast kihist, kuid see kiht sisaldab palju segatud materjali. Võrreldes Lääne-Eesti keskustega on see keraamikarühm Viljandis arvukam, selle kasutamine algas ilmselt varem kui Lääne-Eestis. Lihulas on selle keraamikarühma kasutusaeg 13. sajandi 80. aastatest 14. sajandi II veerandini (Russow 2001, 92). Viljandi Pika tänava stratigraafia ei luba 14. ja 15. sajandi kihte kindlalt eristada, seega sobiks ülalmainitud dateering ka Viljandile, kui kasutuse algusaeg nihutada 13. sajandi keskpaika.

Langerwehe tüüpi varakivi- ja kivitseraamika

Langerwehe tüüpi keraamika põletusaste on kõikuv, murre võib olla klaasistunud, kuid esineb ka alapõletatud, tugeva põletusega savinõudele sarnanevaid nõusid, millele on

iseloomulik punakas või tuhmkollane murre. Kattekiht võib olla voolamisjälgedega matt kuni pruun angoob või 14.–15. sajandi vahetusest alates läikivhall või laiguline läikivpruun soolaglasuur (Russow 2001, 28–31).

Eksportkaubana esines Langerwehe keraamika 13. sajandi keskpaigast 15. sajandi II pooleni, välja tõrjus selle Langerwehest Raerenisse suundunud meistrite toodang (ibidem). Varasemates Eestis ilmunud käsitlustes seda keraamikarühma eraldatud pole.

Viljandi Pika tänava materjalist võib E. Russowi määrangul Langerwehe toodanguga seostada kuut nõukatket (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001). Neist varaseim, musta kattekihiga ja iseloomuliku tugevdusvõruga, roosaka murdega kild võiks pärineda 13. sajandi lõpust või 14. sajandi algusest. Kaks läbipaistva soolaglasuuriga katket dateeruvad pigem 15. sajandisse. Stratigraafiliselt seostuvad viis kildu 13. sajandi lõpu–15. sajandi alguse kihtidega, üks saadi 15. –16. sajandi sissekaevest.

Sieburgi tüüpi protokivikeraamika

Sieburgi tüüpi protokivikeraamikale on iseloomulikuks tunnuseks tumehall kuni must murre, millel on küll klaasistumismärke, kuid on siiski oluliselt erinev hilisema Sieburgi toodangu hallikasvalgest, klaasjast murdest. Selgelt on eristatavad valged lisanditerad. Sellise keraamika tootmine lõppes 1280. aastateks, peamiselt isegi 1250. aastaks (Russow 2001, 24). Ka Lääne-Eesti linnade materjalis leidub seda keraamikaliiki vähesel määral 13. sajandi kihtides (Russow 2001, 90, 98), Tallinna 13. sajandi kihis aga arvukalt (Mäll & Russow 2000, tabel 1).

Viljandi Pika tänava materjalist kuuluvad sellesse rühma kolm kildu. Üks neist leiti 14. sajandisse dateeritud sissekaevest II, teine aga 14.–15. sajandi kollasekirjust kihist. Viljandist leitud kildudel kattekihti ei ole, küll aga on vähemalt üks neist uuesti tuld saanud.

Üks punaselaigulise pealispinna ja punase murdega varakivikeraamika kild (VM 10810: 520), mille analoogi Haapsalust on E. Russow dateerinud 13. sajandi keskpaika (Russow 1997, 34–35), leiti keskaegse munakivisillutise punasest devoni liivast padja vahele ladestunud kultuurkihist, mis eeldatavalt tekkis 14. sajandil. Sieburgi protokivikeraamika seas moodustavad sellised tooted omaette alarühma ja dateeruvad ligikaudu aastasse 1200 (Russow 2001, 25; Stephan 1982, 105). Nii varane tänavasillutus pole Viljandis mõeldav, seega on leitud kild sattunud hilisemasse kultuurkihti.

Sieburgi tüüpi lisanditega keraamika

Sieburgi tüüpi lisanditega keraamika murre on klaasistunud ja selle keskuse hilisemale toodangule iseloomulikku helehalli kuni valget, harva ka kollakat värvi. Välispind ja murre on teralised, välispinnal võib olla kollakaspunane kuni tumepruun glasuur. Valmistuspiirkonnas dateeruvad selle rühma nõud ajavahemikku u 1260–1330, peamiselt 1290–1320 (vt lähemalt Russow 2001, 24–26).

Viljandist leitud üheksast selle rühma killust kaheksa seostuvad 13. sajandi lõpu ja 14. sajandi alguse kihtidega, vaid üks leiti Liivi sõja aegsest kihist. Selle tüübi kannust (IK 1991: 40/2) oli säilinud suuremaid tükke (joonis 4: 2). Kuna selle rühma kasutusaeg on suhteliselt lühike, võimaldab see täpsemalt dateerida ka teisi sama ladestuse leide.

Sieburgi tüüpi kivikeraamika

Sieburgi tüüpi “päris” kivikeraamikale on iseloomulikuks täiesti sile, ühtlaselt klaasistunud murre, mis on valget kuni helehalli värvi, vahel on murde keskosa ka pisut kollakam. Nõude kvaliteet langeb 16. sajandi keskpaigas – ilmuvad selgete arvukate lõhedega tooted. Kattekihita pealispind on enamasti helehall kuni hall, 15. sajandi algusest ilmuvale lõõmutatud pinnale on iseloomulik oranžikas, punakas, kollane kuni pruun värvus. Kuumuse eest varjatud kohtadele ilmusid selle protsessi korral üksikud tumedamad täpid (Russow 2001, 26).

Nagu teistes Läänemere piirkonna linnades, nii ka Viljandis domineerisid Sieburgi tooted 14. sajandi II poolest 15. sajandi keskpaigani impordis täielikult. Sieburgi tüüpi “päris” kivitseraamika moodustab uuritava ala 14. sajandi importkeraamikast 61 % ja 14.–16. sajandi alguse importkeraamikast 40,2%. Ka nõuvormide kohta on üllatavalt vähe infot. Tervemana on säilinud ajavahemikku 1400–1550 dateeritud tüüpi (Gaimster 1997, kat. 2) kuuluv jooginõu (IK 1991: 79/2, joonis 4: 4). Lisanduvad mõne kannu sämbitud põhjaservad, samuti kedrajälgedega kaelaosad.

Kölni, frecheni, raereni tüüpi kivitseraamika

Ühiseks tunnuseks nimetatud keskuste toodangule on hall kuni tumehall murre ja “tiigritähniline” kattekiht, enamasti soolaglasuur, mis sisepinnal on enamasti tumehall (Russow 1997, 48–49). 15. sajandi algul Raerenis valmistatud kivitseraamika on ära vahetamiseni sarnane Langerwehe toodanguga. 15. sajandi II poole algul algas Raereni esiletõus kaugkaubanduses, millele järgnes teine õitsenguperiood 16. sajandi keskpaigas. Siis võeti õllekannude, habemikkannude ja peekrite tootmisel eeskujuna Sieburgist ja Kölnist (Russow 2001, 33–35). Kölnis ja Frechenis valmistatud toodete eristamiseks puudub samuti üheselt aktsepteeritav meetod. Vaid 16. sajandi alguskümnetesse jäävad leiud on suure tõenäosusega Kölnis valmistatud (Russow 2001, 37).

Viljandis kuulub sellesse rühma 18 kildu. Varaseimad dateeruvad 15. sajandi II poolde, kuid esindatud on ka 17. sajandi materjal (vestlus Erki Russowiga 23. 4. 2001). Täpsemalt on dateeritavad kaks habemikkannu katket. Puulehekestega kaunistatud põhjaserv (IK 1991: 96a/2, joonis 4: 1) kuulub Kölni 16. sajandi I veerandi toodangu hulka (Gaimster 1997, joonis 3.9; Tamme 1992, 60). Teine kann, millest säilinud vaid habemeosa, valmistati Frechenis 1575. aasta paiku (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001).

Waldenburgi tüüpi kivitseraamika

Waldenburgis valmistatud tooted on kohati ära vahetamiseni sarnased Sieburgi toodangule. Impordi kõrgperioodil 1380. aastatest 16. sajandi keskpaigani kopeeriti Sieburgi nõuvorme ja välimust. Ka nõude murre on Sieburgile sarnaselt valge või

helehall. Eristamisvõimalusi pakuvad õhemad seinad, iseeneslikult tekkinud tumepunastes, kollakaspruunides või pruunides toonides kattekiht ning eelkõige stiliseeritud habemikukujutised kannudel (Russow 2001, 69–70).

Eesti linnades on waldenburgi tüüpi kivitseramikat seni enim leitud Pärnust (Russow 2001, 109), seevastu Haapsalust ja Lihulast on teada paari nõu katked. Viljandist leitud waldenburgi tüüpi katkend (IK 1991: 181/2) pärineb kannu ülaosast, sanga liitumiskohast. Erki Russowi andmetel võib sellise nõu dateerida 15. sajandisse (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001).

Westerwaldi tüüpi kivitseramika

Westerwaldi tüüpi kivitseramika on üldiselt kergesti äratuntav koobaltsinise dekoori järgi. Nõud on kaetud ühtlase värvitu soolaglasuuriga, mistõttu nende põhivärvus on hall. Westerwaldi keraamika kõrgaeg algab 16. sajandi lõpul, hiilgeaeg jääb 17. sajandi II poole ja 18. sajandisse (Russow 2001, 42–43).

Viljandi Pika tänava materjal on üks selle rühma kild (IK 1991: 97/2). Sellel puudub iseloomulik sinine dekoor, mistõttu killu pind on hallikas, ühtlase “armilise” soolaglasuuriga kaetud. Leid dateerub 17. sajandisse (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001).

1.1.3 Arutelu

Viljandi Pika tänava piirkonna importkeraamika analüüs võimaldab teha mõningaid üldistusi sissetoodud savinõude leviku ja funktsiooni kohta. Kuni 16. sajandi alguseni on Viljandis esindatud peaaegu kõik Eesti alal levinud importkeraamika rühmad (vt joonised 5 ja 6). Sortimendilt on Viljandi import 16. sajandi keskpaigani kõige sarnasem Pärnu omale. Pärnus 16. sajandi II poolel alanud impordi mitmekesisustumine (Russow 2001, 111–112) Viljandisse ei jõudnud. Uuritud alal esineb varauusaegset importkeraamikat äärmiselt vähe, kui välja arvata roheline pliiglasuuriga punasavinõud. Pärnu tolle aja import koosnes suures osas luksusnõudest, mida uuenenud turg ka rohkesti pakkus. Sõjas

purustatud, venelaste valduses olevas ja linnaõigused kaotanud Viljandis polnud luksuskaupadele enam turgu.

Teine tähelepanuväärne sarnasus Pärnu ja Viljandi importnõude juures on musta pealispinnaga hallide savinõude arvukas esinemine 14.–15. sajandil. See nõuvorm on teistes Eesti keskaegsete linnades harvaesinev, Viljandis moodustavad sellised nõud aga ligi veerandi kogu impordist, ehkki nõude üldarv (30–35 nõud) on väike. Et nii halle savinõusid kui ka kohapeal valmistatud loodevenepärast lihtkeraamikat loetakse eeskätt toiduvalmistus- ja säilitusmisnõudeks, võib Põhja-Saksa nõude levikus näha ka kahe keraamikatraditsiooni konkurentsi. Tuleb märkida, et samuti toiduvalmistamisnõudena tuntud roheline pliiglasuuriga punasavikeraamikat leidis uuritud alal vaid üksikuid kilde. Samas võib arvata, et frantsisklaste kloostri ja turuplatsi äärses kvartali leidude läbitöötamine muudaks 15. sajandi ja 16. sajandi I poole impordi osas siin esitatud pilti oluliselt.

1.2 Lihtkeraamika.

Lihtkeraamika moodustab Pika tänava leiumaterjalist valdava enamuse. Selline pilt säilib kogu keskaja jooksul, alles varauusajal tõusevad esile sisepinnal pliiglasuuriga kaetud punasavinõud, mis näiteks Tallinna materjalis on ülekaalus juba 14. sajandist (Mäll & Russow 2000, tabel 1).

Viljandi Pikalt tänavalt leitud kedrakeraamika liigitamise alusena on kasutatud Sergei Beletski uurimistulemustel põhinevat Pihkva savinõude tüpoloogiat (Beletski 1983, Harlašov 1994), mida Eesti materjalile on kohandanud Andres Tvauri (Tvauri 2000b). Nõude liigitamise esmaseks aluseks on profiili kuju, kuid ligikaudu samal määral arvestatakse ka ornamenti. Seega on moodustatud nõutuüpide näol tegemist teatud ajavahemikul kasutusel olnud nõuvormide ja plastilise dekoori elementide kompleksidega, mitte üksikute nõuvormidega (Tvauri 2000b, 93). Käesolevas töös on enamasti piirdutud just selliste keraamikarühmade määramisega. Mõnel juhul õnnestus eristada ka lühema ajavahemiku jooksul esinevaid nõuvorme, kuid nende täpsemaks dateerimiseks tuleks kasutada parema säilivusega suletud leiukomplekse. Pika tänava kaevandite stratigraafia põhjal tehtud järeldusi tuleks seega käsitleda esialgsetena.

Loodevenepärase kedrakeraamika rühmadest on Viljandi arheoloogilises materjalis esindatud kõik keskaega dateeritud rühmad. s.o rühmad 3: 2, 3: 3, 4 ja 5. Kui rühmad 3 ja 5 on arvukad, siis 4. rühmaga võib siduda vaid üksikuid kilde. Sama olukord on vähemalt praeguste uurimistulemuste põhjal ka mujal (Tvauri 2000b, 106).

13. sajandi keraamika tüpologiseerimiseks on A. Tvauri artiklis toodud alarühmad üldiselt igati piisavad. Selleks on ka hea alus – samast piirkonnast avastatud keraamika-põletusahi. Kuid hilisemate perioodide puhul kuni Liivi sõjani võib märgata suuremaid kõrvalekaldumisi artiklis esitatud süsteemist. A. Tvauri artiklis käsitletakse sellist keraamikat alarühma 3: 3 profiilide 14.–15. sajandi edasiarendustena (Tvauri 2000b, 104–105). Ehkki Loode-Vene keraamikatraditsiooni mõju on ka 14.–15. sajandil vaieldamatu, võib Viljandi selle perioodi keraamikas märgata teatavat iseseisvumist: esile

kerkivad Pihkva kronoloogiale võõrad nõuvormid. Arvestades asjaolu, et ajaliselt peaksid need sobituma Pihkva kedrakeraamika 4. rühmaga ning esinevad 4. viimatimainitud rühma fragmentidega ühes kontekstis, on kohalikke 14.–15. sajandi nõuvorme käesolevas töös käsitletud koos loodevenepärase keraamika 4. rühmaga.

5. rühma keraamika, mis seostub Liivi sõjaga, on taas äravahetamiseni Pihkva keraamikaga sarnane. Küll aga esinevad mõned 5. rühma all väljatoodud nõuvormid (Tvauri 2000b, joonis 10: 1, 10) juba 16. sajandi algusest. Tuleb täpsustada, kui võrd mõjutas 5. rühma keraamika Eestisse jõudmist Vene vägede püsijäämine Lõuna-Eestisse enam kui 20 aastaks, ning milline oli eelnevate kontaktide mõju. Samuti peab edasise uurimistöö käigus selguma, kuhu on mõttekas tõmmata piir 4. ja 5. rühma lihtkeraamika vahel.

17. sajandi II poolel ja 18. sajandil kasutatud keraamika kohta ei võimalda uuritava ala kultuurikiht kindlaimaid järeldusi teha. Küll võib märkida mõnede 5. rühma profiilide jätkuvat esinemist 17. sajandi II poolde dateeritud pruunikashallis kihis (Valk 1993a, kiht 1).

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika alarühm 3: 2

“Klassikaline” 3: 2 keraamika seostub 1998. aastal avastatud keraamikapõletusahjuga. Lisaks publitseeritud uurimistulemustele (Tvauri 1999, Tvauri 2000a) tuleb märkida kaht olulist asjaolu. Esiteks, Viljandi Pika tänava piirkonnas pole võimalik eristada kultuurikihti, kus domineeriks sellest konkreetsest keraamikaahjust pärinev keraamika. Küll aga esineb sellest ahjust pärinevaid leide koos teiste sama piirkonna ahjude toodanguga, mis näitab, et ahjude tegutsemisaegade vahe on olnud küllaltki väike. Teiseks tuleb ära märkida selle ahju põhjalt leitud keraamika omapära: 1) nõud on küllaltki kõrge võrikuosaga (2–3 cm), mis on keeratud ca 45 kraadise nurga all väljapoole 2) küllaltki sageli on eristatav kaelaosa, selle ja väljapoole keeratud võriku vahele moodustuv nurk on sageli nõu sisepinnal jälgitav (Tvauri 2000a, joonis 1: 1); 3) peamiseks dekoratsioonielemendiks on pulgaga veetud paralleelsed jooned, lisaks sellele esineb ka pulgaga

veetud lainejoont (Tvauri 2000a, joonis 1: 4, 5). Seevastu kammistambiga veetud lainejoontest ning paralleelsetest horisontaaljoontest koosnevat ornamenti leidub vaid mõnel nõul (VM 10620: 935/5, : 935 – paar alanumbrita kildu). Samas on Viljandi Pika tänava piirkonda ladestunud 13. sajandi kultuurkihist leitud 3: 2 tüüpi keraamikast ülekaalus just madalama võrikuga ja lainejoonornamendiga nõud, milliseid (IK 1991: 35/1) leiti ka Pikk tn 4 krundil keraamatöökoja jäätmeaugust (1991. aasta kaeve I, joonis 7, 9). Tundub, et väljakaevatud keraamikaahjus on juba valmistatud ka nn degenerereerunud lainejoonornamendiga keraamat – selliseid kilde on ahju põletuskambri põhjast (VM 10620: 935/4, 935). Kui lainejoonornament saavutati kammistampi nõu viimasel kiirel pöörlemisel selle õlaosale liigutades (Tvauri 2000b, 97), siis nn degenerereerunud lainejoonornamendi puhul on stamp nõu pinda puudutanud vaid ühe otsaga, ülejäänud osa on liikunud nõu pinda puudutamata.

Pisut hilisematele, Viljandi 13. sajandi kultuurkihis esinevatele 3: 2 alarühma nõudele (joonis 9) on iseloomulikud järgmised tunnused: 1) madalam, harilikult 1–1,5 cm kõrgune võrikuosa, 2) sageli läheb õlg kohe üle võrikuks, kaelaosa pole eristatav, nõu sisepinnale ranti ei moodustu, 3) laine- ja joonornamendi koosesinemine on valitsev, pulgaga veetud joonornamenti esineb vähem ja pulgaga veetud üksikuid lainejooni vaid erandjuhtudel. Edasisel arengul lüheneb võrikuosa veelgi, taandudes lõpuks alarühmale 3: 3 iseloomulikuks väljapoole suunatud võrikuks või ka mõikaks (Tvauri 2000b, joonis 8: 2).

3: 2 alarühma nõusid on valmistatud Pikk tn 4 krundil asuvas keraamatöökojas. Tundub vähetõenäoline, et neid samal ajal veel sisse toodi, või et linnas sai samal ajal tegutseda mitu konkureerivat meistrit. Ajaline vahe 3: 2 rühma eelpool eristatud vormide esinemise vahel pole arvatavasti kuigi suur; võimalik, et üleminek laine- ja joonornamendiga nõude massilisele tootmisele toimus mõne aasta jooksul.

Loodevenepärase lihtkeraamika alarühm 3: 3

Sellele keraamikarühmale on iseloomulik pikk enam-vähem püstine kaelaosa, mis lõpeb lühikese, harilikult alla 1 cm pikkuse väljapoole või väikese nurga all üles suunatud võrikuga (Tvauri 2000b, joonis 8). Esineb nii lainejoonornamendiga kui ka hõredama, pulgaga veetud joonornamendiga nõusid, osa on ka ornamenteerimata. Loodevenepärase lihtkeraamika rühm 3: 3 tuleb Eesti alal kasutusele 13. sajandi II poolel ja püsib 15. sajandi lõpuni (Tvauri 2000b, 105). Lisaks Eesti alale on sellise profiilikujuga nõusid teada ka Pihkvast, kus neid aga esineb küllaltki vähe, mistõttu need ei moodusta omaette alarühma, ning dateeruvad 13. sajandisse ja 14. sajandi algusse (Harlašov 1994, 69; joonis 26: 12).

Kui võrrelda Viljandi Pika tänava piirkonna leide Tartu ja ka Pärnu materjaliga, jääb silma asjaolu, et Viljandis on jätkunud lainejoonornamendi kasutamine, samal ajal kui Tartu materjalis domineerib joonornament. Tundub tõenäoline, et lainejootest koosneva ornamendiga nõud kuuluvad kõige hiljem 14. sajandisse, kuid joonornamenti kasutati vähemalt Tartus ka 15. sajandil. Analoogete nõusid on teada ka uuritavast piirkonnast. Võimalik, et lainejoonornamendi esinemist saab tõlgendada Viljandi lokaalse eripärana, 3: 2 alarühmas esindatud traditsioon jätkuna.

Viljandis on sellist keraamikat kindlasti kasutatud 14. sajandil, pisut ka 13. sajandi lõpul; 15. sajandi kohta kindlad andmed puuduvad. Kuna Tartus püsis see keraamikaliik kasutusel ka 15. sajandil (Tvauri 2000b, 105; Vissak 1992, 38–39, joonis 4: 5), on 3: 3 alarühma kasutamist veel 15. sajandil eeldatud ka Viljandis. Kas sellist keraamikat valmistati samuti Pika tänava piirkonnas, pole teada. Praeguseks pole Pikk tn 4 krundil asunud keraamikatöökoja alalt leitud ei selle tüübi nõusid sisaldavat ahjusissekaevet ega ka vastava alarühma porsunud kilde. Üks porsunud 3: 3 profiil on teada praeguse Jaani kiriku pastoraadi piirkonnast (IK 1991: 147/1), kuid seni pole tõestatud, et porsunud killud viitaksid otseselt keraamikapõletusele. Arvestades Viljandist leitud 3: 3 alarühma keraamika erinevust Tartu ja Pärnu vastavast keraamikast, tundub tõenäoline, et vähemalt 14. sajandil valmistati seda kohapeal. Lahenduseta jääb küsimus, kus tollaegne

keraamatöökoda paiknes. Pole välistatud ka võimalus, et puithoonestusega linnas väga tuleohtlik keraamikapõletus toimus linnamüürist väljaspool paiknevas ahjus.

Loodevenepärase lihtkeraamika rühm 4

4. rühma liigitatav lihtkeraamika tuli Loode-Venemaal kasutusele 14. sajandil ja jätkus 15. sajandil. Selle keraamikarühma alla loetakse küllaltki erinevate profiilikujudega nõusid (Kildjuševski 1986, Harlašov 1994, 69; joonis 27; Koroleva & Harlašov 1994). Siduvaks jooneks on kaelaosa eristamatus (Tvauri 2000b, 106) ja väljapoole suunatud 1–2 cm pikkune võrikuosa. Mõnevõrra vähem esineb nõusid, mille võrikuosa ülaserf on litsunud peeneks ja pööratud võriku siseküljele tagasi, nii et võriku ülaserfa moodustub õõnsus. Viljandis esineb peamiselt selle rühma nõude kasutusajal ka sirge, lühikese, õige pisut väljapoole suunatud võrikuga nõusid, mille võriku siseküljele moodustub vahel väike õõnsus (joonis 8, 10: 1). Sarnase väliskujuga nõud on 4. rühma hulka arvatud ka Pihkvas (Harlašov 1994, joonis 27: 9). Samuti leiduvad Viljandis mõned terava ülaserfaga nõud (joonis 10: 2).

Viljandi Pika tänava piirkonnas esineb selliseid nõusid koos 3: 3 ja 5 rühma savinõudega, samas ei moodusta need kunagi domineerivat keraamatüüpi. Kui üldiselt hilisemates, 15. sajandi kihistustes muutub ornamenteeritud keraamika haruldaseks, tundub 4. rühma keraamika siiski esinevat vaid 3: 3 keraamika kõrval, mitte asemel. 13. sajandisse dateeritud kihtides selle rühma keraamikat veel ei esine. Ilmselt tuli selle alarühma keraamika kasutusele 14. sajandi I poolel ja püsis Liivi sõjani. Ka seda tüüpi keraamika taandumist pole võimalik täpselt dateerida, Liivi sõja aegses mustas kihis esineb veel vastava tüübiga seostatavaid nõukatkeid. Seda tüüpi keraamika pole ka väga arvukas, eriti 3. ja 5. rühma nõudega võrreldes.

Loodevenepärase lihtkeraamika rühm 5

5. rühmale on iseloomulik kaelaosa puudumine ning äärmiselt lühike väljapoole keeratud võrik. Nõud on alati dekoreerimata (Tvauri 2000b, 108). Viljandi Pika tänava materjali

puhul tuli lisaks eeltoodule esile veel asjaolu, et 5. rühma lihtkeraamika on reeglina madalamal temperatuuril põletatud kui varasem, 3. rühma keraamika. Nõusid, mille välispind on ära pudenenud, esineb valdavalt 5. rühmas. 5. rühmaga ilmuvad ka nõu kaaned, mida varasemast materjalist teada pole.

Pole veel päris selge, millal 5. rühma nõude levik Eesti alal algas. Pihkvas on varasemad selle rühma nõud dateeritud 15. sajandi lõppu ning selle rühma peamiseks levikuajaks on 16.–17. sajand (Harlašov 1994, 69, Kildjuševski 1986, 15). Jooniste põhjal on sarnase, väga lühikese väljapoole keeratud võrikuga nõud iseloomulikud ka Pihkva 15. sajandi kihtidele (Koroleva & Harlašov 1994, joonis 12, 16, 18). Eestis on selle rühma keraamika kasutusele tulekut seostatud eeskätt Liivi sõjaga (Tvauri 2000b, 108).

Pika tänava alal leidis keraamikat, mis võiks kuuluda sellesse rühma, ka 15.–16. sajandisse dateeritud kihtides. Näiteks leiti kaks erinevate nõude servatükki (IK 1991: 41/1, 43/1), mis on väliselt väga sarnased 5. rühma vormile (Tvauri 2000b, joonis 5: 1), 14.–15. sajandi leide sisaldava keldri- või hoiuruumi põhjalt. Muu leiumaterjal ei anna alust segamist eeldada. Samalaadset keraamikat (IK 1991: 50/1) leiti ka kollasekirjust kihis (Valk 1993a, kihid 14-15), kus domineeris lainejoonornamendiga keraamika ning mis asus Liivi sõja aegsest kultuurkihist madalamal, samuti kirjust kihist (Valk 1993a, kiht 36), mis oli ladestunud kaevesse XIV ning stratigraafia põhjal otsustades oli samuti segamata (IK 1991: 139/1). Stratigraafiliselt Liivi sõjast varasematest kihistustes leidis ka ühtlaselt väljapoole kaarduva võrikuga kilde (Nagu Tvauri 2000b, joonis 10: 10) – näiteks eelpool mainitud kaeves XIV (IK 1991: 139/1), aga ka 13.–15. sajandi täitekihis (Valk 1993a, 35) – IK 1991: 196/1. Viimase leiu puhul jääb segamiskahtlus, kuna vahetult täitekihi peal algas 18.-19. sajandi munakivisillutis. Seega tuleb edaspidisel uurimisel arvestada võimalusega, et mõned 5. rühma keraamikale iseloomulikud profiilikujud (eeskätt Tvauri 2000b, joonis 10: 1 ja 10) tulid Viljandis kasutusel juba enne Liivi sõda.

Mustas Liivi sõja aegses kultuurkihis (Valk 1993a, kiht 2) moodustavad 5. rühma nõud valdava enamuse. Ka musta kihi peal paiknenud ladestustes leidis rühma 5 kuuluvate savinõude kilde, samas olid need ladestused sageli segatud, seega puudus võimalus

kindlalt määrata, millal 5. rühma nõude kasutamine lõppes. Tundub, et vähemalt 17. sajandi algul oli selle rühma nõuvorme veel kasutusel.

Importkeraamikale iseloomulikke kaunistusi matkivad nõud

Varasemad uurijad on näidanud, et Eesti linnades tegutsenud pottsepad on püüdnud imiteerida importkeraamiliste nõude kuju. Tallinnas seostatakse selliseid ilminguid 13. sajandi II poolega (Mäll & Russow 2000, 123). Ka Viljandist pärineb kaks lihtkeraamika põhjaserva, mis imiteerivad kivikeraamikale tüüpilist sämbitud serva (*Wellenfuß*). Need leiti 13.–15. sajandi täitekihist (IK 1991: 134, VM 10258: 618). Võib arvata, et sellised nõud on kohapeal valmistatud. Tähelepanu tasub pöörata nõude kolmekihilisele murdele, mis viitab madalale põletustemperatuurile ja keraamikatöökoja alalt leitud nõudel on haruldane.

Eeltoodu lubab väita, et 13. sajandi Viljandis oli nõudlus Lääne-Euroopa keraamika-traditsiooni kuuluvate nõude järele, millega püüdsid kohaneda ka kohalikud pottsepad. Kindlasti pole selline keraamika Viljandis arvukas, kuid vaevalt et tegu on ainsate sämbitud servaga kohalike nõudega. Kuna see leiuliik siiski arvukaks ei kujunenud, võib arvata, et imiteeringud turul läbilöögivõimeliseks ei kujunenud.

Kokkuvõtteks võib nentida, et nagu kogu Eestis, on ka Viljandis esindatud kaks keraamikatraditsiooni. Lääne-Euroopa päritoluga importkeraamika ja loodevenepärane lihtkeraamika esinesid kõrvuti, ehkki nii nõude arvult kui ka leitud kildude hulgalt domineeris kogu vaadeldava perioodi vältel ülekaalukalt lihtkeraamika. Olukorrani, kus ühe importkeraamika killu kohta tuleb vaid kaks tavakeraamikakildu. mis kujunes Tartu kesklinnas juba 13. – 14. sajandi vahetuseks (Vissak 1992, 25) ei jõutud Viljandi Pika tänava piirkonnas kunagi.

Siiski tuleb rõhutada, et olukord, kus enamik lihtkeraamikat dateerub 13. sajandisse ja 16. sajandi II poolde ja 17. sajandi algusse, ei ole kuigi tõenäoline. See saaks võimalik olla

vaid juhul, kui vahepealsel ajal toimuks importkeraamika väga tugev sissetung, samas on impordi osakaal Viljandi keskaegses materjalis stabiilne ning küllaltki tagasihoidlik.

1.3 Ehituskeraamika.

Ehituskeraamika põhjalikum käsitus ei mahu selle töö raamidesse. Ehituskeraamikat on uuritavast piirkonnast leitud küll suhteliselt arvukalt, kuid selle süstematiseerimine ja tüpologiseerimine eeldab muu leiumaterjali läbi töötamist. Nii on üksikute kloostri piirkonnast leitud kahlilikildude süstematiseerimisel eelduseks kloostrist leitud ahjupottide ja kahlite tundmine. Tänaval esinevad ahjupottide killud alles 16. sajandi II poole kultuurkihis, vanimad näivad ahjupotid, kus poti sisepinnal leidub rohekat glasuuri, mis on üles sulanud (IK 1991: 73/2, 74/2). Plaatkahlitel domineeris roheline pliiglasuur. Eriti rohkesti kahleid leiti sissekaevest Pikk tänav 3/5 hoovi sisse mineva tee lähedalt.

Katusekivide tükke leiti samuti vähe, kuid esindatud olid nii munk-nunn kui ka biberschwanz-tüüpi kivid. Viimast tüüpi esines ka kloostris ja Riia värava leiumaterjalis (Selirand 1981a, 7; 1982a, 6). Piirkonnast leitud tellistest on kahtlemata vanimad Pika tänava pottsepaahjust leitud. Kui välja arvata tellistest vooderdisega kivist (kaeve XII), olid telliste leiud väga napid. Pikk tn 11 eest, 16. sajandi II poole kultuurkihist leiti rohelise glasuuriga tellise fragment (VM 10810: 126).

1.4 Pika tänava piirkonna keraamikast (kokkuvõte)

Keraamika on vaieldamatult kõige levinum leiuliik, seetõttu on selle dateerimine kultuurkihi vanuse määramise eelduseks. Kui ehituskeraamika läbitöötamine seisab veel ees, siis tarbekeraamika osas on küllaltki hea ülevaade juba välja kujunenud. Liht- ja importkeraamika dateerimisvõimaluste vahel valitseb teatav sümbioos – kord võimaldab täpsemat dateeringut üks, kord teine. Importkeraamikas toimuvate muutuste põhjal õnnestub loodetavasti edaspidi täpsustada ka lihtkeraamika uurimises seni lahtiseks jäänud küsimusi. Tulevikus õnnestub loodetavalt uurida ka keraamikakaubandust – mitte

2. Relvad ja laskemoon

Viljandi Pika tänava alalt pärineb **nooleots** (IK 1991: 114/3), mille pikkus on 6 cm, sellest leheosa 4 cm, ja laius 1 cm. Laiem koht asub lehe alumise kolmandiku kohal, enne rootsule üleminekut, rootsu ristlõige on ümar, leht aga õige kergelt rombjas, peaaegu tasane. Sarnaseid nooleotsi on A. Medvedjev Novgorodi relvade tüpoloogias nimetanud kiilukujulisteks. Novgorodi ainus selline eksemplar leiti 14. sajandi keskpaiga kihist (Medvedjev 1959, 170; joonis 13: 54). Kõige sarnasemad nooleotsad on leitud Viljandi eeslinnast, 14.–16. sajandisse sepikoja ja kõrtsi kihist (Tvauri 2001c, foto 1) ja Samast korriseist saadud keraamika järgi loeks siinkirjutaja nooleotsad küll 16. sajandisse kuuluvaks. Viljandi Pika tänava leid saadi hiliskeskajegest või varauusaegsest sissekaevest, mis keraamika põhjal otsustades peaks kuuluma 16. sajandisse. A. Mäesalu oletab sellise kujuga nooleotste pärinemist Novgorodist (Mäesalu 1989, 33).

Ammunooleotsi on Pika tänava kaevamistel seni saadud neli. Kaks neist on kujult väga sarnased–pika püramiidja otsaga, ruudukujulise ristlõikega ja vaid väikese randiga rootsule üleminekul. Nooleotsa leheosa suurim laius on rootsule ülemineku kohal, ligikaudu nooleotsa keskkohal. A. Mäesalu järgi kuuluvad sellised ammuonooleotsad tüüpi CII, mis dateerub 1220. aastatest 1240. aastani (Mäesalu 1991, 174; tahvel XXV, 3). Peab märkima, et Viljandi ordulinnuse piiramisrajatiselt kogutud ammuonooleotste hulgas seda tüüpi veel ei esine. Kui üks neist (VM 10749: 4) saadi loodusliku aluspinna pealt, 13. sajandi kultuurkihist, mis on igati ootuspärane, siis teine (IK 1991: 43/9) tuli välja kaevest VI, 14.–15. sajandi kirjust kihist. Viimase puhul tuleb A. Mäesalu hinnangul uurida võimalust, et nooöots on jäänud lõpetamata (A. Mäesalu suuliselt autorile). Kuna ka selle leiunumbri all olev keraamika sisaldas mitmete sajandite nõuvorme, tuleb varasemate leidude esinemist seletada varasema kihi segamisega.

Veel üks ammuonooleots (6 cm pikk, putke läbimõõt 1 cm) saadi frantsisklaste kloostri 1981. aasta kaevamistel. Foto põhjal otsustades võiks see kuuluda A. Mäesalu rühma AI, seega muistse vabadusvõitluse aega (Mäesalu 1991, 170, tahvel XXIII:1).

Ka Jaani kiriku 1987. aasta kaevamisel ülesvõetud leidude hulgas oli ühe ammuoleotsa purunenud katke. Säilinud osa põhjal otsustades kuulub see tüüpi CIII: 2, mis dateerub ajavahemikku 13. sajandi keskpaigast 14. sajandini (Mäesalu 1991, 174, tahvel XXV:5). Kaasleidudena saadud keraamika põhjal otsustades kuulub see 14. sajandisse.

IK 1991: 76/3 all säilib **rauast kahurikuul** (7,6 cm läbimõõduga, ilmselt kolmetollise kaliibriga kahuri kuul). See pärineb Liivi sõja kihist, kloostri lähedalt, ruudust R/9. Kloostri alalt on leitud kaks rauast kahurikuuli, üks neist 10 cm, teine 11,5 cm läbimõõduga (Selirand 1982a, 25).

Püssidetaile on Pika tänava kultuurkihis kolm. **Tahtluku kukk** (IK 1991: 131/2, joonis 12) pärineb keskaja ja 16.–17. sajandi segatud kihist. Sellised ühe neediga kinnitunud tahtlukud dateeruvad Euroopas 15. sajandi II poolde, äärmisel juhul 16. sajandi algusse (Mäesalu 1997, 6). Tavo Tamme arvates peaks see pärinema algelisimalt tahtlukult, kuna vedruga lööktahtlukul seganuks nii pikk kuke saba peavedru tööd (Tamm 2000, 24). Samast kihist, peaaegu samast kohast saadi raudese, mis on eeldatavalt teise tahtluku fragment (IK 1991: 127/4), see on neediga kinnitatud väikese raudplaadi külge. Võimalik, et tegu on lööktahtluku kuke ja kinnitusplaadiga.

Relvastusega võiks seonduda veel IK 1991: 77/8 all säiliv **lusika** katke. A. Tvauri oletuse kohaselt võidi sellist rauast lusikat kasutada kuulide valamisel plii sulatamiseks. Seegi ese leiti Liivi sõja aegsest kultuurkihist.

3. Ratsavarustus ja hobuseriistad

Pika tänava alalt on leitud üks terve **hobuseraud** ja veel kolme katked. Kaks neist saadi kloostri nurga juurest, veetoruga segatud kihtidest (IK 1991: 126/6, 134/2), ülejäänud kaks (IK 1991: 176/6, 190/4) pärinevad 13.–14. sajandi ladestustest tänavast pisut eemal, kiriku ja pastoraadi vahel. Viimastest üks on väga ära kulunud – võimalik, et seetõttu ka katki läinud, ka teine on kindlasti kasutusel olnud. Seevastu terve raua täisnurkselt allapoole ulatuv ots (teistel on see tagasi pööratud või lühemaks sepistatud) ja peaaegu puuduvad kulumisjäljed lubavad oletada, et seda polegi hobusele alla löödud. Teine samast leitud hobuseraud on murdunud teise naelaaugu kohal, mistõttu järeltõlge selle kulumisastme kohta teha ei saa.

Mitme poolt tänava alalt on kogutud hulgaliselt **kabjanaelu**. Eriti palju oli neid väljapuhastatud munakivisillutisel Pika ja Munga tänava nurga juures. Viljandist leitud kabjanaelad võib üldiselt jagada nelja tüüpi. Esimese, kõige arvukama tüüpi moodustavad pealt kumera, külgvaates poolkuu kujulise peaga naelad (joonis 11, I). Pea alumine külge võib olla sirge või samuti kaarjas (joonis 11, 1: 2), tervena säilinud eksemplarid on 2,6–4,4 cm pikkused. Neid on kokku 12 (IK 1991: 1/3; VM 10810: 448–454, 461, 490, 497). Kui esimene välja arvata, leiti need keskaegse, eeldatavalt 16. sajandi alguse munakivisillutise pealt ja vahelt. Arvukuselt järgmise grupi moodustavad pealt- ja külieltvaates ristkülikukujulise, õhukese peaga naelad (VM 10810: 455–458, 571; joonis 11: II). Pole välistatud, et algselt olid need samuti pealt kumera kujuga, kuid on lihtsalt rohkem kulunud. Kolmanda rühma moodustavad külgevaates trapetsi või ristküliku kujulise peaga naelad, mille pea astub enamasti selge astmega teraosast ette (joonis 11: III). Trassilt on neid 12 (IK 1991: 41/5, 42/4, 43/8 (2 tk), 62/2 (2 tk), 139/6, 168/4, 180/5, 181/3, 185/2, VM 10810: 507, 798, 927). Hiliseimad leiud saadi 16. sajandi sillutise pealt, enamik aga 14.–16. sajandi kihtidest. Ilmselt on see keskaegse Viljandi domineeriv kabjanaelatüüp. Neljanda tüüpi moodustavad külgevaates kolmnurkse peaga naelad, mille pea läheb sujuvalt naelaosaks üle (joonis 11: 4). Selliseid on Pikalt tänavalt leitud kaks, mõlemad 16. sajandi sillutiselt (VM 10810: 459, 460).

Pikalt tänavalt saadi ka üks **sadulajaluse katke** (VM 10810: 924). Ka see ese pärineb Liivi sõja kultuurkihist. Samast kihist saadi ka üks **kannuse tükk** (VM 10810: 266). Lisaks neile on 14.–15. sajandi kultuurkihist, kaevest VI leitud ka kaks ovaalse kujuga hobuse **jäänaela** (IK 1991: 43/7, 44/4). Novgorodis on jäänaelte mõõtmed, kuju ja valmistamise tehnoloogia püsinud 10.–16. sajandini muutumatud (Koltšin 1959, 116).

4. Noad

Viljandi Pika tänava materjalid on ühtekokku teada 35 nuga, mida võib jagada seitsmesse tüüpi. Kui vanimad tüübid olid kasutusel juba muinasajal, siis mõned keskaja algupoolel ilmunud vormid püsisid vähemasti 17. sajandini ning uus suurem vormimuutus tuligi alles Liivi sõja eel või ajal. 16.–17. sajandi sõdade aegsest kultuurkihist on leitud vaid pisut vähem nuge kui eelneva kolme ja poole sajandi kohta kokku. Erinevate noatüüpide dateeringud on näidatud joonisel 21.

Kuigi senised uurijad on näidanud, et Novgorodi tüpologia rakendamine Eestis ei anna vähemalt väliste vormide põhjal nugade dateerimisel kuigi usaldusväärseid tulemusi (Ligi 1993: 41), on paralleelid siiski ka siinkohal ära toodud. Dateeringud tuginevad peamiselt Viljandi Pika tänava kultuurkihi stratigraafiale, samuti Lõuna-Eesti külakalmistutest saadud andmetele. Viimaste kasutamine võib tunduda küsitav, kuna külakalmistuist leitud nugade käsitluses on rõhutatud kohaliku sepatöö osatähtsust (Valk 1999: 54). Võrdlusandmed näitavad siiski, et üldised arengusuunad kehtisid nii linnakäsitöö puhul kui ka külades, kus küllaltki tõenäoliselt linnamoodi kopeeriti.

Muinasaja traditsiooni jätkavad kolmnurkse kujuga, väga kulunud teramikuga lühikesed noad. (joonis 14, tüüp 1) Pikalt tänavalt leiti neid kaks – üks 13. sajandi kihist (IK 1991: 154/3), teine 13.–15. sajandi täitekihist (IK 1991: 188/3). Ka ümara, kergelt üles kaarduva otsaga, väga õhukese teraosaga nuga (joonis 14, tüüp 2; IK 1991: 3/2) sarnaneb Viljandist Lossimägede tagant leitud muinasaja lõpu noale (VM 10811: 168). Novgorodis dateeritakse sellise väliskujuga noad 12.–13. sajandisse (Koltšin 1959, 50–51, joonis 35: 2, 5). Viljandi nuga pärineb 13. sajandi I poolel ladestunud kultuurkihist (Valk 1993a, kiht 4), mis sobib ka Novgorodi dateeringuga. Tõenäoliselt kuuluvad ka 13. sajandi sissekaevest leitud noa jäänus (IK 1991: 35/2) ja 15.–16. sajandi sissekaevest saadud noa ots (IK 1991: 40/4) sellesse tüüpi.

Eeldatavalt kuuluvad keskaja algupoolele ka sirge selja ja terapoole, kolmnurkselt kitseneva teramikuga noad (joonis 14, tüüp 3). Trassilt on teid kaks – üks (IK 1991:

180/3) saadi 13.–14. sajandi kirjust kihist, teine, laiema teraga noa katke (IK 1991: 189/3) pärineb 13.–15. sajandi tumedast täitekihist.

Sirge selja ja rootsu suunas kaarduva terava otsaga nuge (joonis 14, tüüp 4) on Pika tänava materjalis kaheksa. Varaseimad pärinevad 13. sajandi II poole–14. sajandi kihtidest (IK 147/3, 171/2), hilisemad Liivi sõja kihist ja tumedatest ladestustest selle kohal (IK 89/9, 105/2, 107/2), kolm ülejäänut (134/5, 171/2, 187/4) saadi osaliselt segatud kihtidest. Kui külakalmistutes dateeruvad sellised noad reeglina 13. sajandist 15. sajandi I pooleni, ehkki üks leid kuulub ka 1530. aastatesse (Valk 1999, 54), siis Viljandi hilisemad leiud on 17. sajandist ning tundub, et see noavorm on 13. sajandi lõpust 17. sajandini pidevalt kasutusel olnud. Novgorodis tulevad laiema ja pikema teramikuga selle tüübi noad kasutusele 13. sajandi lõpus (Koltšin 1959, 51).

Rootsu külge tihvtidega kinnituva käepidemega ja sirge seljaga noad (joonis 14, tüüp 5) esinevad külakalmistuis 14.–17. sajandil (Valk 1999, 54). Trassilt leitud seitsmest sellisest noast viis seostuvad Liivi sõja ja 17. sajandi kihistustega (IK 1991: 75/3, 84/4, 108/1, 200/2, VM 10810: 975), üks saadi 15.–16. sajandi jäätmeaugust (IK 1991: 115/3) ja varaseim – 13.–15. sajandi täitekihist (IK 1991: 192/2). Viimane on üle 20 cm pikk, kuid stratigraafia põhjal peaks dateeruma hiljemalt 15. sajandisse. Seega vastab ka selliste nugade kasutus Viljandis külakalmistuist teadaolevaile andmetele.

Paksema, pikema teraga noad, mille teramiku ots kitseneb, nii et seljale moodustub murdekoht (joonis 14, tüüp 6) seostuvad Viljandis ennekõike Liivi sõja kihiga (5 leidu, IK 1991: 86/4, 88/3, 91/4, 98/3, VM 10810: 86); erandlikult on aga üks selline nuga (IK 1991: 165/5) juba 13.–14. sajandi kirju kihi ülaseravas. Ehkki muu sama ruudu materjal segamisele ei viita, ei saa nii varast dateeringut lõpliku tõena võtta, sest selles ruudus oli kaks sissekaevet.

Sirge seljaga nuge, millel on ovaalse ristlõikega rant või pideme otsik seljalt rootsule ülemineku kohal (joonis 14, tüüp 7) on Pika tänava materjalis kolm (IK 1991: 74/2, 76/8, 77/3). Nende tera ots kaardub ülespoole, kõik need saadi Liivi sõja aegsest kihist. Ilmselt

ongi tegu 16. sajandi II poolel ilmuva noavormiga. Külakalmistutes selliseid nuge ei esine.

Lisaks neile on leidude hulgas neli noafragmenti (IK 1991: 40/10, 59/3, 61/4, 162/5), mille tüüpi ei õnnestu nende fragmentaarsuse tõttu määrata ja üks leiunimekirjas esinev nuga (IK 1991: 79/5) on kadunud, seda pole kujutatud ka konserveerimise eel tehtud joonistel.

Käsiteldavast materjalist seondub nugadega ka kaks oletatavat **noapideme pronksotsikut**. Need on ovaalse kujuga, keskel on auk noarootsu otsale. Ühel neist (IK 1991: 85/4) on see kitsa pikliku ristküliku kujuline (1,2 x 0,4 cm), säilinud on ka rootsu otsa jäänus. Teises (VM 10810: 157) on auk ovaalne ja oluliselt väiksem (0,3 x 0,2 cm). Mõlemad pärinevad Liivi sõja aegsest kultuurkihist, kuid kumbki ei seostu konkreetse leiumaterjalis oleva noaga.

Kuigi vaid 35 noale tüpoloogია ülesehitamine on riskantne, kasutati antud juhul ka külakalmistutest saadud andmeid. Jooniselt 21 võib näha, et teatavad kasutamisaja erinevused tulevad välja ka küllaltki väikese materjalihulga korral. Tüübid 1 ja 2 on muinasaegse päritoluga ning 13. sajandist hilisemates kihtides neid ei esine. Tüüp 3 esineb 13. sajandi keskpaigast 15. sajandini, tüüp 7 vaid 16. sajandi II poole–17. sajandi sõdade kihtides. Kõige pikema dateeringuga on tüüp 4, mis näitab, et ainult piklik rootsu kuju ja tihtiaugud selles pole noa dateerimiseks piisav andmestik.

5. Tööriistad ja töötlemisjäägid

Liivi sõja aegsest kihist leitud kaarja selja ja õhukese teraosaga raudese (IK 1991: 64/2) on küllaltki tõenäoliselt **sirbi katke**. Ese on väga õhukeseks kulunud. Kaarja selja ja kitseneva otsaga on ka 13.–14. sajandi kihtidest leitud raudese (IK 1991: 176/3), mida leiunimekirjas (Valk 1993a) on nimetatud **vikati katkeks**.

Pikalt tänavalt on teada kaks rauast **naasklit** (IK 1991: 28/3, 35/3). Need on üldiselt ümara ristlõikega, rootsuosas aga lameda ristlõikega ning vahetult rootsu alla jääv osa on tordeeritud. Selliseid naaskleid on teada ka Lätist (Šnore & Zarina 1980, joonis 35: 22, LA, tahvel 80: 23). Tartus on vastav leid dateeritud 13. sajandisse. Selline naasklivorm oli tuntud juba muinasajal (Aun 1998, 128: tahvel IV: 6). Viljandi naasklid pärinevad 13. sajandisse dateeritud kihtidest. Eelmistest pisut erinevad on kaks raudeset (IK 1991: 42/6, VM 10810: 388), mille ülaosa on samuti lameda ristlõikega ja selle alla jääv osa tordeeritud, kuid mille teraosas on ruudukujulise ristlõikega, vähemalt säilinud ots pole neil kuigi terav. Eelmistest on siinkirjeldatavad esemed ka pisut jämedamad (läbimõõt 0,7 mm). Võimalik, et needki on naasklid, kuid välistatud pole ka võimalus, et sellised esemed olid stiilused. Need leiti hilisematest kihtidest – esimene 14.–15. sajandi hoone sissekaevest, teine 16. sajandi II poole – 17. sajandi alguse tänavakihist.

Lisaks rauast valmistatud naasklitele on uuritavast piirkonnast leitud **luunaaskel** (IK 1991: 183/4), mille ots on murdunud, säilinud on 10,3 cm pikkune osa. See asus 13.–15. sajandi täitepinnases. Ligikaudu samast piirkonnast leiti luunaaskel (VM 10258: 609) ka 1990. aasta kaevamistel, leid seostus 13.–14. sajandi kirju kultuurkihiga.

Uuritud piirkonnast on teada viis **värtnaketra ja nende katket**. 14.–15. sajandi kirjust kihist leiti 2,5 cm läbimõõduga kuhikukujuline luust värtnakeder (IK 1991: 61/7). Põletatud savist poolik koonusjas värtnakeder (IK 1991: 195/3) saadi 13.–15. sajandi täitekihist. Teine, tasase, pisut lapiku kujuga, 4,5 cm läbimõõduga põletatud savist värtnakeder (IK 1991: 86/3) leiti 16. sajandi II poole–17. sajandi alguse sõdade kihist, nagu ka luust, nn silmornamendiga rikkalikult kaunistatud ümmargune ese (IK 1991:

101/3), mis on arvatavasti sama funktsiooniga. Kivist ühtlase kujuga 5,5 cm läbimõõduga värtnakeder (IK 1991: 127/5) leiti 14.–17. sajandi segatud kihtidest.

Lisaks värtnaketradele on leitud kaks ebaühtlase kujuga ümmargust kivist eset, mis ilmselt on **kangaspuude raskuskivid**. Esimene neist (IK 1991: 27/3) pärineb 13.–14. sajandi alguse kirjust kihist, selle servad on õhemad kui keskkohal. Teine kivi (IK 1991: 42/3) on alumisel küljel kaunistatud augukestest mustriaga, ent samuti väga ebatasase vormiga. Raskuskivi leiti 14.–15. sajandi hoone sisemusest.

Kuut Pika tänava mateijalis esinevat leidu võiks seostada **metallitöötlemisega**. Hallikaspruunist 13. sajandi I poole kihist (Valk 1993a, kiht 4) pärinev raudese (IK 1991: 21/2) tundub sisaldavat sepistamisel väljatagumata jäänud šlakiosakesi, samast ruudust pole šlakileide aga teada. Liivi sõja kihist saadud kitsa terava otsaga ja põhiosas laia, väga ebaühtlase pinna ja servadega eseme (IK 1991: 79/7) puhul võiks samuti oletada, et selle valmistamine on pooleli jäänud. **Täisnurkse ristlõikega rauakangi ots** (IK 1991: 178/3) saadi 13.–14. sajandi kirjust kultuurkihist.

Luust valmistatud õiekujuliste tinanaastukeste **valuvorm** (IK 1991: 190/6, joonis 18) tuli päevavalgele 13.–15. sajandi täitekihist, trassi otsa lähedalt. 15.–16. sajandisse dateeritud kaevest XIII leiti kaks **pronkspleki tükki** (IK 1991: 114/4), ühel neist on sisselõige. Jääb mulje, et mingil põhjusel on riba lõikamine pooleli jäänud.

Luutöötlemisele viitab 13. sajandi–14. sajandi alguse kihist leitud välisküljelt lihvitud luuplaat (IK 1991: 148/4), mida ilmselt on lihvitud liiga palju, nii et välisküljel on juba näha sooneline luustruktuur. Sama perioodi kihistustest pärineb töödeldud sarv (IK 1991: 191/2), samuti 16. sajandi lõpu sõdade aegsest kihist leitud saetud serva ja silutud alapinnaga luuplaat (IK 1991: 76/6). Eeldatavalt on kohapeal valmistatud ka kaks luust, poolrõnga kujuliste fragmentidena säilinud eset. Üks neist (IK 1991: 189/5) on täketega ornamenteeritud, teine (IK 1991: 165/4) sileda pinnaga. Esimene saadi 13.–15. sajandi täitekihist, teine 13. sajandi–14. sajandi alguse ladestunud kultuurkihist. Kahe “silmakesega” ilustatud õhuke luuplaadi katke (IK 1991: 85/6) pärineb arvatavasti

murdunud ilustusest. See leiti 16. sajandi II poole–17. sajandi alguse sõdade aegsest kultuurkihist. Kahe käepideme kohta pole võimalik öelda, kas need on kohapeal valmistatud või sisse toodud. Üks neist on raudeseme külge kinnitunud kahe neediga, eseme kinnitamiseks on piki käepidet saetud pilu. Käepidet kaunistavad silmornamendist moodustuvad rombid (IK 1991: 161/5). Teine (VM 10810: 199) leiti segatud, eeldatavalt hilisest kihist ning on kaunistatud figuraalse sisselõigatud ornamendiga (joonis 15).

6. Lukud ja võtmed

Ainus Viljandi Pika tänava piirkonnast teadaolev **suruluk** (IK 1991: 43/3, joonis 13) pärineb kaevest VI, kirjust 13.–14. sajandi kihist, mis võiks olla ladestunud hoone põrandale. Novgorodi tüpoloogias kuulub see varianti B, mis dateerub 12. sajandi II poolest 14. sajandi lõpuni (Koltšin 1959, 82, joonis 65: 3). Ain Mäesalu suulisel teatel võiks Eestis taolise luku dateering piirduda 13. sajandiga.

Suruluku võtmeid on Pika tänava materjalis teada kolm. Üks neist (IK 1991: 1/4) leiti 13. sajandi I poole kollakashallist kihist (Valk 1993a, kiht 4). B. Koltšini tüpoloogias sarnaneb see enim Γ - tüübi võtmetega, mis Novgorodis dateeritakse 13. sajandi lõpust 15. sajandi II pooleni (Koltšin 1959, 82). Juhul kui leidude ülesvõtmisel mingit segadust ei tekkinud, on võimalik, et seda tüüpi võti oli kasutusel ka 13. sajandi keskel. 13.–15. sajandi täitekihist (IK 1991: 193/3) ja ladestunud 13. sajandi – 14. sajandi alguse kihist (IK 1991: leitud suruluku võtmed on sedavõrd halvasti säilinud, et neid pole võimalik tüpoloogiaga siduda.

Leiti ka kolm väikese **pööratava luku võtit**. Kaks neist on alla 5 cm pikkused, ühe keeleosast on alles vaid riismed (IK 1991: 61/8), teine on väga lihtsa kujuga – lukukeelele mingeid hambaid pole ja võtmekeel on täiesti sile (IK 1991: 198/3). Mõlemad pärinevad 14.–15. sajandi kihtidest. Kolmas (VM 10810: 464) on 6 cm pikkune, ristikujulise lehega, mille keskel on samuti ristikujuline avaus. Lähim autorile teadaolev vaste leiti Keila vasallilinnusest (Mandel 1994, tahvel XVI: 6), eeldavalt 16. või 17. sajandi kihist. Viljandi võti saadi eeldatavalt 16. sajandi I poolde dateeruva sillutise kivide vahelt, kuhu see võis sattuda 16. sajandi II või III veerandil.

Kloostri lähedalt, Liivi sõja ja järgnevate sõdade aegsest kihist leiti ka miniatuurne pronksist **lukk** (IK 1991: 89/4), mis võis kuuluda näiteks väikesele laekale või siis olla raamatulukk (lukkum).

7. Isiklikud tarbeesemed

Pikalt tänavalt on tead kaks **luisu katket**, üks saadi kirjust 14.–15. sajandi kihist (Kaeve VI, IK 1991: 44/3), teine (IK 1991: 134/4) veetoruga segatud kihtidest.

Kaks Pikalt tänavalt saadud raudeset on ilmselt **kääride** katked. Kindlasti on seda Liivi sõja kihist leitud ese (IK 1991: 69/2). Kujult meenutab see tänapäevaseid kääre – käepide on olnud ovaalne ja kinnine, teraosa on kolmnurkne ja aheneb tipu suunas. Pooled on ühendatud ilmselt neediga, sest teraosa lõpul on ümmargune 3 mm läbimõõduga auk. Novgorodis esinevad kinnise käepidemega käärid alates 14. sajandist (Koltšin 1959, 60), väliskujult on need tänapäevastega küllaltki sarnased. Koltšini arvates kasutati kahest poolest koosnevaid kääre eeskätt majapidamistöodel (ibidem). Kihi järgi dateerub ese 16. sajandi II poolde.

Arvatavasti on kääritera ka kirjust 14. – 15. sajandi kihist, hoone sissekaevest saadud raudese (IK 1991: 41/3). Selle teraosal on kaks rida kolmnurkadest moodustuvat ornamendi ja kahel korral ka arvatav meistrimärk (joonis 16). Esemee kaarjalt käepideme suunas kitsenev osa on murdunud ja säilinud osal puudub ka needi- või tihvtiauk. Arvatavasti on tegu vedrukääridega. B. Koltšin on näidanud, et Novgorodis on just käärid sageli ornamenteeritud (Koltšin 1959, 60).

Nõelu ja nõelakatkeid on Pikalt tänavalt leitud kuus, kõik need saadi mustast 16. sajandi lõpu–17. sajandi alguse sõdade kultuurkihist. Kaks neist on suuremad, üks (IK 1991: 66/2) on 16 cm pikkune ja 3 mm läbimõõduga. Selle nõela põhiosa on ümara, ots aga kolmnurkse ristlõikega. Teine suurem nõel (IK 1991: 96/2) pole tervikuna säilinud, silmaosa on puudu. Säilinud osa pikkuseks on 8,2 cm, läbimõõt on 4 mm. Väiksematest nõeltest kolm (IK 1991: 74/4, 91/2, VM 10810: 95) on kogu pikkuses olnud ümara ristlõikega. Seevastu tervena säilinud 3,6 cm pikkune nõel (VM 10810: 277) on vaid silma lähedal ümara, ülejäänud ulatuses kolmnurkse ristlõikega.

Kahest oletatavast **nõelakojust** üks on pronksist, selle alumise otsa suleb puust punn. Koda on kaunistatud südamekujulise reljeefse ornamendiga. See ese (IK 1991: 93/3) leiti samuti 16. sajandi II poole–17. sajandi alguse ladestustest. Luust oletatav nõelakoda (IK 1991: 117/2) saadi kloostri vundamendi rajamisega seonduvast 15. sajandi kihist.

16.–17. sajandi sõdadega seonduvast kihist pärinevad ka kahed pronksist **pintsetid**. Neist ühed (IK 1991: 92/4) on kaunistatud põikikriipsudega ja servas sissepressitud kolmnurkadest moodustuva ornamendiga. Teised (VM 10810: 70) on kaunistamata. Kaks trassilt leitud **knopkat**, üks pronksist (IK 1991: 134/3), pikkus 1,5 cm, pea läbimõõt 1 cm; teine rauast (IK 1991: 187/8), nii pea läbimõõt kui ka pikkus 1,2 cm, saadi segatud kihist.

Pika tänava piirkonnast on teada kolm **luukammi**. Esimene neist on kahepoolne, sellel on B-kujuline “keelekesega” otsaplaad, mis on mõlemas välisnurgas mõlemal küljel kahe “silmakesega” kaunistatud, samuti profileeritud kinnitusplaadid, millel kaldjoontest ornament. (IK 1991: 28/4, joonis 19). Ese kulub Eesti luukammide tüpologia rühma III: 5b, mis dateerub 13.–14. sajandisse (Luik 1998, 109–113, kat 67, 68). See leiti kirjjust kihist (Valk 1993a, kiht 3), mis muu leiumaterjali põhjal kuulub 13. sajandi II poolde ja 14. sajandisse.

Teine – nõgusa otsaplaadiga kahepoolne kokkupandud kamm (IK 1991: 189/4) kuulub tüpoloogias rühma III: 2. Kammil on näha neediauk ja ühendusplaatide jälg, säilinud osal ornamendi pole ja nurgad on ümardamata. Selle tüübi kammid dateeruvad üldiselt 13.–14. sajandisse (Luik 1998, 86–97). Ka kihi järgi (Valk 1993a, kiht 29) on Viljandi leid 13.–14. sajandist.

Lisaks neile on samast piirkonnast teada ka kolmas 13.–14. sajandisse dateeritud luukamm (KRPI Vi 80: 82), leitud frantsisklaste kloostri kaevamistel. Heidi Luige tüpologia järgi peaks ese dateeruma 13. sajandisse, tõenäolisemalt sajandi II poolde (Luik 1998, 100; kat 31).

Kirjust 13.–14. sajandi kihist leiti ovaalne **tuleraud** (IK 1991: 166/8) mõõtmetega 4,6 x 1,4 cm. Sellised tuleraudad kuuluvad Novgorodi III tüüpi, mis seal dateeritakse 13. sajandi algusest 15. sajandini, osaliselt veel 16. sajandi alguseni (Koltšin 1959, 101).

Lisaks sellele on leitud ka **13 tulekivi tükki**. Need jaotuvad küllaltki ühtlaselt erinevate kihtide vahel, ehkki keskaja lõpusajandid ja 16.–17. sajandi sõdade aeg tõusevad enam esile kui 13.–14. sajand. Pole võimatu, et oma roll on seejuures tulirelvade lukkudes kasutatud tulekivil, ehkki pole alust seda kindlalt väita.

Valgest savist valmistatud **savipiipude** torusid leiti 16. sajandi II poole – 17. sajandi alguse sõdade aegse kultuurkihi arvatavasti segatud ülaosast ja sellest kõrgemale jäävatest hilisematest ladestustest. Pikalt tänavalt on neid teada 15, neist kaks (IK 1991: 76/3, 96/2) on ümmarguste ja kolmnurksete täketega ornamenteeritud. Ainus savipiibu kaha (poolik) leiti Munga tänavalt, sillutise pealse rusukihi keskosast (VM 10235: 202). See on ülaservas kaunistatud täpikestest reaga, nupul on kujutatud Gouda linna vapp. Savipiibud dateeritakse 17.–19. sajandisse (Buchholz 1992).

Kahte 13. sajandi I poole kihist leitud ümmarguse kujuga kivi (IK 1991: 7/2, 15/3) on interpreteeritud **ravikividena**.

8. Ehitistele viitavad leiud

Pika tänava alalt on leitud arvukalt **aknaklaasi** kilde, need pärinevad tinaraamidega akendest. Vanimad killud ilmuvad 14.–15. sajandi kihistustes (IK 1991: 40/7), kuid enne Liivi sõja purustusi jääb nende arv küllaltki väikeseks. Seejärel on klaasitükke aga suures koguses laial alal, sealhulgas ka Sepa tänaval. Järelikult kasutati klaasaknaid ka kodanike majadel, mitte vaid kirikul või kloostril. Klaasi algsest kujust annavad aimu kaks kildu, millest üks (IK 1991: 90/4) on ümmarguse retušeeritud servaga, teine (VM 10810: 968) aga rombikujulise klaasi nurk. Kuna frantsisklaste kloostril kaevamistel leiti terveid rombikujulisi ja kolmnurkseid klaase (Selirand 1982a, 26), võiksid leiukohta arvestades nii rombikujulised kui ka ümmarguse kujuga klaas seonduda kloostrikompleksiga. Samas on rombikululisi aknaklaase kasutatud ka mujal linnas.

Pikalt tänavalt leiti ka viis **akna tinaraami katket**. Lisaks Liivi sõja aegsest kihist ja segatud kihist korjatuile (IK 1991: 74/8, 78/10, 127/3, 187/3) pärineb üks neist (IK 1991: 180/7) 14.–15. sajandi kihist, praeguse pastoraadi lähedusest. Millise hoonega see tollal seostuda võis, vajab veel selgitamist.

Ukse- ja aknahingede fragmente on Pikalt tänavalt leitud kuus (IK 1991: 61/12, 61/13, 67/2, 85/5, 101/4, 134/7). Neist kaks esimest saadi 14. sajandi alguse kaevest XI, kolm järgmist Liivi sõja ja järgnenud sõdade aegsest kultuurkihist, viimane segatud kihist. Kaks täisnurkset raudkonksu, mille puusse löödav osa on ristkülikujulise, väljajääv osa aga ümmarguse ristlõikega, on arvatavasti **hingekonksud**. Üks neist leiti 13.–15. sajandi täitekihist (IK 1991: 182/2), teine Liivi sõja ja Poola–Rootsi sõdade aegsest kihist (IK 1991: 89/5). Teada on ka kolm **obadust** või obaduse katket. Varaseim, vaid 2,5 cm läbimõõduga kaarega obadus (IK 1991: 6/3) paiknes 13. sajandi I poole kihis, teine, 6 cm läbimõõduga leid (IK 1991: 60/2) pärineb 14. sajandi I poole sissekaevest XI, kolmas katke (IK 1991: 134/8) – veetoruga segatud kihist. Üks kaevest XI leitud raudese võiks olla obaduse külge kinnituv kramp (IK 1991: 58/7). Liivi sõja ja Rootsi-Poola sõja aegsest kihist on leitud ka 9 cm pikkuste haaradega **nurgik** (IK 1991: 77/4), ilmselt akna oma.

Leiumaterjalis on kolm kumera otsaga **konksu**, mis ilmselt sobisid asjade seinale riputamiseks. Üks umbes 9 cm pikkune konks (IK 1991: 34/2) leiti 13. sajandi–14. sajandi alguse kihist. Kaks konksu, millest üks väiksem (IK 1991: 183/3) ja teine suurem (IK 1991: 184/3) pärinevad 13.–15. sajandi täitekihist. Neile lisandub kaks täisnurkset konksu, üks (IK 1991: 58/3) 14. sajandi I poolde dateeruvast kaevest XI, teine (IK 1991: 81/3) Liivi sõja ja Rootsi-Poola sõja kihist.

13. sajandi I poole kihist leitud sirge raudese (IK 1991: 16/2) seostub ilmselt müüri-ladumisega, see võib olla **müüriankur**. Nii 13. sajandi II poole–14. sajandi kihist (IK 1991: 139/2) kui ka Liivi sõja kihist (IK 1991: 78/4) on leitud raudese, mille ots laieneb rõngaks – ilmselt mingi **kinnitusdetail**. Leitud on ka neli jäänaela meenutava kujuga **kinnitusklambrit**. Kaks neist leiti 13. sajandi–14. sajandi alguse kultuurkihist (IK 1991: 30/2, 179/6), kolmas 14. sajandi alguse kaevest (IK 1991: 61/5) ja neljas 14.–17. sajandi segatud kihist (IK 1991: 130/4).

9. Ehted ja rõivastuse metallosad

Selle alajaotuse materjal on teiste linnadega võrreldes küllaltki napp. Kuna Viljandi kultuurkiht reeglina tekstiili ega nahka ei säilita, saab jalatsite ja rõivaste kohta järeltõlki teha vaid kaudsete andmete, mitte aga vastavate leidude põhjal.

Viljandi Pika tänava piirkonnast on leitud vaid üksikuid ehteid. Kui lähtuda A. Tvauri defineeritud “tõestusväärtusest” (Tvauri 2001a), on selle peatüki leidude tõestusväärtus küllaltki kesine. Leitud ehted on sageli standardesemed, sageli on need dateeritavad mitme sajandi pikkuse perioodiga. Kuna Novgorodi kronoloogia Eestis täiel määral ei kehti, saaks vanusemääranguid täpsustada vaid suletud leiukomplekside abil, milleks võib lisaks matustele või aaretele põhimõtteliselt olla ka lühema perioodi jooksul ladestunud kultuurkiht. Meie keskaja materjali uurimisseisu arvesse võttes olen rohkesti paralleele toonud just külakalmistute materjali üldistusega.

Käesolevas alajaotuses olen käsitletavad leiud jaganud kolmeks. Kõigepealt on esitatud kaelaskantavad ehted, seejärel käevõrud ja sõrmused ning lõpuks riietusele viitavad leiud. Eesmärgiks on olnud esitada üksikut üldise, s.o Eesti taustsüsteemi taustal, et selgitada, kas dateeringuis ilmnevad ka kohalikud eripärad. Kahjuks pole Eesti linnade leiumaterjali seni süstematiseeritud, seetõttu ei pruugi otsitud ja leitud paralleelid alati representatiivsed olla. Arvestades lõputöö eesmärki ja mahtu, lähtusin võrdlusmaterjali otsinguil eeskätt publitseeritud kaevamistulemustest.

9.1 Kaelaehted

Ehkki terviklikke kaelakeesid pole Pika tänava kultuurkihist leitud, seostuvad neli piirkonnast saadud **helmest** kahtlemata just kaelakeedega. Kolm neist on **kudrushelmed**. Novgorodis dateeritakse see helmetüüp aastatega 1116–1349 (Lesman 1984, tabel 1). Eesti külakalmistuis on kudrused 15. sajandi alguseni küllalt arvukaks leiuks, hiljem

leidub neid väikesearvuliselt veel Liivi sõja aegseis aaretes (Valk 1999: 50). Lätis kuuluvad hilisemad kudruste leiud 16. sajandisse (Mugurēvičs 1965: 75).

Linnamaterjalis on see helmetüüp küllaltki haruldane. Kuna kalmistute puhul on surnule kaasa pandud kaelakee, leitakse sealt enamsti korraga suur arv kudrusteid. Linnamaterjalis on seevastu tegemist üksikleidudega, mis kas kaotatud või mõnel muul põhjusel kultuurkihti jäänud. Teiseks põhjuseks on kaevamismetoodika erinevus: matuste kühvli ja pintliga väljapuhastamisel on väikesi helmeid oluliselt kergem leida kui linnakaevamistel, kus sageli eemaldatakse ka 13.–14. sajandi kihte labidatega.

Viljandist leitud kudrushelmestest kuulub üks 13. sajandi I poole, teine 13.–14. sajandi ja kolmas 14.–15. sajandi kultuurkihti. Seega on kudrushelmeste esinemine igati vastavuses külakalmistute põhjal kujunenud pildile. Neljas 9 mm läbimõõduga, rattakujuline **luust helmes** (IK 1991: 173/3) pärineb ilmselt 13.–14. sajandi kihist, mis küll leiukohal oli hilise sissekaevuga lõhutud.

Enamik keskaja kihtidest saadud **kuljuseid** seostub samuti kaelakeedega. Viljandi Pika tänava piirkonnast on kuljuseid leitud kaks. Esimene neist, ümmargune ühe piluga pronksplekist kuljus (IK 1991: 186/3) koosneb kahest eraldi valatud poolest. Selliseid kuljuseid leidub vadjapärastes žalnikuis, aga ka Novgorodis. Lätis dateeritakse need 13.–14. sajandisse (Šnore, Zarina 1980, 203, joonis 162: 2; 174: 9), Peipsimaa kirdeosas on žalnikust leitud kuljus dateeritud aastatega 1238–1313 (Lesman 1984, tabel 2, Ligi 1993: 62). Viljandi kuljus pärineb 13.–15. sajandi täitekihist, mis sobib nende dateeringutega.

Teine kuljusetüüp, pirnikujuline risti piludega kuljus, oli ketiga kinnitatud frantsisklaste kloostri 1981. aasta kaevamistel leitud ripatsi (KRPI Vi 81: IK 15, Selirand 1982b, Tafel 22: 2) külge. Selliseid kuljuseid esineb külakalmistuis 15. sajandini (Valk 1999: 52). P. Ligi on vadjapäraste kääbaste materjali läbitöötamise järel nõustunud A. Spitsõniga, kes dateeris sellised kuljused 13.–15. sajandiga (Ligi 1993: 62). Lähim vaste sellele ehtele leiti Rakvere kloostri alalt, Toivo Ausi dateeringu kohaselt on see 15.–16. sajandi ese (Aus 1990: 462; tahvel XXXIX: 1). Seetõttu tuleb Urmas Seliranna dateeringut 12.–13.

sajandisse (Selirand 1982a, 30), või ka 14. sajandisse (Selirand 1982b, 400), mis põhines just kuljuse vormil, antud kontekstis pidada liiga varajaseks.

Kirjust 13.–14. sajandi kihist leiti venepärane **tinariipats** (IK 1991: 164/2), millel on arvatavasti kujutatud inglit. Novgorodis on analoogne ripats (diameeter 3,7 cm), millel on kujutatud laialisirutatud tiibadega inglit, leitud 13. sajandi I poole kihist (Sedova 1959: 233, joonis 3:8). Oletatavalt venepäraseks on seda ripatsit nimetanud ka A. Tvauri (Tvauri 2000a, 22; joonis 5).

Keskaja ja 16.–17. sajandi segatud kihist pärineb augukeste ja esileulatuvate kaldjoontega vöönditega kaunistatud hammasriipats (IK 1991: 131/3, joonis 17). Selline ehe, mille valmistamiseks peab kihva pinda esileulatuvate vööndite kõrvalt maha lihvima, on haruldane leid.

9.2 Käevõru ja sõrmused

Pika tänava materjalis leitud ka ühe **käevõru** katked. See (IK 1991: 160/3) on valmistatud lamedast, väga õhukesest plekist, kitsenevate otstega ja ornameenteeritud joonte ning ringikestega. Ornamendi väljalugemiseks on katked liialt väikesed. Käevõru katked leiti kirjust viirulisest 13.–14. sajandisse dateeritavast kihist.

Sõrmuseid on Pika tänava piirkonnast leitud kaks, lisaks üks sirgeksvenitatud ese, mis samuti võiks olla sõrmus. Õhuke pronksist **spiraalsõrmuse ots** (IK 1991: 161/3) on ornameenteeritud rõngakeste või rombikete reaga. See on valmistatud ristkülikukujulise lõikega 1,6 mm läbimõõduga pronksribast, mis kitseneb otsa poole. Ese leiti 13. sajandi – 15. sajandi alguse viirulisest “kirjust” kultuurkihist. Sõrmusest on säilinud peaaegu ühe keerme jagu, selle põhjal otsustades on see tordeerimata vorm, mis külakalmistutes võiks dateeruda muinasaja lõpust 15. sajandini (Valk 1991a: 185). Viljandi eksemplar pärineb seega kasutuse lõpuperioodist. Samasuguse ornamendiga terve spiraalsõrmus (VaM A-39: 130) on leitud Makita külakalmistust 14. sajandi lõpust 15. sajandi I pooleni dateeritud matuse juurest (Valk 1988: 369).

Võimalik, et sõrmus on ka Liivi sõja kihi ülaosast saadud pronksese (IK 1991: 81/4), kus mõlemal pool tordeeritud kaart jätkuvad ebavõrdse pikkusega ristkülikukujulise ristlõikega pronksplekiribad. Tegu võib olla sirgeksvenitatud või isegi poolelijäänud tordeeritud keskkeermega spiraalsõrmusega.

Pitsatsõrmus (IK 1991: 77/5) leiti Inkeri keskuse hoovist, musta Liivi sõja aegse kultuurkihi ülaosast. Sõrmuse kaheksakandilisel kilbil on kaheksanurga sees seisev suure puguga lind. Sõrmuse kilbiosa läheb sujuvalt üle kaareks. Eesti külakalmistuis dateeruvad pitsatsõrmused 16. sajandi II poolde ja 17. sajandisse, ennekoike selle algusse (Valk 1991a: 191; Valk 1999: 190–192). Pitsatsõrmused kuuluvad kindlasti linnakäsitöölise toodangu hulka. H. Valk on Tartu ja selle ümbruse suurt pitsatsõrmuste kontsentratsiooni arvestades oletanud, et pitsatsõrmuseid võidi valmistada seal (Valk 1991a: 192–193).

9.3 Sõled ja riietuse osad

Kollasekirjust 14. sajandi kihist leiti 3 cm läbimõõduga **rõngassõlg** (IK 1991: 53/3), mille nõel kinnitub ümber sõlekaare. Selline sõlg kuulub tüüpiliste euroopalike esemevormide hulka ja Eestis on see enim levinud 13.–14. sajandil, ehkki külakalmistuis esineb 16. sajandini (Valk 1999: 46). See on ainuke Pika tänava alalt leitud terve sõlg

6,4 cm pikkune **sõlenõel** (IK 1991: 166/5) leiti viirulisest 13. sajandi lõpu–15. sajandi alguse kultuurkihist, tuleasemelt. Sõlekaare ümber kinnituv sõlenõela osa laieneb kolmnurgakujuliselt, nõel on joonte ja täketega ornamenteeritud.

Ühtlane, ornamendita 5,5 cm pikkune pronksist sõlenõel (IK 1991: 141/2) leiti 13. saj. lõpu ja 14. sajandi kihist (Valk 1993a, kiht 42).

Rõivakaunistusteks olnud **pronksspiraalid** tulid kasutusele muinasajal, kuid neid esineb arvukalt ka keskaegses materjalis. Viljandi Pika tänava alalt on naiserõivastusele viitavaid spiraalileide vaid viis, kõik need on 3–4 mm läbimõõduga. Üks neist (IK 1991:

148/3) pärineb 13. sajandi ja 14. sajandi alguse kultuurkihist (Valk 1993a, kiht 42), teise fragmendid (IK 1991: 43/4) leiti oletatava hoone sisemusest (kaeve VI) 14.–15. sajandi kultuurkihist. Kaks spiraali tuli nähtavale Liivi sõja aegsest mustast kultuurkihist, tänava alalt (IK 1991: 90/3; VM 10810: 92). Viies (IK 1991: 109/1) oli kloostri müüri taha maetud luustiku kolju kõrval, sama luustiku alt haualaigust leiti ka hollandi savipiibu toru. Seega kuulub matus 17. sajandisse või isegi 18. sajandi algusse.

Ainus uuritavalt alalt leitud **pronksist pannal** (IK 1991: 61/9) on ovaalse kujuga (läbimõõt 3,5 x 2,7 cm) ja pärineb kaevest XI, 14. – 15. sajandi kultuurkihist.

Rauast nelinurksed pandlaid leiti peamiselt Liivi sõja aegsest kultuurkihist. Ühel neist (IK 1991: 76/5) on alles ka ümber pandla kinnituv nõel. Nelinurkseid rauast pandlaid leiti kokku 7. Neist 3 (IK 1991: 78/8, : 81/6 VM 10810: 226) esinesid Liivi sõja aegses kihis, üks (IK 1991: 110/2) leiti 13. – 14. sajandi materjali sisaldavast kaevest XII ja võimalikud pandlafragmendid (IK 1991: 126/3 ja 126/7) võeti üles veetoruga segatud kihtidest.

Uuritavalt alalt leitud neljast **naastust** kaks (IK 1991: 179/4, 179/5) leiti kirjust 13. sajandi lõpu – 15. sajandi alguse kultuurkihist, kolmanda tükid (IK 1991: 37/3) tulid päevavalgele 14. sajandi algusse dateeritud kaevest II ja neljas, kolmnurkadest ornamendiga kaunistatud eksemplar (lk 1991: 87/3) pärineb Liivi sõja aegsest kultuurkihist.

Võimalik, et kaevest XI, 14. – 15. sajandi kihist leitud **rauast kaunistus** (IK 1991: 59/4) on osa rihmast, kuigi see oletus on väga ebakindel. 17.- 18. sajandi kihtidest leiti **rihmaneet** (IK 1991: 101/6).

Segatud kihist leiti väga õhuke, 0,4 x 0,2 cm läbimõõduga rauast rõngas (IK 1991: 173/4) Võimalik, et see on **vöörõngas**. Piirkonna ainus **luunööp** (IK 1991: 107/1) leiti kloostri põhjamüüri taga oleva matuse juurest Aruande järgi jääb leiu seos matusega oletuslikuks—see võib pärineda ka hua täitepinnasest. Matus dateerub 17. või ka 18. sajandisse.

Viirulisest 14.–15. sajandi kultuurkihist leiti üksik **keti lüli** (161/4, R/36) läbimõõduga 0,6 mm. Helepruunist liivakast 13. sajandi lõpu – 14. sajandi kihist (Valk 1993a, kiht 42) saadi kahekordsetest lülidest (lm max 7 mm) pronksketi katke(: 139/3). Ilmselt kuuluvad rõivastuse juurde ka **pronksrõngakesed** (IK 1991: 79/4, 91/4 16. sajandi II poole kihist, IK 1991: 179/2 13. sajandi lõpu kuni 15. saj alguse kihist). Samasse konteksti võib kuuluda kaks pronksist litrikest (IK 1991: 192/3) 13.–15. sajandi täitekihist.

Ainsaks jalatsitele viitavaks leiuks on **kontsaraudad**. Viljandi Pika tänava materjalis esinevad üheksa kontsarauda pärinevad 16. sajandi II poole–17. sajandi alguse sõdade aegsest kultuurkihist. Kõik kinnituvad kolme nagaga saapakontsa külge. Neist üks on püstise kujuga, nagu ka Novgorodi materjali tutvustavatel joonistel (IK 1991: 72/4, võrdle Koltšin 1959, joonis 111: 17, 18). Lamedaid, kuid samuti kolme nagaga kinnituvaid kontsaraudu (IK 1991: 89/3, 95/3, 95/4, 101/7, VM 10810: 392, 879, 925) on Viljandis oluliselt enam, Novgorodi materjali tutvustus neid ei esita. Küll aga leidub selliseid Tartus (Trummal 1965, 64, tahvel XIV: 1) ja ilmselt ka teistes Eesti linnades. Erandliku vormiga on samuti üks kontsaraud (IK 1991: 101/5), mis on vaid 7 mm laiune lamekumera ristlõikega rauariba. Saapa külge kinnituda võis see vaid nagadega, kuid need pole säilinud.

Frantsisklaste kloostri kaevamistel leiti 1980. aastal 8 (Selirand 1981a; 15, KRPI Vi 80: 70) ja 1981. aastal vähemalt 3 kontsarauda (Selirand 1982a, tahvel XI: 4–6, numbrita). Kui esimeste kaju kohta andmeid pole, siis viimased kolm on kõik lapikud ning kinnituvad kolme nagaga, sarnanedes seega igati Pikalt tänavalt Liivi sõja kihist leitudega. Kuna andmed leiusuhete kohta puuduvad, pole nende kindlam dateerimine võimalik.

10. Varia

Viljandi Pikalt tänavalt leitud neljast **krihvli katkest** kolm (IK 1991: 79/3, 84/5, 85/2) leiti 16. sajandi lõpu ja 17. sajandi alguse sõdade aegsest kultuurkihist, kloostri lähikonnast. Neljas samalaadne (IK 1991: 175/2) tuli päevavalgele pisut eemalt, 13.–15. sajandi kihtidest. Kõik need on kuuekandilise kuni 0,5 mm ristlõikega, ühel on säilinud teritatud ots.

14. – 17. sajandi segatud kihist pärineb graveeritud pronksist **ehisplaat** (IK 1991: 127/6, joonis 20). See leiti kloostri nurga lähedalt, võimalik, et see kaunistas näiteks mõnd raamatut.

Lisaks varem mainitud aknaklaasi kildudele on leitud ka mitmeid kumera pinnaga, **klaasnõudele** viitavaid kilde. 16. sajandi II poole – 17. sajandi alguse sõdade kultuurkihist pärineb läbipaistvast klaasist nõu jala katkend (IK 1991: 95/6), mis võis kuuluda pokaalile, küünlajalale vms. Mõned õhukesesinalise nõu killud pärinevad arvatavasti peekrist. Kindlasti on sellise algupäraga 14. sajandi alguse kaevest XI leitud kollaste täppidega maalitud kild (IK 1991: 59/2), samuti 14.–15. sajandi kaevest VI leitud naatriumklaasist servatükk (IK 1991: 40/7) ning ilmselt ka segatud kihist pärinev väga õhuke metsaklaasi kild (IK 1991: 122/2). Liivi sõja ja Rootsi-Poola sõja ajal ladestunud kihist leiti väikese, õhukesesinalise klaasnõu, ehk salvinõu põhi (IK 1991: 120/3). Lisaks pudelipõhjale (IK 1991: 84/3) on Liivi sõja kihist teada veel 7 pudelikildu. Varaseim neist (IK 1991: 26/3) leiti 13. sajandi–14. sajandi alguse kultuurkihist, üks kild (IK 1991: 115/3) on ka 15.–16. sajandi kaeves XIII ja viis on leitud segatud kihist. Kirjus 13.–14. sajandi kultuurkihis on ka oletatav **rauast anuma katke** (IK 1991: 179/3).

11. Mündid

Pika tänava piirkonnast on leitud 33 münti, mis dateeruvad 12.–13. sajandi vahetusest 19. sajandi alguseni (lisa 1). Kui lugeda 11 Tartu brakteaadist koosnenud “silindrit” üheks leiuks, on kõige rohkem mündileide 16. sajandi I poolest ja Liivi sõja ajast. Varaseimaks leiuks on 12.–13. sajandi vahetuse Saksa hõbemünt, mida on kasutatud ripatsina (IK 1991: 166/4). Keskajal esinevad Tartu, Riia ja Tallinna müntide kõrval veel Põhja-Saksa brakteaat (IK 1991: 159/3) ja Nürnbergi arvestuspenn (KRPI Vi 81: ?). Enamik keskaegseid münte pärineb 16. sajandist, need leiti frantsisklaste kloostri sissevarisenud ruumidest. Varauusaja kihis lisanduvad vene dengad ja Poola kuninga Sigismundi kolmekrossine (KRPI Vi 80: 2). Tähelepanuväärne on rootsiaegsete müntide täielik puudumine. Hiliseimaks leiuks on 1803. aastast pärinev Rootsi kuninga Gustav IV Adolffi killing. Viimast ei saa pidada üllatavaks leiuks, sest Balti kubermangudes kadusid Rootsi, aga ka Poola ja Saksa vahetusmündid lõplikult käibelt alles 1840. aastate rahareformi järel (Leimus 1996, 77).

Pika tänava alalt leitud mündimaterjal pole kuigi arvukas, Kuna see on kogutud erineva tähtsuse ja tähendusega, erinevate säilimistingimustega ja erinevas mahus kaevatud objektidelt, on võrdluste tegemine küllaltki raske. Siiski väärrib märkimist kloostri alalt leitud müntide suur hulk. Ka tänavakihist leitud mündid koonduvad suuresti kloostri lähiümbrusse.

II. ASUSTUSE TEKE JA ARENG PIKA TÄNAVA PIIRKONNAS KESKAJAL JA VARAUUSAJAL

Käesoleva töö esimene peatükk käsitles põhjalikult Pika tänava alalt kogutud leiuainest. Käesoleva peatüki eesmärgiks on saadud tulemuste kasutamine piirkonna asustusloo selgitamisel, ehk teisisõnu leiumaterjali interpretatsioon. Esimeses alapeatükis dateeritakse piirkonnas teadaolevad kultuurkihid, teises seostatakse saadud dateeringute alusel tänavasillutised ning kõrvutatakse elamujäänuste kohta saadud andmeid kirjalike allikate teadetega. Kolmandas alapeatükis esitatakse Pika tänava asustuslugu puudutavad järeldused ja oletused.

1. Pika tänava piirkonna kihtide ajaline kuuluvus

Käesoleva alapeatüki eesmärgiks on selgitada uuritava piirkonna kihtide ajaline järgnevus ning omavaheline suhe. Alles seejärel on võimalik teha arvestatavaid järeldusi piirkonna asustuse kohta eri perioodidel, samuti siduda piirkonna eri paigus asuvaid rajatise ehitusetappideks. Kui mõned kihid on jälgitavad kogu trassi ulatuses, siis sageli kõige huvitavamaid leide sisaldavate kaevete interpreteerimine on võimalik leiumaterjali kõrval vaid teiste kihtide asendi alusel. Samas on osa kaeveid suletud leiukompleksidena aluseks ka mujalt kogutud materjali dateerimisel.

Pikal tänaval esinevad kihid on esitatud perioodide kaupa. Perioodide moodustamise aluseks on materjali eristusvõimalused. Esimene periood, 13. sajand – 14. sajandi algus eristub 3: 2 alarühma keraamika ainuvalitsemise järgi. 14.–16. sajandi I poole kihtide täpsema stratigraafia loomist võimaldaksid ainult sillutistega eristatud tänavakihid – peamiseks dateerivaks leiuliigiks selles vahemikus on kivikeraamika, mida esineb uuritavas piirkonnas küllaltki vähe. Sillutiste seost kultuurkihiga käsitletakse järgmises alapeatükis. 16. sajandi II poole – 17. sajandi kihid on taas kogu trassi ulatuses jälgitavad. Kuna sõdades hävis kogu keskaegne linn, on need ka Viljandi kultuurkihi leiurikkamad ladestused.

1.1 Jäljed muinasaegsest inimtegevusest

Vaatamata küllaltki mahukatele arheoloogilistele uuringutele pole kuskilt Viljandi vanalinna alalt leitud muinasaegset kultuurkihti. Inimtegevusele viitavad Pika tänav piirkonnast avastatud adrajäljed, mis olid säilinud nii Jaani kiriku lõunaküljele kaevatud trassi põhjal, 0,5 x 0,5 meetri suurusel alal (Valk 1991b, 10) kui ka Pikk tn 4 krundil paari meetri pikkusel lõigul trassi põhjal (Tvauri 2001c, 103–106) ja ühe šurfi põhjal (Tvauri 1998, 4). Saadud leidudest võiks oletuslikult põlluga seostada vaid sirpnuga (VM 10254: 337). Tundub küllaltki tõenäoline, et Pika tänava piirkond oli muinasajal kasutusel põlluna.

1.2 13. sajandi – 14. sajandi alguse kihid

Hallikaspruun, looduslikul aluspinnal paiknev kultuurkiht (Valk 1993a, kiht 4)

Kiht esines 1991. aasta trassi ruutudes 4–15 ning tänavale ei ulatunud. Looduslikult aluspinnal paiknenud kiht oli 10–12 cm paksune ning koosnes peenest liivmullast. Profiilis horisontaalseid viirge ei täheldatud. Kui välja arvata luumaterjal, orgaanikat säilinud ei olnud (Valk 1993a, 7–8). Kiht sisaldas väga palju joon- ja lainja ornamendiga keraamikat, mõne killu importkeraamikat, väheseid tellise- ja katusekivide tükke, muudest leidudest väärivad mainimist suruluku võti ja kudrushelmes.

Kihis sisalduv leiumaterjal – ennekõike keraamika, aga ka suruluku võti lubaksid kihi dateerida 13. sajandisse, kõige hiljem 14. sajandi algusse. Kui võtta arvesse kihi paiknemine otse looduslikul aluspinnal, samuti asjaolu, et kihti läbiva porsunud lainejoonornamendiga keraamikaga täidetud sissekaeve, peab kihi ladestumine olema enam-vähem lõppenud ajal, mil keraamikaahi veel töötas. Seega seostub hallikaspruun kiht 13. sajandiga, tõenäoliselt selle I poolega. Kaks kihist saadud roheline glasuuriga venepärase välipudeli kildu (IK 1991: 12/2) pärinevad eeldatavalt segamisest, neid ei saa dateerimisel arvestada. Seniste andmete põhjal on tegu Viljandi vanalinna ala varaseima

elutegevuskihiga. Ilmselt samal ajal tegutses sama krundi põhjaosas ka Viljandi varaseim keraamikapõletusahi (Tvauri 1999, Tvauri 2000a).

Kaeve I

Nimetatud sissekaeve sisaldas erinevate porsunud savinõude suuri kilde, mis võimaldas vähemalt 8 nõu rekonstrueerimist. Nõud oli 3:2 alarühmast, selgesti äratuntava sissepoole kaarduva ülaservaga võrikuga, ornameenteeritud lainejoon- ja joonornamendiga. Kahtlemata on tegu keraamikapõletusel ülekuumutatud nõudega (IK 1991: 35/1A–F), millisest ahjust need pärinevad, pole praeguse uurimisseisu juures võimalik öelda.

Helepruun, kohati hele kirju kiht, kirju kihi all ruutudes 41–45 (Valk 1993a, kihid 39 ja 40)

See kiht on ladestunud looduslikule aluspinnale. Lihtkeraamikast on esindatud vaid 3: 2 profiili ja klassikalise lainejoonornamendiga nõud, mis viitab 13. sajandi I poolele. Importkeraamikat leiti vaid üks kild Põhja–Saksa päritoluga hallist savinõust (IK 1991: 156/2, tüüp II, 14.–15. sajand), dateerivatest leidudest saadi veel 13. sajandini esinenud nuga (IK 1991: 154/3). Kiht ise tundub olevat trassi teises otsas avastatud hallikaspruuni kihiga (Valk 1993a, kiht 4) üheaegne, pärinedes 13. sajandist. Keraamikapõletusahju lähedusele viitab porsunud 3: 2 rühma keraamika esinemine ruudus 45 (IK 1991: 156/1). Antud juhul on kindlalt teada vaid üks porsunud nõu, kuid pole ka välistatud, et praeguse pastoraadi piirkonnas võis 13. sajandi lõpuosas paikneda keraamikapõletusahi.

Hallikaspruun või hallikaskollane saviliiva segune kultuurkiht (Haak 2001a, kiht 3)

Hallikaspruun kultuurkiht esines 2000. aasta elektritrassi alal praktiliselt kõikjal, kus selle esinemissügavuseni kaevati. See fikseeriti trassi põhja- ja lõunaotsas, samuti vahepealsete tänavaületuste profiilides ja šurfides. Kaevamiste käigus leiti nimetatud kihist laine- ja joonornamendiga 3: 2 alarühma keraamikat, ka ainuke selle kihiga seonduv importkeraamika kild (VM 10810: 876) võiks dateeruda 13. sajandi lõppu ja 14. sajandi algu-

poolde. Trassi põhjaotsas saadi samast kihist ka 3:3 alarühma kuuluv laine- ja joonornamendiga servatükk (VM 10810: 558). Kuna kiht paikneb looduslikul aluspinnal, võiks selle dateerida 13. sajandisse ja 14. sajandi algusse. Ilmselt seostub see keraamika-hju piirkonnas esinevate vanimate kihtidega. Tähelepanuväärne on porsunud keraamika esinemine pottsepatöökojast mitmekümne meetri kaugusel. Kui see viitab keraamika-põletusele, tegeldi savinõude valmistamisega küllaltki suurel territooriumil.

Kollakas kirju kiht Pikk tn 4 (Inkeri keskuse) hoovis (Valk 1993a, kiht 3)

Tänapäevase Pikk 4 kinnistu (Inkeri keskuse) krundil esines loodusliku aluspinna või hallikaspruuni kultuurkihi (Valk 1993a, kiht 4) peal 20–25 cm paksune kollakas kirju kiht (Valk 1993a, kiht 3), mille ülapind oli tasane. Kiht sisaldas vähesel määral peeni tellistükke ja mörditeri, kuid küllaltki vähe loomaluid (Valk 1993, 7). Keraamikast on seega esindatud 3: 2 alarühma nõud, enamik neist on kaunistatud lainejoonornamendiga. Üllataval kombel pole selles kihis ühtegi 3: 3 profiiliga nõukildu. Küll aga leidub kilde nõudest, mis kuuluvad 5 rühma (IK 1991: 27/1). Leitud importkeraamika võiks kuuluda 14. sajandisse (siegburgi tüüpi kivikeraamika, Lõuna–Alamsaksimaal valmistatud varakivikeraamika ja Põhja–Saksa I tüübi hallid savinõud). Vaid R/5 alalt on saadud soola-glasuuriga kaetud siegburgi tüüpi kivikeraamika kild, mis kuulub 15.–16. sajandisse, seostub aga ilmselt kaevega III. Seega kuulub kiht 13. sajandi teise poolde ja 14. sajandisse.

Arvatavasti liitub siinkirjeldatava kihiga ka 1998. aastal leitud keraamikapõletusahju peale ladestunud elutegevuskiht (Tvauri 1998, kiht nr 5), mis üldiselt sisaldab alarühma 3: 2 nõude kilde, kuid ka kaht kivikeraamika kildu, millest üks dateerub 14 (langerwehe tüüpi varakivikeraamika), teine 15. sajandisse (glasuuritud siegburgi tüüpi kivi-keraamika). Võimalik, et vähemalt viimane on langenud hiljem orgaanilise aine kõdunemisel varasema ahjusüvendi kohale tekkinud auku.

Kaeve IV

See oli 30–50 cm sügavune piklik süvend Inkeri keskuse tagahoovis, 1991. a kaevandi ruutude 8 ja 9 piiril (Valk 1993a, 10). Kaeves domineeris 3: 2 alarühma keraamika, kahest importkeraamika killust pärineb üks tõenäoliselt Lõuna–Skandinaaviast ja teine Alam–Saksimaalt. Süvendisse ladestunud kultuurkiht kuulub eeldatavalt 13. sajandi lõppu või 14. sajandi algusse.

Kaeve XII (kivikast)

Inkeri keskuse kagunurga lähedal Pika tänava ääres (tänapäeva tänava alal, 1991. aasta trassi ruut 25) asus tellistest ja munakividest laotud kivikast. Selle sisemusse ladestunud kultuurkiht sisaldas 3: 2 alarühma keraamikat, sealhulgas porsunud kilde, mis oli kaunistatud laine- ja joonornamendiga (IK 1991: 110/1). Seega kuulub kivikast 13. sajandisse või 14. sajandi algusse. Leitud porsunud killud kuuluvad vähemalt kolmele nõule. Kastis segatud ülaosast saadud 5. rühma keraamika leiud viitavad sellele, et ehitise ülaosa lõhuti 15.–16. sajandil. Ehitise sisemusest leiti ka põlenud savi tükke ja raudpannal, samuti loomaluid. Rajatise otstarbe määramisel on kõige intrigeerivam porsunud keraamika esinemine selles. Kuna munakividest ja tellistest laotud seintel põlemisjälgi ei esinenud, ei saa ehitist ahjana interpreteerida. Võimalik, et porsunud keraamika sattus kasti sisemusse alles selle täisajamisel.

1.3 14. sajandi – 16. sajandi I poole kihid

Kaeve II

Kaeve asus Inkeri keskuse tagahoovis. See lõikas osaliselt läbi samal kohal asunud 13. sajandisse, võib-olla isegi selle I poolde kuuluva kaeve I. 11 kaeve põhjast leitud 13. sajandi lõpu või 14. sajandi alguse Tartu brakteaati (IK 1991: 37/4) annavad aluse selle dateerimiseks. Lisaks sellele saadi kaevest 13. sajandi IV veerandist või 14. saj I poolest

pärineva siegburgi tüüpi varakivikeraamilise kannu tükke, 13. sajandi siegburgi protokivikeraamika kild, hiliseim on 14. sajandi Langerwehe kivikeraamika, lihtkeraamikast domineerib alarühm 3: 3, kuigi leidub ka rühma 3: 2 profiile, brakteaatidega kihist sügavamal aga ainult neid. Seega on kaeve täidetud 14. sajandi I poolel, ehkki alumine kihistus ja mõned sisse segatud porsunud killud võib dateerida 13. sajandisse. Kaevet lõikab osaliselt hilisem kaeve III.

Kaeve VI

Kaeve asus Inkeri keskuse ja kloostrimüüri vahelisel alal, Inkeri keskuse hoovi tagaosas (1991. aasta kaevandi ruut 12). See oli enam-vähem täisnurkne süvend, mille seinad asusid peaaegu püstloodis. Kaeve põhjapoolses ääres paiknes ka pehkinud palgijupp, millesse oli löödud kolm naela, ja mille kõrval asus põlenud laud. Kaeve sisemuses asus tihe raudkivide lasu, kus oli ka tellisetükke ja põlenud savi, samuti rohkesti šlakki (vt lähemalt Valk 1993a, 10). Väga tõenäoliselt on kaeve algsesse maapinda süvendatud hoone põhi. Palgijupist võetud ¹⁴C proov andis tulemuseks 560±40 BP (TA 2357), mis OxCal v2.18-ga kalibreerituna annab 95,4% tõenäosusega kalendriaastad 1300–1440. Leiumaterjalis esinev importkeraamika kuulub ajavahemikku 13.–15. sajandini, lihtkeraamikat on rühmadest 3: 2 (s.h paar porsunud kildud), 3: 3 ja üks 4 ja 5 rühma vahepealne vorm. Seega tundub, et hoone kasutusaeg on jäänud 14. sajandi II poolde ja 15. sajandisse. Liivi sõja aegse kihi tekkeajaks on süvend olnud täidetud – kiht on ladestunud kergelt lohku vajunud pinnasele. Kaeves esinevad 3: 2 alarühma nõud sattusid süvendisse arvatavasti alles selle täitmisel.

Kollane kirju kultuurikiht ruutudes 16 – 24 (Valk 1993a, kiht 14) ja sellega seostuvad kaeved VIII, X ja XIa

Kloostri põhjamüüri ääres asunud kiht sisaldas küllaltki eriilmelist keraamikat, kusjuures esindatud on nii 13. kui ka 16. sajandi vormid. Kindlasti on olemas keraamikarühmad 3: 2, 3: 3, 4 ja 5. Seevastu kihiga seonduvast importkeraamikast on peamiselt esindatud 13. ja 14. sajandi vormid, 15. sajandiga seonduvad vaid paar lõõmutatud siegburgi tüüpi kildu.

Lisandub paar sisepinnal pruunika pliiglasuuriga punasavinõu kildu, mille esinemine Viljandis on kindel alles 16. sajandi I poolest, võimalik aga ka 15. sajandil, tõenäolisemalt küll sajandi teisel poolel.

Kihi dateerimisel tuleb alampiiri määramisel ilmselt arvestada segamisega, samuti 13. sajandi alguse keraamikaahjustest pärineva toodangu puudumisega. Üldiselt domineerib 3: 3 tüüpi lihtkeraamika, mis dateerib kihi 13. sajandi lõpust, tõenäolisemalt 14. sajandi algusest 15. sajandi lõpuni. Kihi ülempiiri suhtes on raske midagi konkreetset öelda. võimalikud on mahakaeved, ent kohe selle kihi peal paiknes 16. sajandi II poole sõdadeaegne kiht. Seega ei saa välistada, et selle kihi ladestumine jätkus ka 16. sajandi I poolel.

Kaeve XI

Kaeve asus Inkeri keskuse hoone ja omaaegse kloostrikompleksi vahelisel alal. Püstjate seintega 1,8 – 1,9 m laiune süvend, mille põhi oli ca 1,4 m looduslikku aluspinda süvendatud. Süvend lõikab selgesti ülalkirjeldatud kollasekirjut kihti. Seinte alaosas oli säilinud laudvooderdis, augu põhjas 10–12 cm laiustest laudadest põranda jäänused (Valk 1993a, 11–12). Sellest võetud ¹⁴C proovi (TA–2358) tulemuseks oli 550±40 BP, OxCal v 2.18–ga kalibreeritult annab see 95,4% tõenäosusega kalendriaastad 1300–1440. Importkeraamikas domineerivad 14.–15. sajandile iseloomulikud nõud (siegburgi tüüpi kivi-keraamika, hallid savinõud, üks langerwehe tüüpi kivikeraamika kild 15. sajandist), ka lihtkeraamikas on esindatud ülalmainitud sajanditele tüüpilised vormid – 3: 3 ja 4. rühma nõud, kaunistustest pulgaga veetud lainejoon. Ka küllaltki rikkalikud esemeleiud ei anna ajaldamiseks pidepunkte. Seega tuleb sissekaeve dateerimisel piirduda 14.–15. sajandiga.

Hallikaskollane liivakas kiht (Valk 1993a, kiht 42)

Kiht esines loodusliku aluspinna peal ruutudes 31–34 ja 35–37. Ligi 20 cm paksune kiht sisaldas vaid mõningaid savinõukilde (Valk 1993a, 19). Leitud keraamika põhjal kuulub

kiht ajavahemikku 13. sajandi II poolest või lõpust 14. sajandini, pole välistatud, et sajandi lõpuni. Eraldi tasuks ära märkida 4. rühma lihtkeraamika, mis üldiselt on küllaltki haruldaseks leiuks.

Kirju kiht ruutudes 31–45 (Valk 1991b, kiht F, Valk 1993a, kiht 36)

Kirju kiht oli ladestunud varemmainitud helepruuni kihi (Valk 1993a, kihid 39 ja 40) peale. See kiht esineb Jaani kiriku idaosa ümbruses, kuid ühes puuraugus leiti sama kiht ka praeguse pastoraadi kagunurga lähedal (Valk 1996, 7). Kihis esineb 3: 2 ja 3: 3 alarühma keraamikat, mõnevõrra aga ka ilmselt 4. rühmaga seonduvaid, kergelt väljapoole suunatud servaga, pika kaelaosaga, ornamenteerimata nõusid (joonis 8, 10: 1). Lihtkeraamika kuulub seega ajavahemikku 13. sajandi keskpaigast 14. sajandi lõpuni, ilmselt ka 15. sajandisse. Kivikeraamikas on esindatud 15. sajandi, ühe killuga ka sajandi II poole vormid, ehkki leitud kivikeraamika enamus kuulub 14. sajandisse. Kindel võib olla selles, et kiht on ladestunud 14. sajandi jooksul ja 3:2 alarühma lihtkeraamika põhjal ka 13. sajandi teisel poolel. Võimalik, et ruudust 38 leitud koldekoht, kust leiti 12.–13. sajandi vahetuse ripatsmünt, aga ka sõlenõel ja tuleraud (IK 1991: 161/4, 5, 8), pärineb isegi 13. sajandi II veerandist. Arvatavasti on kihi ladestumine vähesel määral jätkunud ka 15. sajandi algul, millele lisaks 15. sajandi kivikeraamikale viitaks R/38 sillutisega seonduv Tartu “lübische” penn 14.–15. sajandi vahetusest (IK 1991: 187/5). Igal juhul lõpetas kihi ladestumise täitekihtide (Valk 1993a, kihid 34 ja 35) kuhjamine.

Kaeve XVII

Sissekaeve asus Sepa tänava ristmiku piirkonnas, praeguse pastoraadi lähistel. See eristus helepruuni kihiga (Valk 1993a, kihid 39–40) samal kõrgusel. Kaevest leiti mõned 14. sajandisse kuuluvad importkeraamika killud, kõige noorem, siegburgi tüüpi lõõmutatud kivikeraamika kild (IK 1991: 153/2) dateerub 14. sajandi lõppu või isegi 15. sajandisse. Seega ei lähtu kaeve ülalmainitud 13. sajandi helepruuni tasandilt, kuna selles esinevad segamini 13.–15. sajandi leiud. Ilmselt on kaeve täitmine lõpetatudki alles 15. sajandil

13. sajandi – 15. sajandi täitekihid (Valk 1993a, kihid 34, 35)

Kaheosaline täitekiht oli jälgitav 1991. aasta trassi ruutudes 33–45, aruande põhjal vastasid need 1990. aasta trassi täitekihtidele “D” ja “E” (Valk 1993a, 16). Leiumaterjali poolest sarnanevad täitekihid suuresti ülalkirjeldatud kirjule kihile. Täitekihtide peamiseks erinevuseks on 3: 2 alarühma lihtkeraamika veelgi selgem domineerimine, ehkki küllaltki arvukalt esines ka alarühma 3: 3 ja oluliselt vähem 4. rühma nõude kilde. Kivikeraamikas seevastu väheneb 13. sajandisse dateeritava materjali osakaal ning esinevad mõned 16. sajandisse kuuluvad kölni, frecheni, raereni kivikeraamika killud. Seega esinevad koos 13. ja 16. sajandisse dateeritavad leiud. Kuna kaevamisaruande põhjal on igal juhul tegemist täitekihiga (Valk 1993a, 16) ning nii selles kui ka alumises kirjus kihis esinevad 15. sajandi leiud, said mullatööd, millega kiht siia kuhjati, toimuda alles 15. sajandil. Seega tuleb kihi tekkepõhjuseks ennekõike arvesse kloostri rajamine koos kiriku ümberehitusega 15. sajandi III veerandil, millega igal juhul kaasnesid suuremad mullatööd. Sellisel juhul on 16. sajandisse dateeritavad killud ladestunud täitekihi peale.

Mustjashalli värvi kultuurkiht Pika tänava põhjaosas (Haak 2001a, kiht 41)

Kiht leiti Inkeri keskuse esisel tänavaületusel alumise sillutise all. Uuritud alalt leiti 13. sajandi joonornamendiga keraamikat, kuid profiilitükke oli vaid üks – 3: 2 alarühma madala võrikuga vorm. Sama kihi ülapinnalt saadi ka pruunika glasuuriga punasavinõu kild. Tundub, et lisaks kõrval asunud keraamatöökoha toodangule olid esindatud ka hiisemad tooted – esines halli murdega, vahel ka kolmekihilise murdega kilde, mida Pika tänava keraamatöökoha materjalis pole. Kuna kihi all paljandus hallikaspruun 13.–14. sajandi alguse kultuurkiht, võiks mustjashall kiht esialgsetel andmetel kuuluda 14.–15. sajandisse, igal juhul alumisest tänavasillutisest varasemasse aega. Pole välistatud, et sama kihiga liitub ka Pikk tn 5 edelanurga juures (ruudus D/49) keskaegse munakivi-sillutise all esinenud must kultuurkiht, mida ei kaevatud.

Kaeve III (ruudud 4–7)

Inkeri keskuse tagahoovis asuv kaeve läbis kohapeal tekkinud varasemad ladestused, samuti varasemad sissekaevad I ja II, ulatudes looduslikku pinnasesse. Lisaks ilmselt läbikaevatud kihtidest pärinevale leiuainesele oli kaeves ka 15. sajandi II poole Frecheni kivikeraamikat (IK 1991: 40/2). Lihtkeraamikast esinevad seevastu vaid 13. sajandi – 14. sajandi alguse vormid, s.h 1–2 porsunud nõu killud ja mitme lainejoontevööndiga nõude katked. Väga palju on suuri kilde, mis viitab põletuse käigus purunenud nõudelasule. Lisandub paar glasuuritud savinõukildu, mis võivad pärineda ka ahjupotist. Kivikeraamika ja glasuuritud punasavikeraamika põhjal võiks kirjeldatav sissekaeve kuuluda 16. sajandi algusse.

Kaeve XIII (jäätmek)

Kaeve asus peaaegu kloostri nurga juures, vahetult selle kõrval paiknes kivist XII. Kaev oli täidetud tumeda kultuurkihiga, orgaanikast olid säilinud loomaluud ja maltsa seemned (Valk 1993a, 14). Kaevest leitud importkeraamika pärineb 15.–16. sajandist, üks täpsemalt dateeritav kild (frecheni tüüpi kivikeraamika, IK 1991: 114/2) 15.–16. sajandi vahetusest (vestlus E. Russowiga 23. 4. 2001). See on kaeve varaseimaks võimalikuks dateeringuks. Kaev esines peamiselt 5. rühma keraamikast, üks 3: 3 profiil ja 3: 2 lainejoonornamendiga kild sattusid kaevesse arvatavasti juhuslikult. Esines ka roheline pliiglasuuriga punasavikeraamikast. Seega pole leiumaterjaliliselt võimalik täheldada mingit erinevust Liivi sõja aegsest mustast kultuurkihist (Valk 1993a, kiht 2). Võimalik, et kaeve täitmine algas 16. sajandi I poolel ja jätkus ka Liivi sõja ajal.

Tumehall õhuke kultuurkiht keskaegse munakivisillutise devonipadja all, alumise devoni liiva kihi peal (Haak 2001a, kiht 57)

Nimetatud kiht oli vaid 1–2 cm paksune ja sisaldas mõnevõrra keraamikast. Lihtkeraamikast esindasid kaks 3: 3 alarühmale iseloomuliku profiiliga kildu, lisaks paksuseinalisi ja tiheda joonornamendiga 3: 2 alarühma kilde. Importnõudest leiti kaks väikest

kildu, mõlemad on tõenäoliselt Alam-Saksimaa toodang. Mõikaga kild (VM 10810: 544) kuulub 14. sajandisse, teine pole dateeritav. Kuna kiht on väga õhuke, tundub, et see on ladestunud 14. sajandil. Vahetult selle peale oli toodud munakivisillutise devoni liivast padi. Edasised uuringud peavad näitama, kas Pika tänava alguses olev munakivisillutis võib tõesti kuuluda juba 14. sajandisse.

1.4 16. sajandi II poole – 17. sajandi kihid

Must kiht (Valk 1993a, kiht 2; Haak 2001a, kiht 3) ja sellega täidetud kaeved (Valk 1993a, kaeved VHa, IX ja IXa).

Musta või tumepruuni värvi intensiivne kultuurikiht osutus uuritud piirkonnas kõige leiurikkamaks. Lisaks rohketele keraamika- ja esemeleidudele sisaldas kiht sütt, telliste ja katusekivide tükke. Säilinud oli loomaluid ja pehkinud puidujäänuseid, kuid orgaanika säilivus oli üldiselt halb. (Valk 1993a, 5) Musta kihti esines Jaani kiriku ja Pikk tn 11 vahelisel ala ja sellest piki tänavat põhja poole Pika ja Kauba tänava ristumiskohani, samuti Pikk tn 4 ja Pikk tn 3/5 hoovidesse. Kihi paksus jäi üldiselt 10 ja 30 cm vahele, eriti paks (40 cm, kohati isegi 50 cm) oli see Pikk tn 11 maja ees (Haak 2001a, 3 jj).

Musta kihi leiumaterjali põhjal võib öelda, et see on ladestunud 16. sajandi II poolel, ja 17. sajandil, seega Liivi sõja ajal ja vahetult selle järel. Seda näitab eeskätt hallist savist rohelise pliiglasuuriga tugevalt põletatud keraamika ja valgest savist valmistatud madalal temperatuuril põletatud venepärase keraamika esinemine, samuti 5. rühma lihtkeraamika ülekaalukas domineerimine. Ka leitud mündid (kaks Ivan IV hõbemünti, Johan III killing eeldatavalt 1571. aastast, Riia vabalinna killing 1570. aastatest) kinnitavad antud dateeringut ja olid nimetatud kihi Liivi sõja aega dateerimise aluseks ka Inkeri keskuse soojatrassi kaevamisaruandes (Valk 1993a, 6). Kaks hollandi savipiibu katket, mis kuuluvad 17. sajandisse, leiti musta kihi ülaosast Pikk tänav 4 krundi sisemuses, kuid kuna hoovi alal on musta kihti ja hilisemaid ladestusi väga raske eristada, seostuvad need väga tõenäoliselt 17.–18. sajandi kihtidega. Vähesel määral esinev 3: 3 ja 3: 2 keraamika pärineb nähtavasti mingist segamisest; pole alust arvata, et sellist keraamikat oleks 16.

sajandi II poolel valmistatud. Musta kihiga seostuvad ahjupottide ja kahlite fragmendid võiksid esinemispiirkonda arvesse võttes pärineda Liivi sõja ajal suletud kloostrist.

Mitmel pool Pika tänava ulatuses oli musta kihi ülaosas jälgitav väikestest munakividest, kohati kruusast või tellisetükkidest koosnev sillutis või prügitamiskiht (Haak 2001a, kiht 4). Sillutisest kõrgemal asuv kultuurkiht (Haak 2001. a, kiht 5) oli pisut heledama värvusega, kuid kohtades, kus vahepealne sillutis (Haak 2001a, kiht 4) puudus, oli selle eristamine väga raske.

Pikk tänav 4 krundil, kloostrist vahetult põhja pool oli must kiht eriti paks ja sisaldas olulisel määral ka 13.–14. sajandi leide, ennekõike keraamikat, aga ka 17.–18. sajandi leide. 2000. aastal Pikk tänav 4 krundil toimunud uuringutel ei õnnestunud sama iseloomuga tumepruunis kihis keskaegseid ja varauusaegseid ladestusi eristada (Tvauri 2001c, joonis 2, kiht 4). Kuna 15.–16. sajandi leiud sellelt alalt on väga napid, tundub tõenäoline, et hiliskeskajal paiknesid seal kloostri viljapuu- ja köögiviljaaiad, mis eeldatavalt asusid Pika tänava ääres (Viljandi linn..., 114, Alttoa 1978, 50).

Pruunid ladestused (Valk 1993a, kiht 8)

Pruunid ladestused paiknesid 1991. aasta trassi ruutudes 13–15 üldiselt musta kihi paljandumiskõrgusel. Kihis leidis tulease, leiti ka pehkinud puiduviirge ning biebenschwanz-tüüpi katusekivide kilde. Sellelt alalt leitud lihtkeraamika (IK 1991: 96–106) sisaldab peamiselt 5. rühma leide, ehkki esindatud on ka varasemad alarühmad 3: 2 ja 3: 3. Ka importkeraamikast esineb üks 13. sajandi lõpu või 14. sajandi kild, tähelepanuväärsemad on 16. sajandi I veerandi habemikkannu alaosa ja 17. sajandi westerwaldi kivi-keraamika kild. 17. sajandisse kuuluvad ka leitud savipiibukatkendid. Profiili põhjal polnud võimalik öelda, kas kiht on mustast kihist (Valk 1993a, kiht 2) hilisem või sellega samaaegne (Valk 1993a, 7). Seega on tegu segatud kihiga, mis dateerub 16. sajandi II poolde ja ka 17. sajandisse, kuid 17. sajandiga on seostatavad vaid üksikud leiud.

Hallikas kultuurkiht (Haak 2001a, kiht 5)

Hallikat kuni pruunikashalli värvi kultuurkiht oli jälgitav kõigis 2000. aastal uuritud tänavalõikudes. Harilikult oli see ladestunud 16. sajandi teise poole musta kihi ülaosas paiknevale sillutisele. Kihi paksus oli väga kõikuv, kuid enamasti oli see õhem ja oluliselt vähem intensiivne kui sillutise all paiknenud must kiht. Pikk tn 11 ees ei erinenud kihist kogutud leiumaterjal oluliselt alumisest mustast kihist – leidub 5. rühma lihtkeraamikat, punasavist sisepinnal piiglasuuriga kaetud nõusid, kahlite katkendeid. Seevastu Pikk tn 4 krundist põhja pool sisaldas kiht ka välispinnal glasuuritud punasavikeraamikat ja mitu hollandi savipiibu varre katket, kuuludes seega ilmselt ka 17. sajandi II poolde, 5. rühma lihtkeraamikat esines oluliselt vähem ning ühtegi kindlalt 16. sajandi seostatavat leidu ei saadud.

Tume, sitke kultuurkiht Pika ja Sepa tänava ristumiskohal ning Sepa tänaval (Valk 1990, kiht C, Haak 2001a, kiht 27)

Tume, sitke, kõva, intensiivne kultuurkiht asus Pika tänava alal vahetult 15. sajandi II poole täitekihi peal ja jätkus ka Sepa tänaval. Kiht sisaldab 16.–18. sajandi materjali (16. sajandi kivikeraamika, kontsarauad, välisküljel glasuuritud punasavikeraamika), eraldi esiletoomist väärib barokne aknahing (VM 10810: 175A). Eeldatavalt on kiht ladestunud 16. sajandi II poolest 18. sajandini, mil Viljandi tänavad said uue munakivisillutise.

2. Ehitised ja tänavajoon

Tänavajoone määramine päästekaevamiste tulemuste põhjal võib osutada küllaltki keeruliseks. Vaieldamatult viitavad tänavale sillutiskihid – nii puit– kui ka munakivi-sillutise puhul on reeglina võimalik määrata, kas tegu on hoovi– või tänavasillutisega. Kuna Viljandi varasemad kultuurkihid on üldiselt savikad, mitte eriti tihedad ega niisked, on puitu säilinud vaid üksikjuhtudel. Nii olid puitkonstruktsioonid hästi jälgitavad Viljandi Munga tänava kaevamistel 1989. aastal. Pika tänava alal on paraku ainsaks kohaks, kus on säilinud 16. sajandi II poolest varasemaid puitkonstruktsioone, 14.–15. sajandisse kuuluvad, eeldatavalt hoonetega seonduvad sissekaevud VI ja XI. Seega tuleb tänava olemasolu ning selle täpsema asukoha määramisel lähtuda kaudsetest andmetest.

Kõige kindlamaks aluseks on sellisel juhul hoonete paiknemine. Tihedalt hoonestatud linnas markeerivad hooned sageli tänavajoone; samuti on selge, et tänav ei saa kulgeda kohas, kus asub samaaegne hoonestus. Samuti võib eeldada, et kord väljakujunenud tänavajoon oli üldjuhul püsiv ning olulise põhjusega seda muutma ei asunud. Lisaks kaasnevatele kulutustele pole kuigi tõenäoline, et krundiomanikud oleksid vastupanuta nõustunud nende omandi ümberkujundamise või äravõtmisega. Seega võib eeldada, et võimalikud muutused tänavate laiuses või asukohas seostusid suuremate ehitustööde ja purustustega.

2. 1 Viljandi tänavate sillutamisest

Viljandi varasemad teadaolevad tänavasillutised on leitud Munga tänavalt ja linna väravate ümbrusest. Munga tänavat täideti 14.–15. sajandil piki tänavat asetsenud palkidega, munakivisillutis laoti alles 16. sajandi I veerandil (Valk 1990, 8 jj). Riia värava sisemus oli munakivisillutise saanud juba esimese väravaehitise kasutusperioodil (Alttoa 1985, 36–37), 14.–15. sajandil. Ka Tartu värava esine alumine munakivisillutis dateeriti 15. sajandisse, tõenäoliselt sajandi keskpaika (Valk 1994, 91–92). Lossi tänava keskosas pole varasemaid munakivisillutisi täheldatud, õhukesele punase devoni liiva

kihile sängitatud sillutis on üheaegne Munga tänava sillutisega ja kuulub 16. sajandi I poolde. See sillutis on kasutusel olnud ka Liivi sõja ajal (Valk 1990, 28–29).

Pika tänava alal võib eristada viit eriaegset munakivisillutist. Tänavaprofiilis markeerivad neid sageli vaid sillutisepadja jäänused – kivid on uue sillutise rajamisel ära kasutatud. Alustades varasematest on Pikalt tänavalt leitud sillutised järgnevalt tähistatud numbritega I–V.

Pika tänava varaseim sillutis (sillutis I)

Hilisem Jaani kiriku piirkonnas on varased sillutised jälgitavad ligikaudu Sepa tänava ristmiku kohal, tänava lõunaküljel asunud müüri juures, mis läbis 1991. aasta kaevandit (ruudud 38–39). Kirju 13. sajandi lõpu – 15. sajandi alguse kihi (Valk 1993a, kiht 36) tasandil, ülemisest sillutisest (sillutis II) sügavamal leiti varasema sillutise jäänused. Need paiknesid absoluutkõrgusel 82.85 – 82.90 m, sillutisekivide all oli kuni 5 cm pruunikat mulda, devoni liivast patja sillutisel polnud. Võimalik, et veelgi madalamal paiknenud kivid moodustasid veel ühe sillutisetasandi (Valk 1993a, 18). Kuna sillutise II dateerib 14.–15. sajandi vahetuse münt (IK 1991: 187/5), peab kirjeldatav sillutis olema sellest vanem. Sillutise all algas ülalmainitud intensiivne kirju kultuurkiht, mis tänava kõrval ulatus kõrgemale nii I kui ka II sillutise tasandist. Seega võiks Pika tänava esimene kindlalt teadaolev munakivisillutis kuuluda 14. sajandisse.

Teiste Viljandi tänavate kontekstis tundub Pika tänava esimese munakivisillutise dateering 14. sajandisse liiga varajasena. Samas tundub küsitav olukord, kus Pikk tänav oli 14.–15. sajandil üldse sillutamata, samal ajal kui Pikale tänavale suubuv Munga tänaval täideti pinnast korduvalt palkidega. Ka Riia värava alune esimene sillutis kuulub 14. või 15. sajandisse, mis ei välista võimalust, et linna peatänavad said munakivisillutise juba 14. sajandil.

Võimalik, et I sillutisjärguga seostub ka Pika tänava põhjaotsas, maja Pikk tn 1 edelanurga juures kanalisatsioonitoru all paari kivi ulatuses säilinud varaseim sillutis, mis asus

absoluutkõrgusel 83.67 m, 50 cm madalamal vanimast devoni liiva padjal asunud sillutisest. Sillutisejäänuse ümbrus oli sissekaevetega segatud, nii ei saadud ka dateeritavaid leide.

Teine sillutamisnivoo (sillutis II)

II sillutisena olen tinglikult käsitletud erinevates tänavalõikudes nähtavale tulnud sillutiselõike, mis on varasemad 16. sajandi I poole sillutisest. Kuna lõikude omavaheline seos pole alati päris kindel, võik kõnelda ka II sillutamisnivoost.

Pika ja Munga tänava ristil tuli ligikaudu 1 m pikkuses lõigus, 16. sajandi I poolde kuuluva sillutise devoni liivast padja all, absoluutkõrgusel 84.48 m nähtavale mõne sentimeetri paksune kultuurkiht, mis sisaldas 14. sajandisse dateeritavaid leide, aga ka Siegburgi protokivikeraamika killu (VM 10810: 520) 13. sajandi I poolest. Viimati mainitud kihi all oli ebaühtlase paksusega, tumedama devoni liiva kiht, mis ilmselt täitis varasema maapinna ebatasasusi. See liivakiht võiks olla varasema sillutise padi. Liivakihist madalamal asunud hall kultuurkiht sisaldas lisaks luukildudele ka 13.–14. sajandi keraamikat, s.h ka varakivikeraamikat (VM 10810: 537, 544).

Varaseima liivapadja aluse kultuurkihi leiumaterjal näitab, et 14. sajandi jooksul pidi selle ladestumine lõppema. Kultuurkihile veetud devoni liiv täidab mitmeid maapinna ebatasasusi, seega on pinna planeerimine enne liiva kohaletoomist välistatud. Küsimus on eelkõige devoni liiva peal asuva kultuurkihi tõlgenduses. Ühe võimaluse kohaselt on nimetatud kiht tekkinud tänavale laotatud devoni liivale enne sillutisekivide paikapankut. Sellisel juhul pidi liivakihi toomise ja sillutamise vahel olema pikem paus. Teine tõlgendusvõimlus on sillutise ülesvõtmisel ja uuega asendamisel tööde käigus maha jäänud kiht. Loen nimetatud kultuurkihi olemasolu on piisavaks aluseks hüpoteesile, et 14. sajandil, kõige hiljem 15. sajandi algul oli Pika ja Munga tänava ristumiskohas munakivisillutis. 16. sajandi I poolel korjati sillutisekivid välja ja sängitati uuele, heledamat punast värvi devoni liivast täitekihile.

Sillutisejäänuseid oli ka Pika tänava põhjaosas, praeguse Hansapanga (Pika ja Kauba tänava nurgamaja) lõunaotsa juures. Seal asunud kaevandis sisaldas alumise sillutisepadja alune kultuurkiht 13. sajandi – 14. sajandi alguse leide, s.h 3: 2 alarühma nõu suure servatüki (VM 10810: 869). Seega on hiljemalt 14. sajandi keskpaigaks sillutisealuse kultuurkihi ladestumine lõppenud. Nimetatud kihile toodud devoni liivast padjal säilinud sillutisekivid paiknesid absoluutkõrgusel 84.20 m. Eeldatavalt võiks seegi sillutiselõik kuuluda sillutis II juurde. Selles tänavalõigus ei saa küll välistada, et hilisemate sillutiste rajamisega on osa tänavakihte maha kaevatud.

II sillutisega võib liituda Pikk tn 5 maja edelanurga lähedal (2000. aasta trassi ruudus D/60) absoluutkõrgusel 83.92 – 83.94 m leitud 20 x 25 cm suurustest kividest sillutis, mis oli sängitatud tumedamat värvi devoni liivast padjale (joonis 23). Sillutise all oli säilinud musta värvi kultuurkiht, mida ajapuudusel polnud võimalik uurida. Sillutisest kõrgemal oli osaliselt säilinud veel üks devoni liiva viirg (mis võiks seostuda III sillutisega) ja sellest kõrgemal väikestest kividest 16. sajandi lõpu – 17. sajandi sillutis IV.

Pika tänava lõunaosas tänavapind langes: maja Pikk tänav 7 ees asub alumine sillutis absoluutkõrgusel 83.56–83.60 m. Sellest madalamal asuv kultuurkiht sisaldab paari 3: 3 alarühma leidu, aga ka hulgaliselt külje- ja servatükke hilisemast, ilmselt IV rühmaga seonduvast keraamikast. Sillutise all puudub liivapadi, üksteise peale on asetatud kohati kaks kivikihti, võimalik, et sissevajunud aukude täiteks. Sillutise pealt leiti 15.–16. sajandi lihtkeraamikat ja samaaegne Siegburgi tüüpi kivi-keramikakild. Seega pärineb sillutis kõige varem 14. sajandi lõpuosast, võimalik, et ka 15. sajandi I poolest või keskpaigast. Kuigi sillutisel pole liivapatja, lubavad selle paiknemiskõrgus ja sillutisealuse kultuurkihi leiud seda seostada II sillutisega

Kloostri nurga juures paljandus varasem liivapadjata munakivisillutis 83.40 m tasandil. Pikk tn 11 edelanurga juures tuli samal kõrgusel nähtavale õhukesel liivapadjal sillutis. Üksikud kivid olid samal kõrgusel jälgitavad ka Inkeri keskuse esisel tänavalõigul, ka nende all puudus liivapadi. Kloostri nurga juures kattis sillutis kloostri vundamendiga seonduvat ehitusrusude kihti ja selle all oli korralik liivapadjand, mis mujal puudus, ehkki

sillutis ise oli trassi profiilis jälgitav. Sellest järeldub, et sillutis on kloostri vundamendist varasem (Valk 1993a, 15) ning et ehitustööde lõppedes sillutis taastati. Kuna kloostri rajamine on dateeritud ajavahemikku 1466–1472 (lähemalt Alttoa 1979; 1995, 164), võime tõdeda, et hiljemalt 15. sajandi II poolel on Pika tänava lõunaosa kaetud munakivisillutisega. See kinnitab ka K. Alttoa seisukohta, et kloostri rajamine ei sulgenud Pikka tänavat, nagu arvasid August Westrén–Doll (vt joonis 2, Alttoa 1978, joonis 2, Westrén–Doll 1929, 79 ja joonis) ja tema skeemi alusel ka Paul Johansen (Johansen 1955, joonis 3).

Keskaja lõppu kuuluv munakivisillutis (sillutis III)

Pika ja Munga tänava ristumiskohal tuli nähtvale väga erimõõdulistest kividest koosnev sillutis. Selles leidus 20 – 25 cm suurusi kive, mille vahed olid tihedalt täidetud väiksemate kividega, vahel ka kivikildudega. Munga tänava ristumiskohal sillutis tõusis, nii et profiilis moodustus kaar. Paari sentimeetri paksusele devoni liiva padjale sängitatud sillutisekivide ülapind oli absoluutkõrgusel 84.40 – 84.78 m (joonis 24). Nimetatud sillutise ja ülemise, väikestest kividest sillutiskihi (sillutis IV) vahele kogunenud kultuurkihis esines 5. rühma keraamikat, seega on sillutis kasutusel olnud ka 16. sajandi II poolel. Kuna tegumoelt – oranžikast kuni punasest devoni liivast paari sentimeetri paksune padi, väga hoolikalt ja tihedalt laotud kivid – meenutab see Munga tänavalt leitud sillutist, tundub siinkirjutajale kõige tõenäolisem, et Pika ja Munga tänava ristmiku piirkonnas asendati sillutis 16. sajandi I poolel, korjates välja varasema sillutise kivid. Samade sillutamistöödega seostub ka Lossi tänavalt Munga tänava otsa juures leitud sillutis. Pika tänava lõunaosa sillutis oli nende sillutamistööde ajal arvatavasti kasutuskõlblik. Kõige lõunapoolsem koht, kus uue sillutise padi oli jälgitav, asus maja Pikk tänav 5 edelanurga juures.

Tõenäoliselt Poola aegne väikestest kividest ja rusust sillutis (sillutis IV)

Hilisem, 17. sajandi väikestest kividest ja kiviklibust koosnev sillutis on praeguse tänava ulatuses jälgitav katkestusteta. Tuleb märkida, et Liivi sõja ajal või järel toimunud heakorrastustöödega on tänavajoont pisut muudetud. Jaani kiriku ja praeguse Pikk tn 11 hoone vahel on tänav nihkunud oluliselt hoone poole. Teiseks suuremaks muutuseks on Pikk tänav 5 maja ukse kohal, tänava lääneküljel, varasema sillutise peale maja rajamine (vt lähemalt järgmine alapeatükk). Majaaseme kohal sillutis IV puudub. Enamasti jääb selle ja eelmise, Liivi sõja alguseni kasutusel olnud sillutise vahele kümme kuni paarikümne sentimeetri paksune kultuurkiht, kuid Pika ja Munga tänava ristmikul oli uue ja vana sillutise vahe kohati vaid paar sentimeetrit. Kiht sisaldab 16. sajandi II poole leide.

Tsaariaegne munakivisillutis (sillutis V)

Hiliseim Pikale tänavale laotud munakivisillutis asus tänavapinnast 10–40 sentimeetri sügavusel, kuid kohati ulatusid kivid ka tänavapinnale. Sillutis koosnes 12–17 cm suurustest munakividest, mis harilikult asetsevad kollasest liivast mõne sentimeetri paksusel padjal. Selle sillutise ladumine toimus Viljandi linna uue esiletõusu ajal, 18. sajandi II poolel või 19. sajandi alguses.

Seega võib öelda, et Viljandi Pikk tänav sai munakivisillutise hiljemalt 15. sajandi alguses, tõenäoliselt juba 14. sajandil. Kui võrdluseks kasutada Tartu kohta teadaolevaid andmeid, mille kohaselt varasemad munakivisillutised võivad kuuluda juba 13. sajandi lõppu ja 14. sajandisse (Trummal 1970, 10 jj; 1992, 14–15), näib selline dateering olevat õigustatud. Võimalik, et ka Viljandi Lossi tänav kui peatänav sai samal ajal munakivisillutise, kuid selle jäänused on seni leidmata. Võib oletada, et Liivi ordu oli huvitatud linnust ja linnavärvaid ühendavate tänavate korrasolekust. Uue sillutise rajamine on kulukas. Tüsedam kultuurkiht sai sillutisele tekkida vaid suuremate muutuste ajal – Viljandis on selleks Liivi sõja aeg. Rahulikumul ajal on tänavasillutis üldiselt puhtana hoitud ja vajadusel seda ka parandatud, nagu näha kloostri nurga juures.

2. 2 Hooned Pika tänava piirkonnas.

Pika tänava põhjaotsas on sillutatud tänavast varaseimad kihte uuritud väga väikesel alal. Sellel alal ehitisi teada ei ole. Küll aga võib kindlalt väita, et tänava idapoolne majadevöönd on paiknenud tänapäevasest joonest ligikaudu meetri lääne pool, praeguse tänava alal. Nii 2000. aasta kaevamistel kui ka 1997. aasta järelvalvetöödel satuti Pikk tn 3 majast lääne pool müüridele. 2000. aastal fikseeritud müür ulatus tänavajoonest 70 cm ettepoole ja paiknes ülaservaga absoluutkõrgusel 84.02 m ehk tänavapinnast ca 70 cm sügavusel. 1997. aasta järelvalvetöödel leitud müür paiknes Pikk 3 idaseinast kuni 2,7 m tänava pool, tänavapinnast vaid 30 cm sügavamal. Väljaspool müüri oli vahetult selle vastu ladestunud must 16. sajandi II poole kultuurkiht (Kodar 1997). Seega on ülimalt tõenäoline, et leitud müürid on keskaegsete kivihoonete jäänused.

Pika tänava keskosas oli varasema sillutise peale rajatud varauusaegne hoone. See asus trassi põhjapoolses osas, Pika ja Munga tänava ristist 15 m lõuna pool. Keskaegse muna-kivisillutise tasemest kõrgemal avastati seal ahju jäänused (joonis 25). Ligikaudu 6 meetri pikkusel alal piki Pikka tänavat puudus ka väikestest kividest sillutis (sillutis IV) ning trassi profiilis oli jälgitav ligikaudu samal kõrgusel paiknenud põlenud savi viirg. Leitud ahju jäänus ja oletatav hoone põhi jäid läbi kaevamata, kuna elektritrassiga sügavamale minna ei soovitud. Analoogiana võib välja tuua varasema tänavasillutise kohale 16. sajandi lõpus ja 17. sajandi algul rajatud majad Lossi tänavalt (Valk 1990, 8, 29) ja linnamüüri loodetorni lähedalt (Tvauri 1997, 83). Selliste hoonete teke linna tänavatele, seejuures ka peatänavatele näitab, et linna tabanud purustuste järel on puudunud või oluliselt nõrgenenud linnavõim – korrashoitud tänavate ja reglementeeritud hoonestus-õiguse korral oleks tänavale ehitamine mõeldamatu.

Pikk tn 5 edelanurga juures leiti tänava idaküljel praegusest tänavajoonest 40 cm tänava pool mitu reas asunud suurt kivi. Võimalik, et needki seostuvad keskaegse hoone vundamendiga.

Pika tänava lõunaosas on varaseimad praeguse tänava alale jäänud ehitised Inkeri keskuse kagunurga juures (1991. aasta trassi ruudus 25) päevavalgele tulnud kivikast ja sellest ida poole jääv jäätmeauk. Kõigi eelduste kohaselt paiknes keskaegne tänav nendest ida pool. Ka Pikk tn 4 ees tänavat ületanud trassiharus paljandusid sillutisekivid praeguse tänavajoone idaosas, Inkeri keskuse poole jäävas osas sillutise ja sillutisepadja jäänused puudusid.

Sepa ja Lossi tänava vahelisel lõigul asus praeguse tänava alal, looduslikul aluspinnal munakividest rajatis, mis oli seest vooderdatud tellistega. Kaevandi profiilis leitud rajatise säilinud osa mõõtmed olid 0,8 x 0,9 m (Sarv 2000, 4, joonis 2: 2). Paigalolevad tellised olid tahmunud, nii et leitu on väga tõenäoliselt ahju jäänus. Sellisel juhul asus väga tõenäoliselt praegusest tänavast lõuna pool 13.–14. sajandi hoone. Sepa tänava ristumiskoha vastas, Pika tänava kirikupoolsel küljel leiti kõik esimeste sillutiste jäänused praeguse tänavajoone lõunapiirilt või ka haljasalalt (1991. aasta trassi ruut 38, vt joonis 3). Seega võib järeldada, et selles piirkonnas on keskaegne Pikk tänav kagu kulgenud praeguse tänavajoone lõunapiiril või veelgi lõuna pool.

Sepa tänava ristumiskohal oli praeguse tänavajoone lõunaosas, leitud sillutistest vahetult edelas näha 30–60 cm suurustest tahumata maakividest laotud müür. See oli 1,1–1,2 meetri paksune. Kivide vahel oli kohati mullasegust pudedat lubimörti, enamasti moodustas täitepinnase aga peen lubjakivikruus. Alumiste müürikivide alaserv asus absoluutkõrgusel 82.65–82.75 m (Valk 1993a, 16). Müür oli rajatud süvendisse, mis läbis 15. sajandi täitekihid (Valk 1991b, kihid “D” ja “E”), seega pärineb müür kloostri rajamisele järgnenud ajast. Küsimusi tekitab eeskätt müüri olemus. Kuna kirikaia kultuurkiht on üldiselt segamata, võinuks müüri ääres olla eristatavad ka hoone lagunemisele viitavad kihid. Massiivne müür viitab samas tõenäoliselt ikkagi mingile kivihoonele.

Kirjalikest allikatest on teada maja paiknemine Lossi tänava ja Pika tänava nurgal, Pika tänava ja vallikraavi vahel 16. sajandi lõpul (Viljandi linn..., 120), ehkki hilisema Jaani kiriku juurest vallikraavi sillani asus kloostri aed (Viljandi linn..., 114). 1996. aasta

georadardamistööd lubavad pastoraadist ida pool oletada hoone aset (Valk 1996, 7). Tõenäoliselt on tegu sama hoonega.

Pika tänava piirkonna arengut enimõjutanud hooneks on kahtlemata praegune Jaani kirik. Esimene sakraalehitis, mille apsiidi säilmed on praegu eksponeeritud Jaani kiriku keldris, on varasem praegusest koorist. Samas pole välistatud vanema koori ja 1466–72 rajatud kloostri liitumine. Ei vana ega uut koori ei õnnestunud täpsemalt dateerida (Alttoa 1995, 136–138). Hüpoteesi kloostrikirikule eelnenud sakraalehitisest toetab ka K. Alttoa välja toodud asjaolu, et 15. sajandi II poolel on linnamüüri piiratud ala nii suur hoonestamata territoorium väheusutav (Alttoa 1979, 33). Seega paiknes nimetatud kohal kloostri rajamise eel mingi sakraalehitis, millest on säilinud ülalnimetatud apsiidiosa. Kloostri rajamise järel liideti sellega varasem kirik. Kõige hiljem 16. sajandil, kloostri tegutsemisajal pidi praegune püstihoone olema olemas. Kirik sai kannatada Liivi sõjas, kui klooster hävis täielikult. Kuna Liivi sõjas purustasid venelased ka senise linnakiriku – revisjoni teatel on selle müüridest vähe alles (ibidem), asuti linnakirikuks kohandama senist kloostrikirikut, valmis jõuti sellega hiljemalt 17. sajandi 20. aastate lõpuks (lähemalt Alttoa 1979, 26–27). Linnakiriku paiknemine Pikal tänaval muutis selle linnaõigused kaotanud Viljandis taas väga oluliseks liiklusteeks.

Kirjalike allikate põhjal on teada, et 1466–72 rajatud klooster tegutses ka pärast reformatsiooni. Selle sulges Wilhelm von Fürstenberg 21. septembril 1559. aastal ja kloostrihooned purustasid venelased augustis 1560 (Alttoa 1995, 165). Nähtavasti purustati klooster täielikult – 1599. aasta revisjonis mainitakse, et klausuuri müüridest on järel vaid jäljed (Viljandi linn, 114). Ka kloostri alalt kogutud leiumaterjal sobib nimetatud dateeringutega (Selirand 1981a; 1981b; 1982 a; 1982b).

Ilmselt mõjutas omakorda tänava asukoht klausuuri suuruse ja asukoha määramist. Praeguse Pika tänava keskel, 1991. aasta kaevandi ruudus 30 leiti lubimördiga seotud 40–60 cm suurustest maakividest hoone nurk, kus müürikivide vahel leidis ka tellisetükke, katusekivide katkendeid ja 10–15 cm suurusi maakive, müüritisest pärines kahe tahatud küljega nurgakvaader. 82.50 m tasandist madalamal leidis vundamendikivide vahel

saviliiva ja mulda, kuid vaid üksikuid mõrditükke. Müüri rajamissügavus asus absoluutkõrgusel 82.00 m (Valk 1993a, 13–14). 1688. aasta linnaplaani (originaal Stockholmis Krigsarkivetis, fotokoopia Viljandi Muuseumis) ja 1980–81. aasta kaevamistulemuste alusel koostas K. Altoa kloostri rekonstruktsioonjoonise (Altoa 1995, joonis XXII). Nimetatud joonise ja Viljandi alusplaani kõrvutamisel ilmneb, et trassis avastatud müürinurk asub kohal, kus peaks paiknema kloostri klausuuri nurk. Ka klausuuri müüride uurimisel ilmnnes, et need sisaldavad munakivide vahel telliste ja katusekivide tükke (Altoa 1981, 22). Leitud nurk asus täpselt tänavajoonel, kuid pole välistatud, et varasema tänava asendit pisut muudeti – sellele viitavad uuesti paigaldatud sillutisekivid müürinurga välisküljel (Valk 1993a, 15).

3. Pika tänava tähtsus Viljandi linna kujunemisel ja linna struktuuris

Üleeelmises alapeatükis püstitatud hüpoteesi kohaselt sai Pikk tänav munakivisillutise hiljemalt 14. sajandi II poolel. Kuid kas tänav asus samal kohal ka 13. sajandil? Sillutised sellele küsimusele vastust ei anna ja vaevalt, et sellele küsimusele täie kindlusega vastata õnnestub – muinasaegne tee ja sillutamata tänav on arheoloogilises materjalis peaaegu “nähtamatud”.

Eelnevad alajaotused näitavad, et Viljandi Pikk tänav ligi on ligikaudu praegusel asukohal jälgitav 14. sajandi II poolest, kõige hiljemalt 15. sajandi algusest. 13. sajandil on tänav “nähtamatu”: praeguseks kogutud arheoloogilise materjali abil pole võimalik Pika tänava olemasolu kindlalt tõestada. Samas pole ka 13. sajandil teada ühtegi konstruktsiooni, mis viitaks, et keskaegse tänava ala oleks olnud kuidagi teisiti hõivatud, teisisõnu – ei saanuks funktsioneerida liikumistee, tänavana. Ainus kahtlusi tekitav piirkond on suhteliselt vähe uuritud ala praeguse Pika ja Sepa tänava ristmiku ja Lossi tänava vahel. 1990. aasta trassi alal avastati hulk kaeveid looduslikku aluspinnasesse, mis dateeruvad tõenäoliselt 14. sajandisse (Valk 1991b, 19–20). Kui arvestada, et praeguse Jaani kiriku kalmistu alal võis paikneda Viljandi varaseim turuplats (Valk 1995, 174), on väga tõenäoline, et tänav läbis omaaegset turu ala, paiknedes praegusest tänavajoonest lõuna pool. Praegune uurimisseis ei luba ka väita, millist teed pidi peeti 13. sajandi algul ühendust ordulinnusega. Kuna turukihina interpreteeritud “kirjut kihti” esines ka praeguse pastoraadi kagunurga juures asunud puuraugus (Valk 1996, 7), tundub tõenäoline, et Pikk tänav suundus ordulinnusele viiva silla juurde üle turu, ning praegune Lossi ja Pika tänava ristmik kujunes alles hilisemate ümberkujunduste käigus.

Kui vaadata kultuurkihi levikut Viljandis, siis kõige varasemad ladestused esinevad just Pika tänava piirkonnas, kuna asustus on nähtavasti kujunenud Saksa vallutuse järel. Lähestikku paiknesid turuplats, keraamikatöökoda ja sepikojad. Viimaste olemasolu tõendavad suured sepistamisel tekkivad šlakikoogid Jaani kiriku lõunakülje trassilt (Valk 1990, 14) ja Jaani kiriku 1987. aasta kaevamistelt (TÜ Arheoloogia kabinetis, numbrita). Kindlasti ei tekkinud turuplats juhuslikku kohta, vaid aktiivselt kasutatava tee äärde.

Siinkohal tasub mainida Franz Meureri hüpoteesi, et linnusest väljapoole, linna alale kujunenud esialgne turg oli laienenud peatänav. Et liiklus seisma ei jääks, pidi peatänav laienema, nii kujuneski ebamäärase kujuga esialgne turg (Meurer 1914, 18–23). Pole võimatu, et samalaadne skeem kehtis ka Viljandi puhul.

Teedevõrgu ja asustuse seostele rõhutades on K. Alttoa esitanud hüpoteesi Viljandi vanema liiklusskeemi kohta (Alttoa 1978, 52–54). Täielikult aktsepteerides järeldust, et 13. sajandi II veerandil määrasid linnusest lähtuvad ühendusteel peatänav(te) ja linnavärvate asukohad (Alttoa 1978, 54), tuleb muinasaegse sadamatee hüpoteesist loobuda. Kuna muinasaegne asustus paiknes lisaks ordulinnusele veel Suusamäe piirkonnas ja Huntaugumäel, Valuoja suudme lähistel (Valk 2000, 71 jj), polnud hilisema linna alalt tarvis ka järve äärde pääseda. Eeltoodu ei välista kuidagi võimaliku sadamatee tähtsust keskaegsele linnale. Kuna esialgne tänav ei pidanud jätkuma järve äärde viiva teeni, tundub tõenäoline, et teekoht suundus silla otsa juurest otse turuplatsile ja sealt Sakalamaale viivale maanteele.

Hiljemalt Viljandi linnamüüri rajamisega 13. sajandi II poolel või 14. sajandi alguses (Tvauri 2001b, 105–107, Valk 1993b, 223) saab Pikk tänav kindla funktsiooni ka linnastruktuuris. Kuna teed kasutati rohkesti, kujunes ümbruskonna asustus sellest lähtudes.

Kokkuvõte

Viljandi Pika tänava piirkond on seni teadaolevalt esimene püsivalt asustatud ala Viljandi vanalinna territooriumil. Pikk tänav 4 krundil ja Jaani kiriku ümbruses kujunes püsi-asustus ilmselt juba 13. sajandi II veerandil. 13. sajandist 14. sajandi alguseni ladestus uuritavas piirkonnas intensiivse elutegevuse käigus leiurohke kultuurkiht. 13. sajandil tegutses Pikk tänav 4 krundil keraamikatöökoda. Hilisema Jaani kiriku lääneosa läheduses asus sepikoda. Võimalik, et hilisema kiriku idaotsa piirkonnas paiknes Viljandi esimene turuplats, mis ulatus enam-vähem ordulinnusele suunduva sillani. Leiumaterjalid on sellele ajavahemikule iseloomulik 3: 2, perioodi hilisemas pooles ka 3: 3 alarühma lihtkeraamika. Väga tõenäoliselt tuleb asustuse koondumist sellesse piirkonda seletada ordulinnust mõne olulisema tee, eeldatavalt Sakalamaale viiva maanteega ühendava teega. Tiheda liiklusega tee äärde tekkis ka varalinnaline asustus.

Hiljemalt 14. sajandi algul on piirkonna asustuspildis toimunud muutus. Kultuurkihi intensiivne ladestumine Jaani kiriku ümbruses lõppes ja keraamikatöökoda lõpetas tegevuse. Tõenäoliselt liikus turuplats linna ajaloolisele turukohale, Storke (Kauba) ja Lossi tänava nurga juures asunud platsile, mille teises servas asus linnakirik. Võimalik, et esimene sakraalehitis Jaani kiriku kohale püstitati juba 14. sajandil. Kiriku ümbrusse rajati kalmistu – korralikku kultuurkihti pole sinna tekkinud; 14. sajandi II poole – 15. sajandi I poole leiud, mida on küllaltki vähe, saadi varasema perioodi kultuurkihi ülemisest tsoonist. 14. sajandi algusest pärineb ka kaeve II Pikk tänav 4 krundi sisemuses, mille dateerivad Tartu brakteaadid. Eeldatavalt 14. sajandi teisel poolel sai Pikk tänav esimese munakivisillutise. Pikk tänav 4 krundi lõuna- ja idaosas on kasutusele võetud kaks maasse süvendatud rajatist, tõenäoliselt puitvooderdisega keldri- või hoiuruumid. Tänavasillutiste tõttu väheneb kultuurkihi ladestumine veelgi. Leiumaterjalid on sellele perioodile iseloomulikuks leiuks siegburgi tüüpi valge või halli pinnaga (lõõmutuseta) kivikeraamika ja Alam-Saksimaa varakivi- ja kivikeraamika.

15. sajandi esimese poole kohta on arheoloogilisi andmeid kõige vähem. Jätkus eelmiseses lõigus mainitud maasse süvendatud puitrajatiste kasutus Pikk tänav 4 krundil. Võimalik, et rajati kivimaju, eelkõige tänava põhjapoolses otsas, kuid arheoloogiliselt sellist maja uuritud pole: info piirdub praeguse tänava alal paljandunud vundamendiotstega. Sajandi teisel poolel kuhjati tõenäoliselt frantsisklaste kloostri rajamisega seoses Jaani kirikut ümbritsevale alale kuni 80 sentimeetri paksune täitekiht. Samal ajal rajati klooster ja ehitati varasem sakraalehtis ümber kloostrikirikuks. 15. sajandi II poolel rajati Pikk tänav 4 krundi sügavusse, kloostri lähedale suur jäätmeauk – kaeve III. Pole välistatud, et see on kloostri jäätmeauk. 15. sajandile tunnuslikuks leiurühmaks on siegburgi tüüpi lõõmutatud või glasuuritud kivikeraamika.

16. sajandi I poolel uuendati munakivisillutis Pika tänava põhjaosas ja Lossi tänaval, esmakordselt sai munakivisillutise ka Munga tänav. Sajandi algupoolel võeti tõenäoliselt kasutusele jäätmeauk kloostri nurgast põhja pool, Pika tänava ääres (kaeve XIII). Uus tänavasillutis oli kasutusel Liivi sõjani, seega ei tekkinud sajandi I poolel tänavale mingit kultuurkihti. Pikk tn 4 krundil ning kloostri ja linnusele viiva silla vahel asusid kloostri aiad. Leiumaterjalis viitab 16. sajandi esimesele poolele renessansstiilis kaunistatud kivikeraamika, ehkki selliste nõude tootmine jätkus ka sajandi teisel poolel.

1558. aastal alanud Liivi sõda tõi kaasa senise linna hävingu. 1559 suleti ja 1560 purustati klooster, kannatada sai hilisem Jaani kirik, linnast säilisid vaid üksikud kivi-majad. Senise tänavapinna peale kuhjus kiiresti väga leiurohke kultuurkiht. Perioodile iseloomulikuks leiuks on 5. rühma lihtkeraamika ja roheline glasuuriga välipudelite tükid. Arvatavasti Poola võimu ajal kaeti Pikk tänav kiviklibust ja tellisepurust koosneva sillutisega. Purustatud linnakiriku asemel asuti taastama endist kloostrikirikut. Võimalik, et poole meetri paksune 16. sajandi II poole kultuurkiht praeguse Pikk tänav 11 maja ees seostub Liivi sõja ajal kiriku juurde tekkinud kaubitsemiskohaga. 1599. aasta kirjelduses mainitakse Pikka tänavat kui linnuse juurde viivat põiktänavat.

17. sajandi algul purustati linn Poola-Rootsi sõdades veelkord. Rootsi võimu all kaotas Viljandi linnaõigused. Pikal tänaval pole kuskilt leitud puhtalt 17. sajandisse dateeritud

kultuurkihti. Kuna kirjalikest allikatest on teada, et linnakirik tegutses endiselt Jaani kirikus, võib Pikka tänavat käsitleda kirikuni viiva teena. 17. – 18. sajandile viitvaks leiuks on hollandi savipiibu torud. Viljandi uut tõusu markeerib tänavaile uue munakivisillutise rajamine, mis eeldatavasti toimus 18. sajandi lõpul.

Kuna Pika tänava piirkonnas pole 14. ja 15. sajandi kultuurkihte üldjuhul võimalik eristada, tuleb keskaegse keraamika tüpologia täiendamiseks otsida tuge paremini dateeritavatest suletud kompleksidest. Viljandi Pika tänava materjalis leidub küll selle perioodi savinõukilde, kuid stratigraafiliselt on seotud üksnes 14. sajandi alguse kaeves II müntidega dateeritud kihis olevad leiud. Seetõttu tunduvad kõrg- ja hiliskeskaja keraamika dateeringute täpsustamiseks sobivamad turuplatsi äärses kvartalis, Viljandi Muuseumi juurdeehituse eel läbiuuritud jäätmekastid.

Viljandi Pika tänava arenguloos on endiselt lahtisi otsi. Suhteliselt vähem on uuritud tänaväärsete hoonete jäänuseid. Kloostrikompleks näitab, et kivihoonestus tekkis sellesse piirkonda 15. sajandil, võimalik, et samast ajast pärineb ka kloostri lähedalt leitud oletatav hoone alusmüür. Samas puudub pidepunkt tänava põhjaosas leitud vundamentide ajaldamiseks. Hiliskeskaegsest leiumaterjalist annaks eeldatavasti väga hea pildi frantsisklaste kloostrist kogutud leiumaterjali läbitöötamine. Pika tänava uurimise tulemused ootavad võrdlemist ja seostamist Viljandi teiste piirkondade arenguga.

3.9. 2001

Aavit Kera

Kasutatud kirjandus ja käsikirjalised materjalid

- Alttoa 1977** – Alttoa, K. Viljandi vanalinna kaitsetsooni ajalooline õiend. – Viljandi vanalinna kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimistsoonide detailplaneerimine. Uurimistööd. Köide I. Tallinn. Käsikiri MI arhiivis, koopia Viljandi Muuseumis.
- Alttoa 1978** – Alttoa, K. Viljandi linna kujunemisest. – Ehitus ja arhitektuur 2, lk 48–54.
- Alttoa 1979** – Alttoa, K. Viljandi Jaani kirik. Ajalooline õiend. Tallinn. Käsikiri MI arhiivis.
- Alttoa 1981** – Alttoa, K. Ehitusarheoloogilised kaevamised Viljandi end. frantsisklaste kloostriterritooriumil 1980. a. Köide I.
- Alttoa 1985** – Alttoa, K. Uusi andmeid Lõuna-Eestis hiliskeskaegsetest linnakindlustustest. – Ehitus ja arhitektuur 1/2, lk 35–39.
- Alttoa 1987** – Alttoa, K. Viljandi Jaani kiriku arhitektuuriajaloolised uuringud 1986. aastal. Joonised. Käsikiri MI arhiivis.
- Alttoa 1995** – Alttoa, K. Lõuna-Eesti arhitektuur 15. sajandil ja 16. sajandi I poolel. Magistritöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Aun 1998** – Aun, M. Tartu vanalinna arheoloogilise uurimise tulemusi (VII kvartali IV kaevandi leidude põhjal). – EAA 2, lk 94–145.
- Aus 1990** – Aus, T. Neue Angaben zur ältesten Besiedlung von Rakvere. – TATÜ kd 39 nr 4, S. 456–463.
- Beletski 1983** – Белецкий С. В. Псковское городище (керамика и культурный слой). – Археологическое изучение Пскова. Москва, 46–80.
- Beletski & Lesman 1982** – Белецкий С. В., Лесман Ю. М. О стилических особенностях орнамента древнерусской круговой керамики (по материалам Пскова). – Естественные науки и археология в изучении древних производств (Материалы совещания 27 марта 1981 г.). Москва, 135–159.
- Buchholz 1992** – Buchholz, R. Tonpfeifen des 17.–19. Jahrhunderts als Bodenfunde aus dem Wismarer Stadtkern. – Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte, Band 2. Wismar, S. 73–84.

- Gaimster 1997** – Gaimster, D.R.M. German stoneware 1200 – 1900: archaeology and cultural history: containing a guide to the collections of the British Museum, Victoria & Albert Museum and Museum of London. London.
- Haak 2001a** – Haak, A. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest Viljandis Pikal tänaval elektriikaabli paigaldustöödel 23. augustist – 13. septembrini 2000. Tartu. Käsikiri MI-s ja TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Haak 2001b** – Haak, A. Archaeological investigations in the Castle Ruins, and at Pikk Street in Viljandi. – AVE 2000. Ilmumisel.
- Harlašov 1994** – Харлашов Б. И. Некоторые итоги раскопок на Завеличье. – Археологическое изучение Искова. Выпуск 2. Исков, 44–76.
- Johansen 1955** – Johansen, P. Lippstadt, Freckenhorst und Fellin in Livland. – Westfalen, Hanse, Ostseeraum. Münster.
- Kildjuševski 1986** – Кильдюшевский В. И. Керамика Искова XIII–XVII вв. (Опыт классификаций). – Археология и история Искова и Искогской земли. Тезисы докладов предстоящей научно–практической конференций. Исков.
- Koitsin 1959** – Кольчии, Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. – МИА 65, стр 7–120.
- Kodar 1997** – Kodar, A. Digitaalse kaabli trass (aprill–mai 1997): Pikk, Kauba ja Väiketuru tn. Käsikiri Viljandi Muuseumis.
- Koroleva & Harlašov 1994** – Королева Э. В., Харлашов Б. И. К вопросу о дворах средневековом Искове (по материалам Васильевского раскопа). – Археологическое изучение Искова. Выпуск 2. Исков, 77–96.
- Kühlborn 1995** – Kühlborn, M. Ein Glas- und Keramikensemble der frühen Neuzeit aus Lüneburg. – Archäologie und Bauforschung in Lübeck 1, S. 7–127.
- Leimus 1996** – Leimus, I. Numismaatika alused. Tartu.
- Lesman 1984** – Лесман Ю. М. 1984. Погребальные памятники Новгородской земли и Новгорода (проблема синхронизации). – Археологическое исследование Новгородской земли. Ленинград.
- Ligi 1993** – Ligi, P. Vadjapärased kalmed Kirde–Eestis (9. – 16. sajand). – Muinasaja teadus 2, lk 7–175.

- Luik 1998** – Luik, H. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis. – Muinasaja teadus 6. Tallinn.
- Lüdtke 1985** – Lüdtke, H. Die mittelalterliche Keramik von Schleswig. Ausgrabung Schild 1971–1975. Neumünster. – Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 4.
- Mandel 1988** – Mandel, M. Die Untersuchungen in Lihula und Keila. – TATÜ kd 43 nr 1, S. 46–48.
- Medvedjev 1959** – Медведев А. Ф. Оружие Новгорода Великого. – МИА, 65, 421–491.
- Meurer 1914** – Meurer, F. Der mittelalterliche Stadtgrundriß im nördlichen Deutschland in seiner Entwicklung zur Regelmäßigkeit auf der Grundlage der Marktgestaltung. Berlin.
- Mugurēvičs 1965** – Мугуревич, Э. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. Рига.
- Mäesalu 1989** – Mäesalu, A. Otepää linnuse nooleotsad ajalooliste seoste ja sündmuste kajastajatena. – TRÜ toimetised nr 851, lk 27–46.
- Mäesalu 1990** – Mäesalu, A. Sechs Holzkonstruktionen in Tartu (Lossi – Straße) – TATÜ kd 39, nr 4, S. 446–453.
- Mäesalu 1991** – Mäesalu, A. Otepää linnuse ammuoleotsad. – Muinasaja Teadus 1, lk 163–181.
- Mäesalu 1997** – Mäesalu, A. Narva püss ja teised kombinatsioonelvad. – Kleio. Ajaloo ajakiri. Nr 3 (21), lk 3–7.
- Mäll & Russow 2000** – Mäll, J., Russow, E. Kohalik ja importkeraamika Tallinnas aastail 1200–1550. – EAA 4/2, lk 120–128.
- Renner 1995** – Renner, J. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud I. Leimus. Tallinn.
- Russow 1993** – Russow, B. Liivimaa kroonika. Tõlkinud D. ja H. Stock. Tallinn.
- Russow 1997** – Russow, E. Kesk- ja uusaegne keraamika Haapsalus Jaani tänaval. Peaseminaritöö. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia õppetoolis.
- Russow 2001** – Russow, E. Importkeraamika Lääne-Eestis ca 1250–1650. Magistritöö. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia õppetoolis.

- Sarv 2000** – Sarv, K. Aruanne arheoloogilisest järelevalvest Viljandis Pikal tänaval ja Lossi tn. 22 hoovis. Tallinn. Käsikiri MI-s ja TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Schultz 1990** – Schultz, C. Keramik des 14. bis 16. Jahrhunderts aus der Fronerei in Lübeck. – Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 19, S. 163–264. Bonn.
- Sedova 1959** – Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). Москва.
- Selirand 1981a** – Selirand, U. Viljandi frantsisakaanlaste kloostri klausuuri 1980. a ehitusarheoloogiliste kaevamiste arheoloogilise leiumaterjali analüüs. Tallinn. Käsikirja koopia Viljandi Muuseumis.
- Selirand 1981b** – Selirand, U. Ausgrabungen auf dem Territorium des Franziskanerklosters in Viljandi. – TATÜ kd 30 nr 4, S. 423–428.
- Selirand 1982a** – Selirand, U. Viljandi frantsisklaste kloostri klausuuri 1981. a ehitusarheoloogiliste kaevamiste leiumaterjali analüüs. Tallinn. Käsikirja koopia Viljandi Muuseumis.
- Selirand 1982b** – Selirand, U. Über die Untersuchungen des Franziskanerklosters in Viljandi. – TATÜ kd 31 nr 4, S. 398–401.
- Stephan 1982** – Stephan, H.–G. Die mittelalterliche Keramik in Norddeutschland (1200 bis 1500). – Aus dem Alltag der Mittelalterlichen Stadt, Hefte des Focke-Museums, Nr. 62.
- Stephan 1988** – Stephan, H.–G. Steinzeug und irdenware: Diskussionsbeiträge zur Abgrenzung und Definition mittelalterlicher deutscher Steinzeuggruppen. – Gaimster, D. R. M, Redknap, M, Wegner, H.–H. (eds). Zur Keramik des Mittelalters und der beginnenden Neuzeit in Rheinland. BAR International Series 440.
- Strauss 1968** – Strauss, K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). Basel.
- Šnore & Zariņa 1980** – Šnore, E., Zariņa, A. Senā Sēlpils. Rīga.
- Tamm 2000** – Tamm, T. Käsitulirelvade areng 15. – 17. sajandil ja Eesti vastavad arheoloogilised leiud. Peaseminaritöö. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia õppetoolis.

- Tamme 1992** – Tamme, V. Reini kivikeraamika ja selle osa Tartu keskaegses leiuaineses. Diplomitöö. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia õppetoolis.
- Tvauri 1997** – Tvauri, A. Archaeological excavations in the old part of Viljandi. – AVE 1997. Tallinn, pp 81–86.
- Tvauri 1998** – Tvauri, A. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest keskaegse keraamikatöökoja alal Viljandis Pikk t. 4 krundil 1998. a. Käsikiri MI–s ja TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Tvauri 1999** – Tvauri, A. The medieval potter's kiln from the Old Town of Viljandi. – AVE 1998, pp 89–95.
- Tvauri 2000a** – Tvauri, A. Pihkva pottsepad Viljandis ja Tartus 13. sajandil. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 4/1, lk 21–30.
- Tvauri 2000b** – Tvauri, A. Loode–Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11. – 16. sajandil. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 4/2, lk 91–119.
- Tvauri 2000c** – Tvauri, A. The archaeological investigations in Viljandi, Tartu and Kärkna. – AVE 1999, pp 54–62.
- Tvauri 2001a** – Tvauri, A. Muinas–Tartu. Arheoloogiline uurimus Tartu muinaslinnuse ja –asula asustusloost. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Tvauri 2001b** – Tvauri, A. Viljandi linnamüüri arheoloogilised uuringud aastatel 1997–1999. – Viljandi muuseumi aastaraamat 2000, lk 92–110.
- Tvauri 2001c** – Tvauri, A. Archaeological investigations in the old town of Viljandi, at 4 Pikk Street. – AVE 2000, pp 103–107 (ilmumisel).
- Tvauri 2001d** – Aruanne arheoloogilistest uuringutest Viljandis Pikk 4 krundil 2000. aastal. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Valk 1988** – Валк, X. Новые открытия на могильнике Макита. – ТАТÜ kd 39, nr 4, lk 341–344.
- Valk 1990** – Valk, H. Viljandi Munga tänava arheoloogilised uurimistööd. Tallinn. Käsikiri MI–s, Viljandi muuseumis ja TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Valk 1991a** – Valk, H. Lõuna–Eesti sõrmused 13. – 17. sajandil. – Muinasaja Teadus 1, lk 182–199.

- Valk 1991b** – Valk, H. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Viljandi Jaani kiriku kommunikatsioonidetrassil. Tallinn. Käsikiri Viljandi Muuseumis ja TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Valk 1993a** – Valk, H. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Viljandi Noorte Huvikeskuse küttetrassil 1991. aastal. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Valk 1993b** – Valk, H. About the role of the German castle at the town–genesis process in Estonia: The example of Viljandi. – *Castella Maris Baltici* 1. Ekenäs.
- Valk 1996** – Valk, H. Viljandi arheoloogilise kultuurkihi paksusest ja iseloomust. 1996. a. georadari- ja puurimisuuringute aruanne. Tartu. Käsikiri TÜ Arheoloogia kabinetis.
- Valk 1999** – Valk, H. Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – CCC Papers: 3, Visby – Tartu.
- Viljandi linn...** – Viljandi linn 1599. aastal. Tõlkinud Karin Vabamäe, kommentaarid Kaur Alttoa. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 1998. Viljandi 1999, lk 114–162.
- Vissak 1992** – Vissak, R. Tartu VII kvartali jäätmekastid suletud leiukompleksidena. Diplomitöö. Tartu. Käsikiri TÜ arheoloogia õppetoolis.
- Wahlöö 1976** – Wahlöö, C. Keramik 1000 – 1600 i Svenska fynd. *Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae*, VI. Lund.
- Westrén–Doll 1929** – Westrén–Doll, A. Burg und Stadt Fellin zu polnischen Zeit. – *Sitzungsberichte der GEG* 1928. Tartu–Dorpat, S. 67–83.

Lühendid:

AVE = Arheoloogilised välitööd Eestis. Archaeological Field Works in Estonia. Tallinn, 1998–.

EAA = Eesti arheoloogia ajakiri. Tallinn, 1997–.

GEG = Die Gelehrte Estnische Gesellschaft

MI = Muinsuskaitseinspeksioon

TATÜ = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1952 – 1955. Ühiskonnateaduste seeria 1956–1966. Ühiskonnateadused 1967–1992. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused 1992–1997.

TÜ = Tartu Ülikool

МИА = Матерялы и исследования по археологии СССР. М. – Л., 1940–.

Pikk Street in Viljandi in the Medieval and Early Modern Period

Summary

Viljandi (Fellin) is one of the nine Estonian medieval towns, but its history remains rather uncertain. The written sources give very little information about the city in general, notices about the street network, housing etc in the medieval town are almost non-existent. Still, until the 1980s all the theories about the prehistoric roads and medieval streets in Viljandi were based on written sources.

The area around Pikk Street can surely be called the best investigated area in the territory of the Old Town of Viljandi. Since 1980, several excavations, rescue excavations mostly, have been carried out. During these, the medieval monastery and churchyard were investigated archaeologically, and a potter's kiln was found just next to Pikk Street. In addition to these, the medieval occupation layer was traced both in the yards of the present houses, as well as at Pikk Street. At the site of the medieval street, up to five cobble pavements have been found, situated at different elevations.

The current paper deals with the archaeological inventory, gathered in two rescue excavations that crossed the street in several reaches. The finds from other objects located nearby were used for comparison mostly, but the inventory gathered from the territory of the medieval street was thoroughly studied, in order to find out complexes that could be dated more precisely. The main objective was to find out the general nature of the cultural layer, trace the strata which yielded datable finds, and explain the most intensive periods of human activity, reflected by the subsequent thickness of the cultural layer.

The paper is divided into two. The first chapter deals with the finds. Especial attention is paid to the stoneware and near-stoneware, as fragments of such could be dated more precisely. Although the number of fragments of vessels of Western European origin was not a great one, the results can be considered satisfactory. For the period of nearly two centuries, only stoneware finds could usually be used for the accurate dating of a layer.

In addition to stoneware, local pottery burnt on low temperature was very useful for dating. The potter's kiln dating from the 13th century was situated next to the street, thus local pottery was found in quantities, including bloated fragments and whole pots. The potter's workshop had existed for a longer period, most likely up to the end of the 13th century. During the next two centuries, the non-ornamented local vessels varied much in form, yet they were hard to date due to the lack of closed complexes of finds. The next period that brought along a large amount of pottery was the Livonian War (1558-1583). Along with the Russian troops, pottery belonging to Pskov ware type 5 invaded Estonian castles and towns, thus Viljandi was not an exception. The period of destruction and disorder brought along the rapid growth of the cultural layer. The strata dating from the time of the Livonian War and shortly thereafter can be considered to be the richest in Viljandi. On the contrary, only a few finds date from the 17th century.

In addition to pottery, artefacts of wood and stone were numerous as well. Still, there are only a few datable forms, and the stratigraphic method had to be used to determine the date of their deposition. Finds of coins were very rare, the situation change din the 16th century only. Horseshoe nails and knives were studied typologically. Knives were rather common, as well as nails. Of elements of decoration, brooches were represented by three, beads by four, rings by three and bracelets by one artefact only. The situation was different in the monastery, which has yielded many finds that give evidence for luxury consumption. Some of the finds, gathered from the cultural layer next to the monastery, should have their origin there.

The second chapter deals with the interpretation of the inventory studied. At the first place, the dating of the layers and pits is discussed, and the present author tries to give the possible dating to the layers that include enough datable finds. On basis of the finds, the cobble pavements erected on Pikk Street are discussed, the author holds the opinion that the earliest pavement dates from the 14th century. Above that, at least two medieval and two post-medieval cobble pavements could be traced. One of them, probably erected

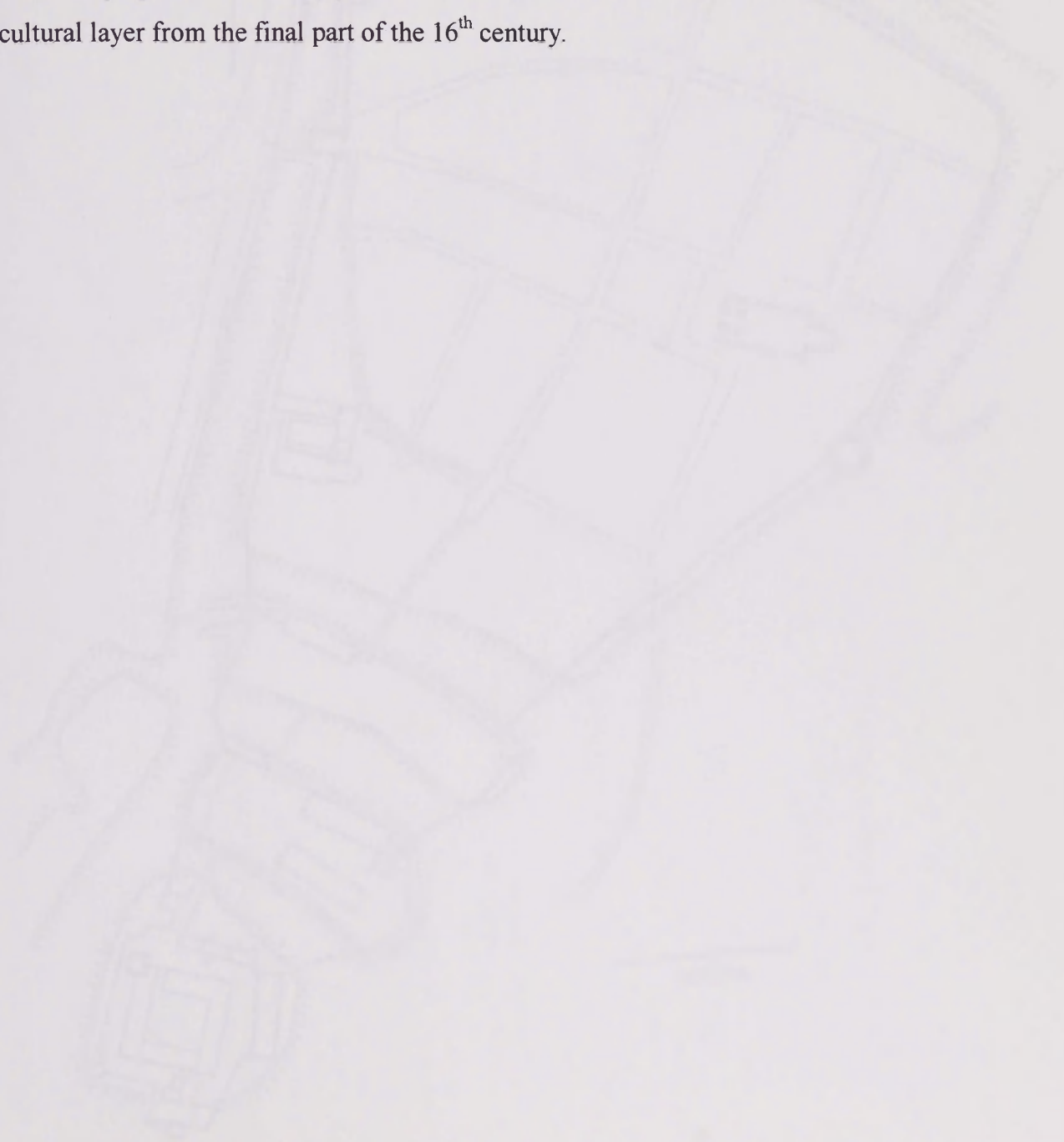
shortly after the Livonian War, was made of very small stones and fragments of bricks. Thus, Pikk Street still had a function after the Livonian War.

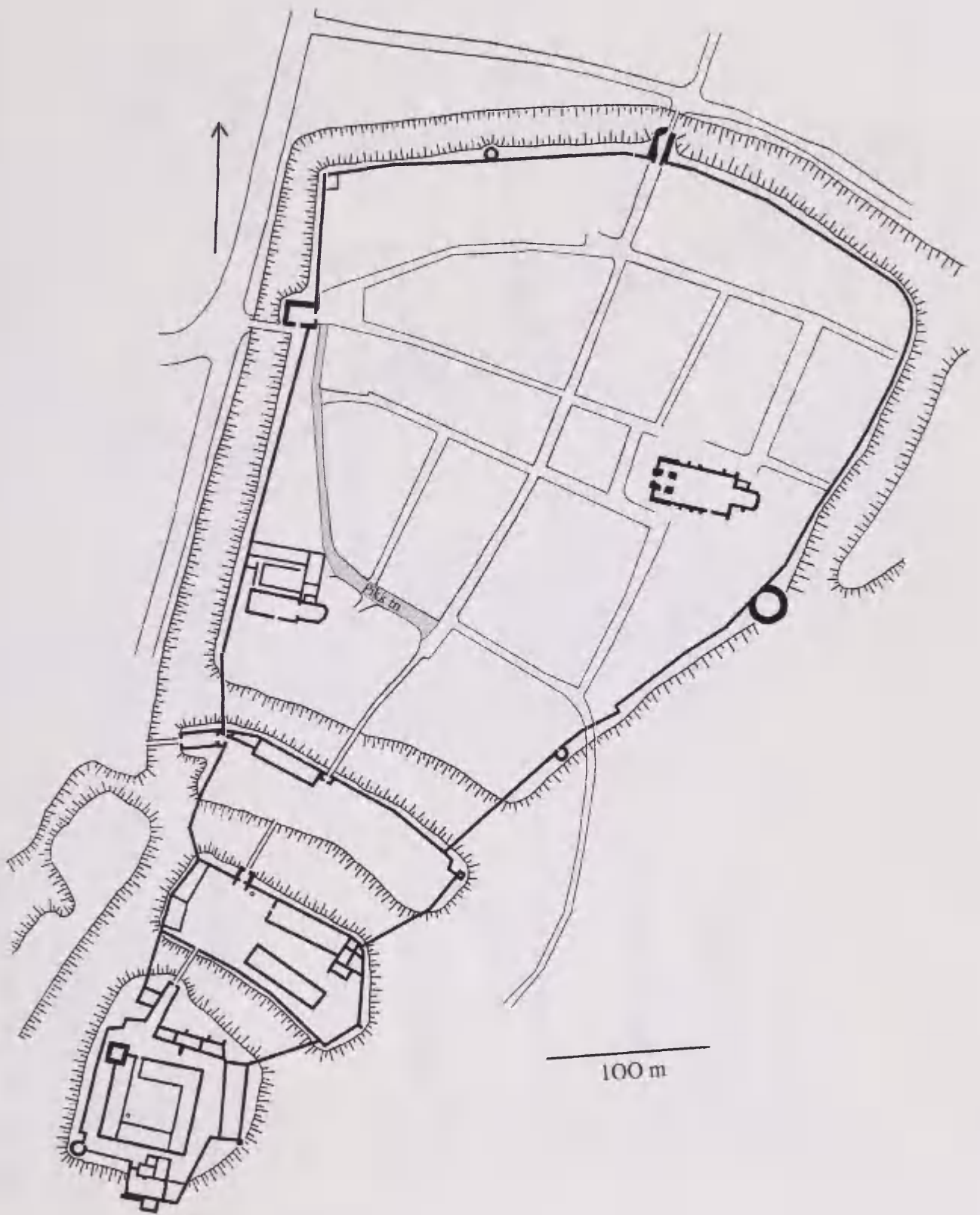
In the next smaller chapter, the medieval building remains along Pikk Street are discussed. The earliest stone building, the first church at the place of the present St. John's, could date to the 14th century, but the dating has not been proved yet, thus it remains a mere possibility. Burials in the churchyard might have started even before the construction of the church. However, the church must have existed before the construction of the Franciscan monastery, the founding of which has taken place between 1466 and 1472. The construction of the monastery probably caused large-scale earthworks – ground that has been heaped into the churchyard in the 15th century, probably originated from the territory of the monastery. During the besieging of Viljandi by the Russian troops in 1560, the monastery was severely damaged. As the earlier town church was severely damaged as well, the former church of the monastery was reconstructed into the town church, called St. John's.

At the northern end of Pikk street, foundations of stone buildings, most likely of medieval origin have been traced, but no excavation has taken place at that area. At the very end of the sixteenth century, houses at the crossing of Pikk Street and Kauba Street have been recorded in a Polish registry. At the crossing of Pikk Street and Lossi Street, probably another medieval building was situated.

If the changing importance of Pikk Street is considered, it had a very important role for the Castle of the Order – it connected the Castle with the road running to Southern Viljandimaa, in all likelihood crossing the future site of the Riga gates. Another street, leading straight to the town gates from the Castle, is Lossi Street. Still, the earliest cultural layer has deposited along the course of Pikk Street. The earliest marketplace of Viljandi is likely to have existed in the vicinity of the eastern end of the present St. John's Church. However, in the first half of the 14th century at the latest, the marketplace had moved to the crossing of Lossi and Munga Streets, both main streets of the city. During Late Medieval period, the most intensive human activities most likely took place there.

Pikk street never lost its importance as a road between the castle and the Riga gates, but it seems that the street has not been in use as much as in the 13th century. A change took place after the Livonian War, when the town church was severely damaged and the former church of the monastery, now already called St. John's, was rebuilt to serve the town congregation. A trading place seems to have existed next to it, as shown by a thick cultural layer from the final part of the 16th century.

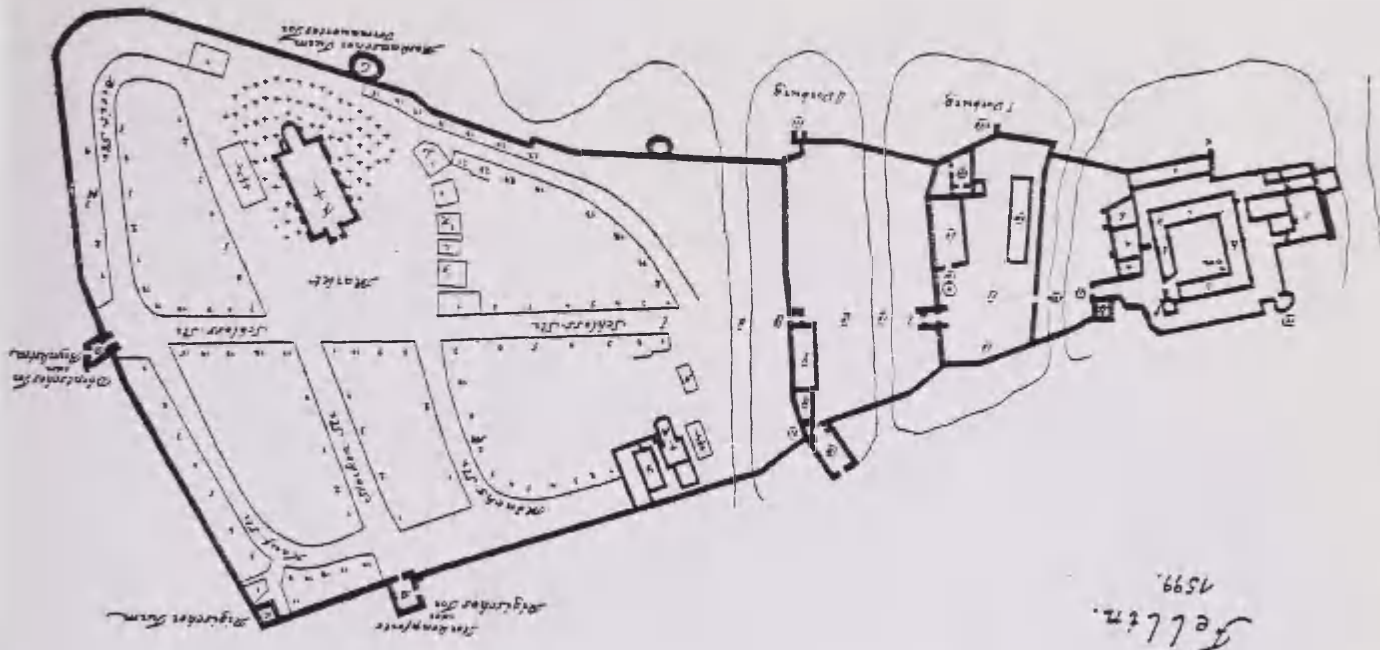

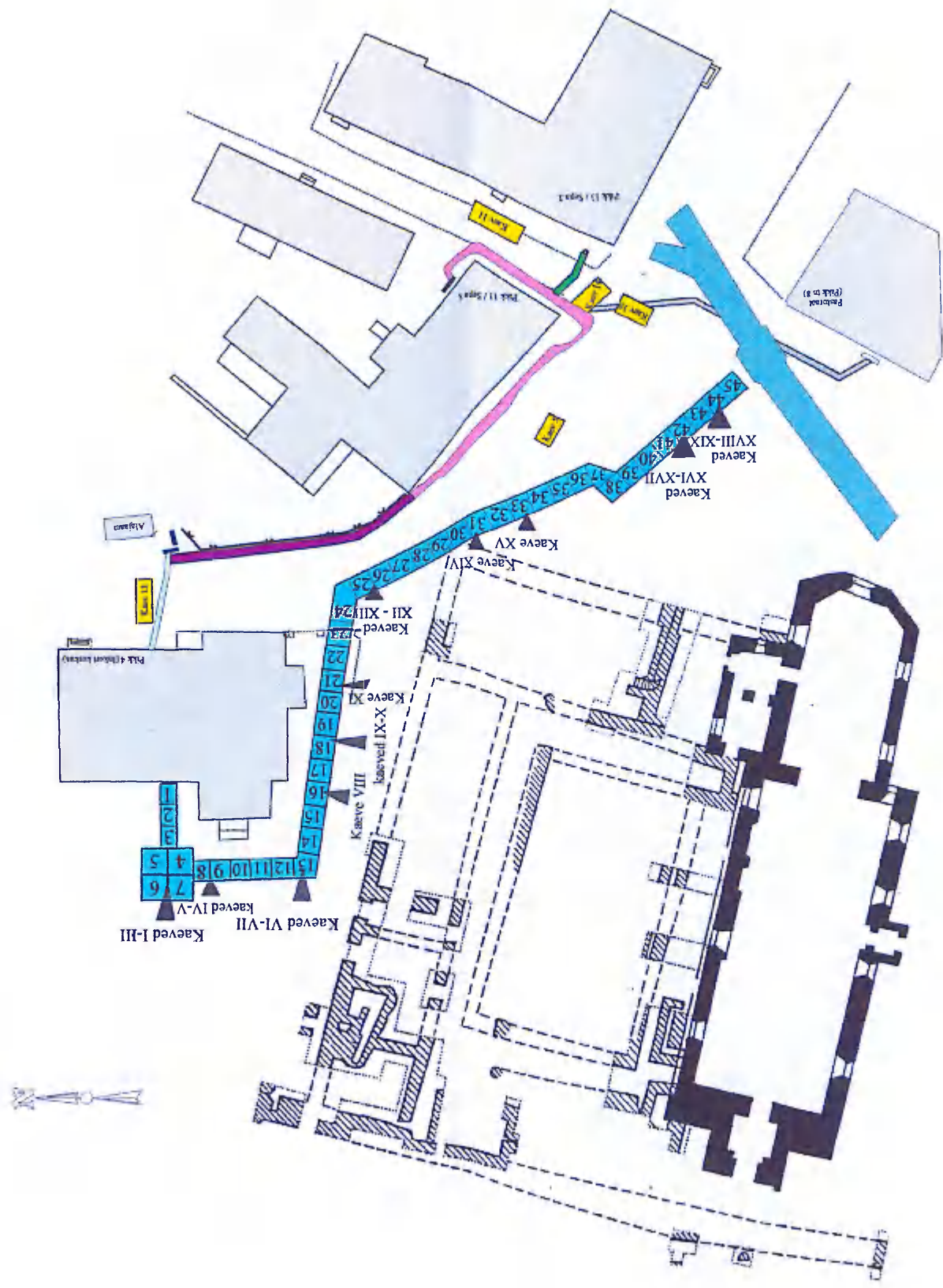
Joonis 1. Pika tänava asend Viljandis. Linnakindlustused, klooster ja linnakirik 1688. aasta skeemi alusel, kaasaegse tänavatevõrguga sidunud Andres Tvaari (2001)

Erklärungen

zum Plan der Burg und Stadt Fellin. 1599.

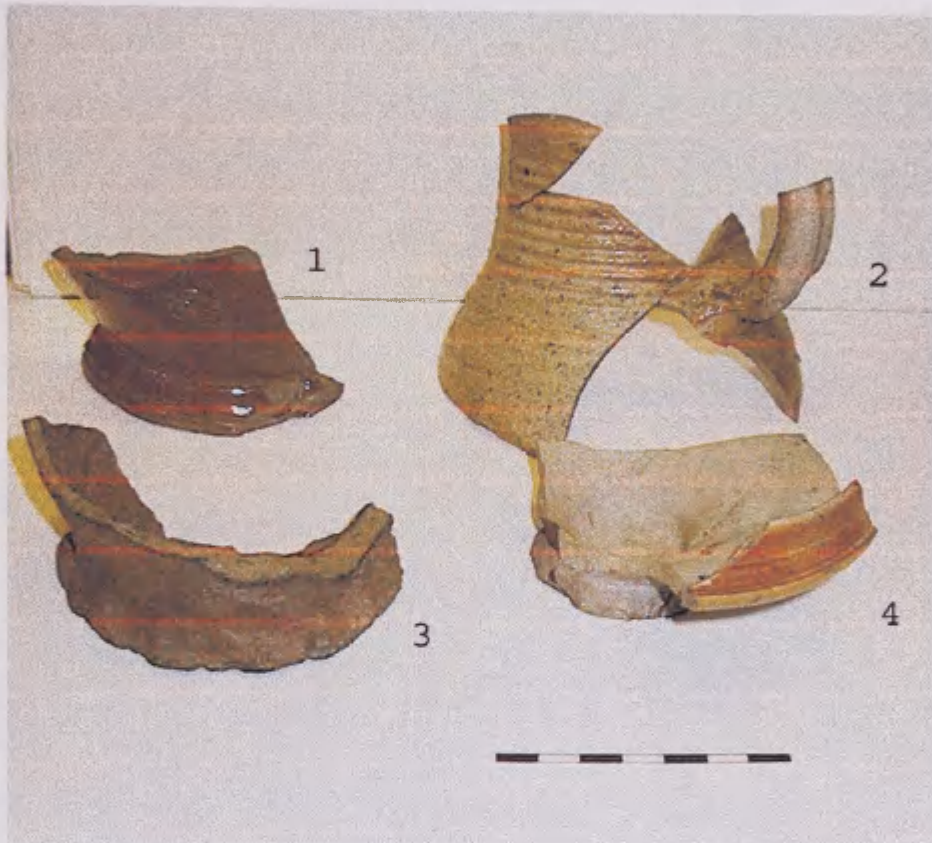
- I* — Zugang von der Stadt zur Burg.
II, IX, XVIII — Schlossgräben.
III, VIII, X, XIX — Tore.
IV — Zweite Vorburg.
V — Pferdestall.
VI — Wohngebäude.
VII — Ecktürme.
XI — Erste Vorburg.
XII — Dreistöckiger Steinbau mit Speiseremter.
XIII — Wirtschaftsgebäude.
XIV — Brunnen.
XV — Pferdestall.
XVI — Wohngebäude.
XVII — Wachtürme.
XX — Torturm.
XXI — Runder Eckturm.
a — Gemächer der Geistlichen.
b — Pferdestall.
c — Herberge mit Kapelle.
d — Wachturm „Goldener Knauf“.
e — Zellen der Landsknechte.
f — Burgfried.
g — Wirtschaftsräume mit Brauerei.
h — Wohnräume.
i — Dormitorium und Privatzimmern des Komturs.
k — Schlosskirche.
l — Kapelleaal.
m — Brunnen.
n — Konventsküche.
A — St. Franziskuskirche (jetzige Stadtkirche).
B — Rigisches Tor.
C — Rigischer Turm.
D — Dirpisches Tor.
E — Zugemauertes Moskowlisches Tor.
F — Pfarrkirche St. Johannes et St. Clarus.
G — Kloster.
H — Aus den Steinen der Jerusalemkapelle erbautes Haus.
I — Rathaus.
K — Spital.
L — Schule.
M — Gilde.
N — Propstzel.

	1990. aasta trass		2000. aasta trassi lõik B
	1991. aasta Inkeri keskuse trass		2000. aasta trassi lõik C
	1999. aasta järelvalve		2000. aasta lõik H
	2000. aasta trassi lõik A		2000. aasta lõik J

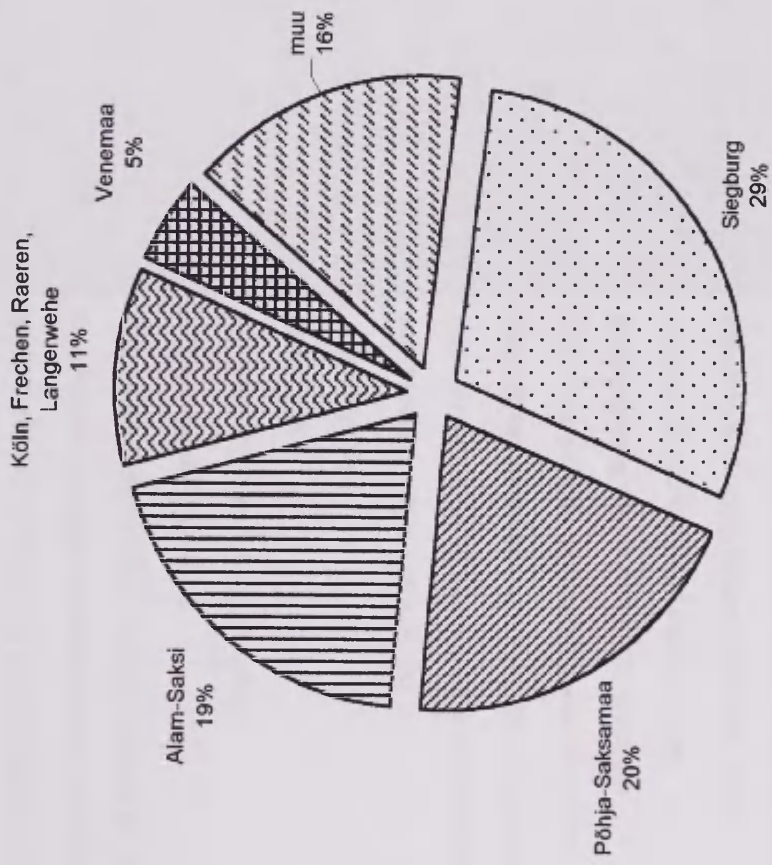
Joonis 3. Pika tänava lõunaosa kaevandite asendiskeem

Joonis 4. Importkeraamikat Viljandi Pika tänava piirkonnast.

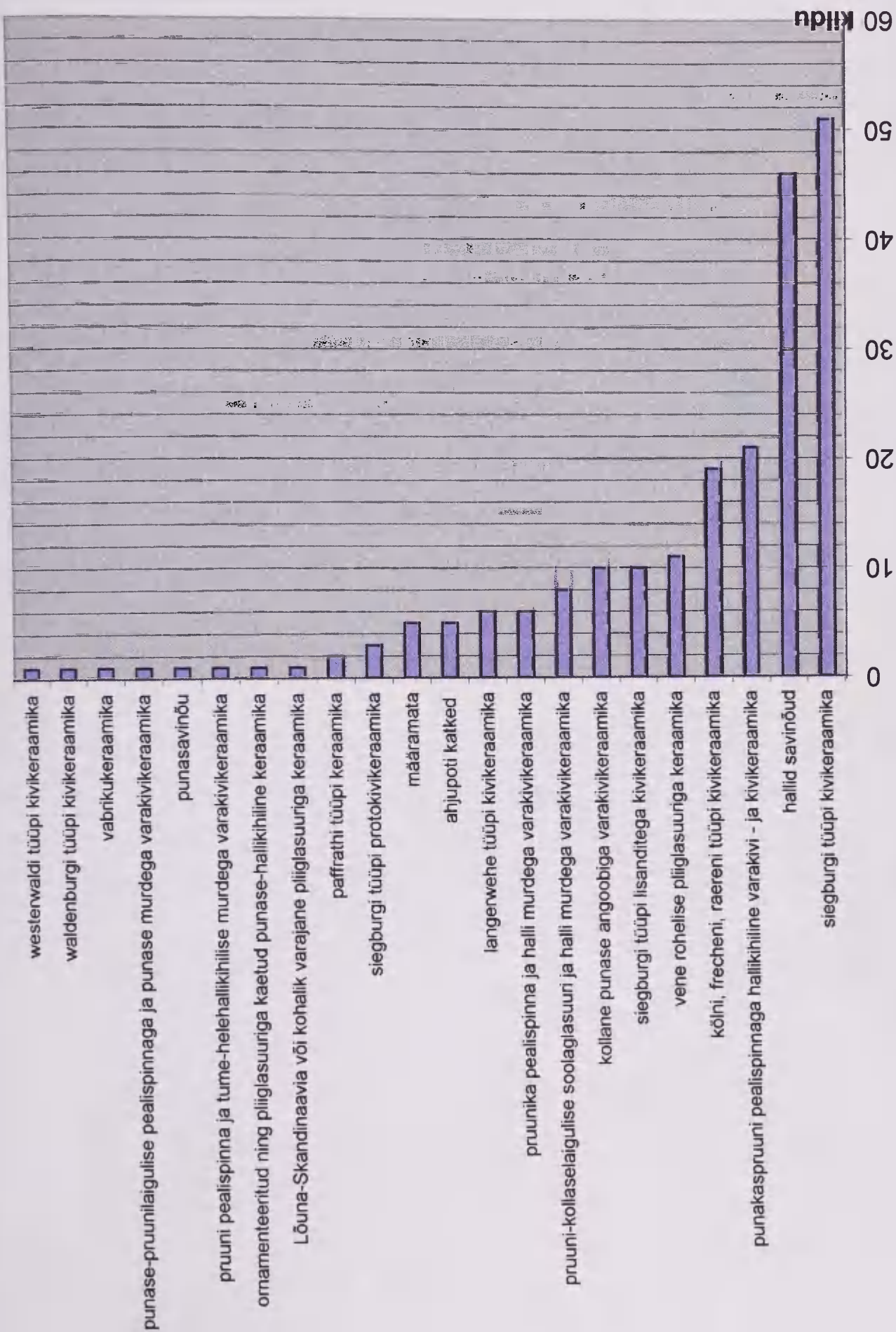
- (1) Kölnis valmistatud kannu alaosa 16. sajandi II veerandist (IK 1991: 96a/2);
- (2) siegburgi tüüpi varakivikeraamilise kannu ülaosa 13. – 14. sajandi vahetusest (IK 1991: 40/2)
- (3) Reinimaal, arvatavasti Siegburgis valmistatud varakivikeraamilise kannu jalaosa 13. sajandi keskpaigast (IK 1991: 42/2),
- (4) siegburgi tüüpi kivikeraamiline peekrike 15. sajandist või 16. sajandi I poolest (IK 1991: 79/2).

Valmistamispiirkonnad

Joonis 5. Pika tänava alalt leitud importkeraamika valmistamispiirkonnad

importkeraamika rühmade esinemissagedus

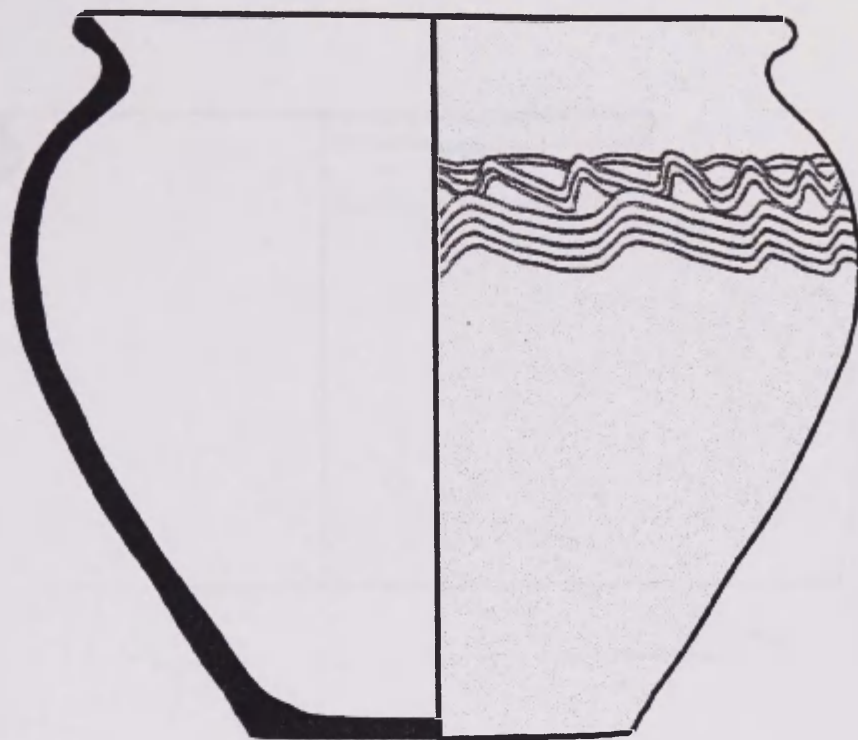
Joonis 6. Erinevate importkeraamika rühmade esinemissagedus Pika tänava alal

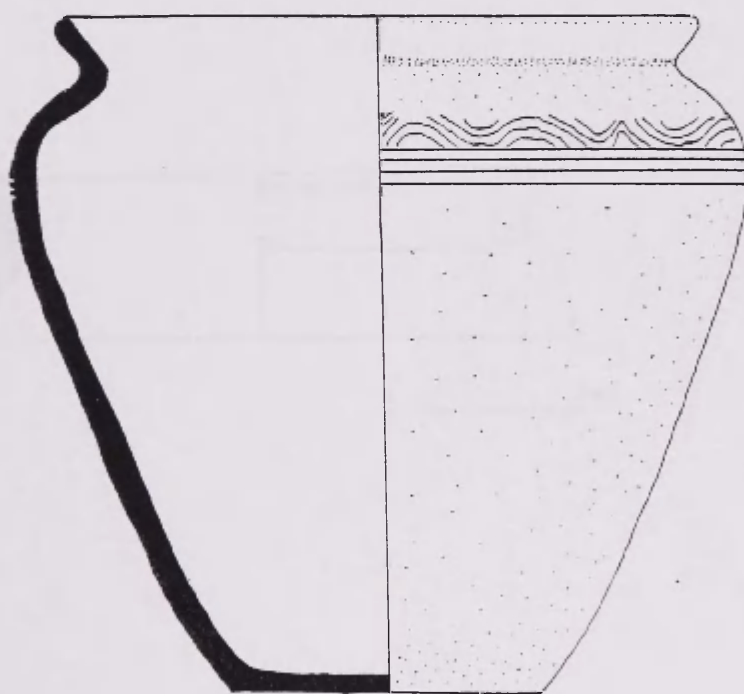
**Joonis 7. Osaliselt rekonstrueeritud porsunud 3: 2 tüüpi savinõu
Pika tänava lähisel tegutsenud keraamikapõletusahjust (IK 1991: 35/1A)**

Joonis 8. Pika tänava allalt leitud 4. rühma savinõu (IK 1991: 150/1a)

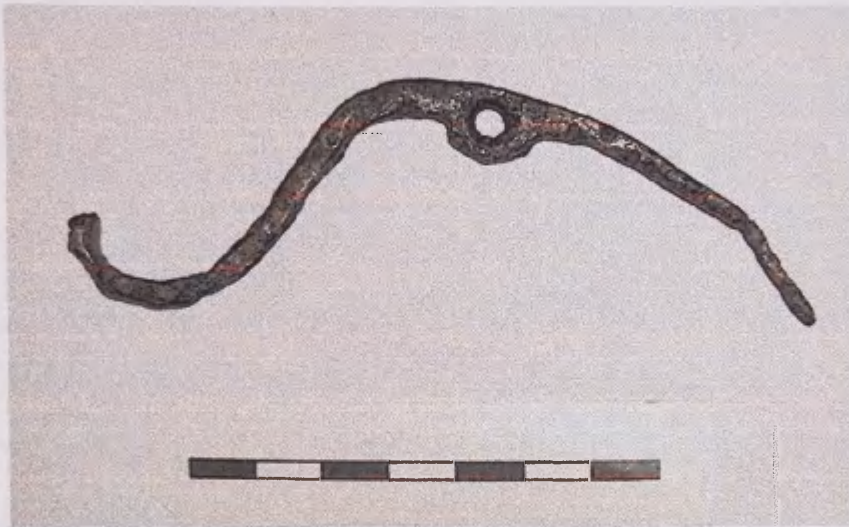

0 5 cm

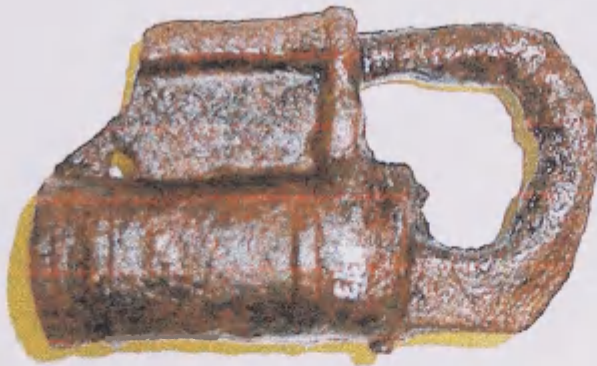

0 5 cm

Joonis 9. Pika tänava piirkonnast leitud 3: 2 rühma keraamikat. IK 1991: 21/1, 35/1H.

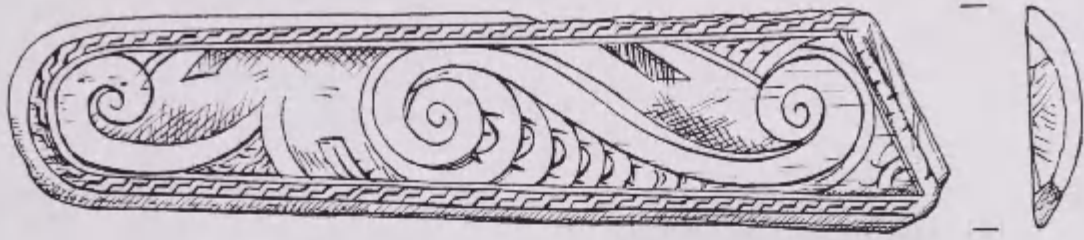
Joonis 12. Püssikukk Pikalt tänavalt (IK 1991: 131/2)

Joonis 13. Surulukkk Pikalt tänavalt (IK 1991: 43/3)

Joonis 14. Pikalt tänavalt leitud nugade tüübid. Ülevalt: I tüüp (VM 10811: 1192), II tüüp (IK 1991: 3/2), III tüüp (IK 1991: 180/3); IV tüüp (IK 1991: 171/2); V tüüp (IK 1991: 192/7); VI tüüp (IK 1991: 86/4); VII tüüp (IK 1991: 77/8). I – näitena Viljandi orsulinnuse arvatavalt piiramisrajatiselt, 2-7 – Inkeri keskuse soojatrassi kaevamistelt

Joonis 15. graveeritud ornamendiga luust käepide Pikalt tänavalt (VM 10810: 199)

Joonis 16. kaunistatud kääritera (?) Pikalt tänavalt (IK 1991 : 41/3)

Joonis 17. Kihvripats Pikalt tänavalt (IK 1991: 131/3)

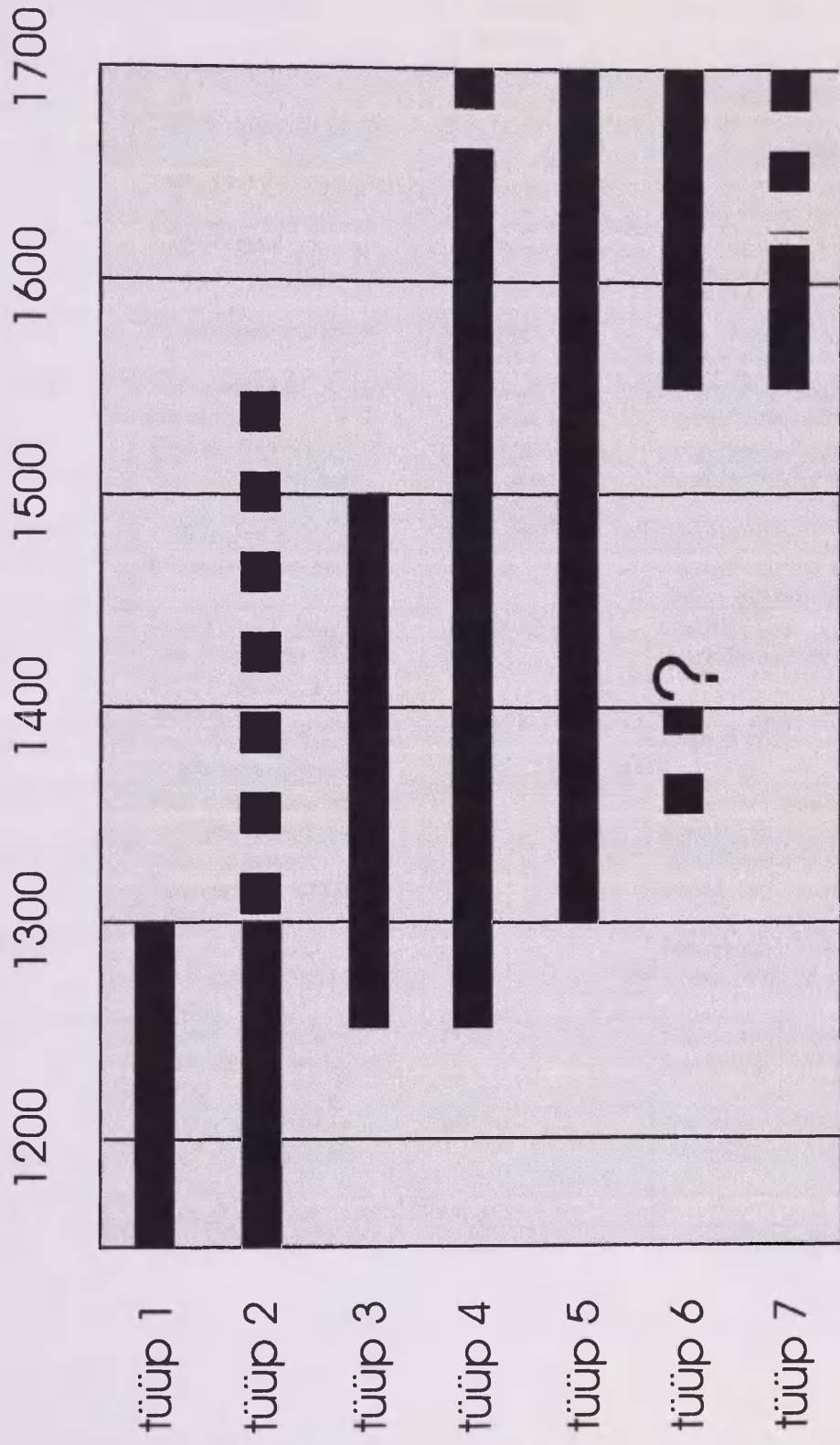
Joonis 18. Valuvorm Pikalt tänavalt (IK 1991: 190/6) ja selles valmistatud esemed

Joonis 19. luukamm Pikalt tänavalt (IK 1991: 28/4)

Joonis 20. graveeritud ehisplaat Pikalt tänavalt (IK 1991: 127/6)

Lisa 22. Viljandi Pika tänava pirkonnast leitud mündid.

nr	leiunumber	nimetus	dateering	millisest kihist leiti
1 – 11	IK 1991: 37/4 (11 tk)	Tartu brakteaadid	13. sajandi lõpp – 14. saj algus	must kiht kaeve II põhjas
12	IK 1991: 76/4	Vene, Ivan IV hõbemünt	16. sajandi II pool	must 16. sajandi lõpu – 17. sajandi alguse sõdade kiht
13	IK 1991: 78/4	Tallinn, Johan III killing	1571 (?)	must 16. sajandi lõpu – 17. sajandi alguse sõdade kiht
14	IK 1991: 91/3	Vene, Ivan IV hõbemünt	16. sajandi II pool	must 16. sajandi lõpu – 17. sajandi alguse sõdade kiht
15	IK 1991: 130/5	Tallinna penn	15. sajand	toruga segatud ala
16	IK 1991: 132/2	???		14. sajandi – 16. sajandi I poole kultuurkiht
17	IK 1991: 159/3	Põhja-Saksa brakteaat	14. sajandi keskpaik	kirju 14. sajandi – 16. sajandi I poole kiht
18	IK 1991: 166/4	Saksa hõbemünt, ripats (auguga)	12. sajandi lõpp – 13. sajandi algus	koldekoht 13. sajandi – 14. sajandi alguse kihis
19	IK 1991: 183/5	Tallinna “lübische“ penn	14. sajandi lõpp	pruun segatud muld
20	IK 1991: 187/5	Tartu “lübische“ penn	14. sajandi lõpp – 15. sajandi algus	ülemise sillutise juurest R/39
21	VM 10810: 207	Tallinn, Johan III killing	1572-1585	segatud kihist
22	VM 10810: 216	Riia vabalinna killing	157...a.	must 16. sajandi lõpu – 17. sajandi alguse sõdade kiht
23	VM 10810: 774	Vene Ivan IV denga	16. sajandi II pool	segatud kihist
24	KRPI Vi 80: 1	Riia peapiiskop Wilhelm von Brandenburgi hõbekilling	1541	munakivisillutise pealt
25	KRPI Vi 80: 2	Poola kuninga Sigismund III hõbekolmekrossine	1598	segatud kihist
26	KRPI Vi 81: ?	Riia, ordumeister Wolter von Plettenbergi killing	1534	hüpokausti kütteruumi varingukiht, 16. sajandi lõpp
27-28	KRPI Vi 81: ? (2 tk)	Riia, ordumeister Hermann von Brüggenei killing	1536	hüpokausti kütteruumi varingukiht, 16. sajandi lõpp
29	KRPI Vi 81: ?	Riia, ordumeister Hermann von Brüggenei killing	1540	hüpokausti kütteruumi varingukiht, 16. sajandi lõpp
30	KRPI Vi 81: ?	Tallinn, ordumeister Hermann von Brüggenei killing	1536	hüpokausti kütteruumi varingukiht, 16. sajandi lõpp
31	KRPI Vi 81: ?	Tallinn, ordumeister Heinrich von Galeni killing	1556 (?)	hüpokausti kütteruumi varingukiht, 16. sajandi lõpp
32	KRPI Vi 81: ?	Nürnbergi arvestuspenn	16. saj	?
33	KRPI Vi 81: ?	Gustav IV Adolphi killing	1803	klausuuri põhjapiirdest

Joonis 23. Pikk tn 5 vastas leitud munakivisillutis(sillutis II) ja selle all paiknev kultuurkiht

Joonis 24. Pika ja Munga tänava ristmikul asunud munakivisillutis (sillutis IV). Vasakpoolses profiilis on näha Munga tänava ristumiskohale moodustunud kaar

Juhendaja arvamus Arvi Haagi lõputöö kohta

Viljandi Pika tänava arheoloogilist ainet käsitleva Arvi Haagi lõputöö kirjutamisele on eelnenud väga mahukas eeltöö: 2000. a kaevamiste juhendamine, aruande koostamine – see on igati tasemel – ja sisuline töö leiumaterjaliga: nii piirkonnast 1990. aastate kaevamistel saaduga kui 2000. a lõpetaja juhendamisel toimunud välitöödel kogutuga.

Arvi Haak on lõputöö koostamisel üles näidanud väga suurt iseseisvust nii töö kirjutamisel kui probleemide nägemisel: juhendaja roll on piirdunud valminud tööga tutvumise, väiksemate näpunäidete ja sisuliste, teaduslikku laadi aruteludega. Iseseisev töö leiumaterjaliga (sh kivikeraamika abil kultuurikihi dateerimine) on toonud täpsustusi senisesse nägemusse piirkonna ajaloo kohta. Seeja kannab töö endas teaduslikus mõttes uut sõnumit: tegemist pole mitte ainult senitehtu kokkuvõttega, vaid ka sellesse täienduste ja korrektiivide tegemisega. Julgen kinnitada, et Arvi Haagi puhul pole tegemist mitte ainult lõputööd kaitsva üliõpilase, vaid juba ka tõsise ja perspektiivika uurijaga

11. september 2001

Heiki Valk
arheoloogia kabineti juhataja

Arvamus Arvi Haaki peaseminaritöö “Viljandi Pikk tänav keskajal ja varauusajal” kohta

Arvi Haaki peaseminaritöö täidab oma mahult ja vormistuselt vastavatele töödele esitatavad nõuded.

Töö teema on igati õnnestunud, arvestades ka asjaolu, et Arvi Haak on ise Viljandi Pika tänava alal arheoloogilisi uuringuid teostanud. **Töö eesmärgid** on selgelt sõnastatud.

Töö ülesehitus oleks aga võinud selgem olla. Jooniste nimekiri on vaadeldavas töös esitatud kohe alguses, pärast sisukorda. Ilmselt pole peaseminaritöö juurde eraldi jooniste nimekirja üldse tarvis. Kui see aga vajalik oleks, võiks selle panna töö lõppu enne jooniseid. Pika tänava asendit ja ala uurimislugu oleks võinud käsitleda omaette peatükina või alapeatükina sissejuhatuse koosseisus.

Tekst ei edene alati loogilises järjekorras. Nii näiteks on leiumaterjali analüüsis tuginetud nii mõnegi eseme dateerimisel selle leiukontekstile Viljandi Pika tänava kultuurkihis, samas kui kultuurkihi ladestuste dateeringut käsitletakse alles hiljem. Leiumaterjali analüüsi osast tuleks sedalaadi viited välja jätta. Leiumaterjali käsitleva peatüki ja uurimispiirkonna stratigraafia-alase peatüki omavaheline ringkäendus ongi minu arvates käesoleva töö üks peamisi puudusi.

Kohati on autor sattunud hoogu ja pannud kirja ka täiesti tarbetut. Näiteks leheküljel 11 ütleb Arvi, et importkeraamika *“erineb kohapealsest ennekõike valmistuspiirkonna poolest...”*. Tegemist on humanitaarteaduslikele kirjutistele tüüpilise veaga – esitatav väide on küll õige, kuid täiesti kasutu. Kui sageli tuleks peaseminaritööde parandamiseks neile veel midagi juurde panna, siis käesoleval juhul aitaks teksti lühendamise seda hoopis parandada.

Üleliigsena näivad käesoleva töö kontekstis ka uurimispiirkonnast leitud nugade tüpoloogia ja sellega liituv dateeringute graafik. Nugade näol on tegemist sedavõrd raskesti dateeritavate esemetega, et mõne eksemplari abil tüpoloogiat koostada pole võimalik. Sama puudutab ka Arvi Haaki cristatud kabjanaelte tüüpe. Näiteks pealt kumera peaga kabjanael ei pruugi endast üldse kujutada omaette tüüpi, vaid tegemist võib olla lihtsalt kulunud kolmnurkse peaga kabjanaelaga. Vaadeldavast peaseminaritööst oleks saanud parema, kui sellest sedalaadi üleliigsena mõjuvad lõigud hoopis välja jätta. Töö maht on peaseminaritöö jaoks niigi piisav.

Terviku seisukohalt ebaolulisi vaieldavusi leidub tekstis mitmeid:

1. Lk 12 ütleb autor, et hallist savist tugevasti põletatud rohelise glasuuriga savinõud on Loo-de-Vene päritolu. Sedalaadi keraamika nõuvormid, näiteks lapik välipudel, lähevad tagasi juba Bütsantsi riigi aladele. Kuna ka Loo-de-Venemaale levivad sellised savinõud alles pärast Novgorodi ühendamist Moskvaga, siis tuleks nende nõude valmistamiskeskusi otsida pigem kaugemalt. Lehekülgedel 17 ja 18, kus Arvi seda savinõutüüpi käsitleb, ta Loo-de-Vene päritolust õnneks enam ei räägi.

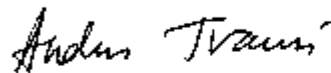
2. *Harte Grauware* tüüpi keraamika I alarühma kuuluvat keraamikat, täpsemalt ühe kerapoti katted, on Viljandist leitud ka 1997. aastal 161, kvartalis tehtud kaevamistel. Oleksin eeldanud, et autor seda ka mainib, sest esiteks osales Arvi Haak ise nendel kaevamistel ja teiseks paiknevad need savinõutükid TÜ arheoloogia kabineti leiuhoidla riivil. Tõsi, mainitud killud ei aita täpsustada selle nõutuübi dateeringut Viljandis, sest needki võib paigutada leiukonteksti põhjal 13.-15. sajandisse. Nii *Harte Grauware* kui Paffrathi tüüpi savinõude esinemine meie keskaegsete linnade kultuurkihis oleks teema, mis vääriks edasist uurimist. Just Viljandi näide oleks siin kõnekas. Arvestades, et Vana-Liivimaal toodeti 13. sajandil lihtkeraamilisi nõusid kohapeal, on raske leida põhjendust, miks oleks sedalaadi savipotte imporditud Saksamaalt. *Harte Grauware* ja Paffrathi tüüpi savinõude kilde ongi Vana-Liivimaa linnadest üpris vähe leitud. Kuid neid on siiski leitud kõikidest tolle aja linnadest. Arutlemist väärib oletus, et sedalaadi pottide näol on tegemist Saksa aladelt saabunud kolonistide isikliku varaga, mitte kaubaartikliga.
3. Lk 16 ütleb autor, et frantsisklaste kloostri alalt leitud 14 kolmjalg nõu osad kuuluvad kloostri tegutsemisaega. Tegelikult ei saa nii väita, need võivad olla ka hilisemad.
4. Lk 17 oleks vaja viidet lause *Kui ühe järgi on tegu lihtsalt nõukaantega järgi*. Lk 49 mainib autor, et *kahte 13. sajandi I poole kihist leitud ümmarguse kujuga kivi on interpreteeritud ravikividenä*. Ka siin oleks vaja viidet, kes interpreteeris. Viiteid tekstis mainitud leidude numbritele või väidete algupärale oleks vaja lisada veel mitmesse kohta, kuid siinkohal ei peatu ma neil ei peatu, muidu veniks minu ettekanne liiga pikaks. Vaadeldava peaseminaritöö viited iseenesest on korrektselt vormistatud.
5. Nn ravikivide (ilusad ümmargused kivikesed) juures pean veel korraks peatuma. Pole võimalik ühegi teadusliku meetodiga kindlaks teha, kas neid üldse millegi jaoks kasutati ja kui kasutati, siis mis ajal. Seepärast poleks olnud vaadeldavas peaseminaritöös vajalik neid käsitleda.
6. Lk 32 ütleb autor, et *5. rühma lihtkeraamika on reeglina madalamal temperatuuril põletatud kui varasem, 3. rühma keraamika. Nõusid, mille välispind on pudenunud, esineb valdavalt 5. rühmas*. Minu arvates pole 5. rühma savinõude halvem säilivus põhjustatud kehvemast põletusest. Viljandis on 3. rühma keraamikakildudest suur osa tõenäoliselt põletuse käigus purunenud savinõude suured tükid, mida sekundaarselt pole kuumutatud. 5. rühma savinõud on aga peaaegu kõik purunenud kasutuse käigus. Nendega ahjus või koldel toitu valmistades on nõusid korduvalt kuumutatud ja jahutatud, mistõttu savinõude pealispind on muutunud pudedaks.
7. Joonisel 16 kujutatu on kindlasti vedrukäärde katkend, mitte ainult arvatavasti.
8. Joonisel 15 on *käepideme luust kaunistusplaat*, mitte *luust käepide*.
9. Joonisel 18 on *vormist võetud jäljend*, mitte *selles valmistatud esemed*.

Töö tulemused on asetatud eesmäärke, olemasolevat allikmaterjali ja senist uurimisseisu arvestades piisavad. Tulemused on ka hoolikalt põhjendatud. Oleksin küll meeleldi näinud, et Pika tänava kujunemisetapid oleksid kokkuvõttes veelgi selgemalt kas tabulina või loeteluna välja toodud.

Hoolimata eelpoesitatud märkustest täidab ja ületab vaadeldav töö kõik peaseminaritööle esitatavad nõudmised. Arvi Haak tõestab oma tööga veenvalt oma teema, ning kesk- ja uusaegse arheoloogilise esemematerjali head tundmist.

Minu arvates vastab Arvi Haaki peaseminaritöö Tartu Ülikoolis kasutatava hindamissüsteemi hindele A.

Tartus, 13.09.2001

Andres Tvauri
teadur, TÜ arheoloogia kabinet